

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄.

ΑΠΡΙΛΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 80

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

A. DEBORIN

Η ΔΙΑΛΕΧΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ

I

«Έξ ὄνυχος τόν λέοντα!» Φτάνει νά διαβάση κανείς προσεχτικά τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα τοῦ Λένιν γιά τὴ Διαλεχτική καὶ θὰ καταλάβῃ, πὼς τὸ διεθνικὸ προλεταριάτο μὲ τὸ θάνατο του ἔχασε τὸ μεγαλύτερο θεωρητικὸ του.

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δείχνει ὅλα τὰ ἰδιαίτερα προσόντα, ποὺ εἶχε ὁ Λένιν σὲ ὅλη τους τὴ δύναμη, τὴ βαθύτητα καὶ πλαστικότητα, τὴ βαθειὰ καὶ ἀκριβολόγα σκέψη του, τὴν ἀπλότητα, ποὺ ντύνει τὰ νοήματα του, καὶ τὴν καταπληχτικὴ δύναμη, ποὺ εἶχε νά συσχετίσῃ τὴν ὀλότελα ἀφαιρεμένη σκέψη μὲ τὴν ἐπαναστατικὴν πράξιν στὴ ζωὴ.

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μὲ τὸν τίτλο «Γιά τὸ ζήτημα τῆς διαλεχτικῆς» δὲν ἐπι-

Σημ. τοῦ Μεταφραστῆ

Διαλεχτική: Ἡ λέξις αὕτη, ὅπως θὰ φανῇ καὶ πῶς κάτω, ἔχει πάρει τόσες σημασίες, ποὺ πρέπει κάθε φορὰ, στὸν κάθε συγγραφέα νά ὁρίζεται μὲ ποιά ἔννοια τὴ μεταχειρίζεται.

Ἡ ἱστορία τῆς λέξεως εἶναι πολὺ μακριά. Στὴν ἀρχὴ εἶναι ὁ τρόπος, ἡ μέθοδος τοῦ «διαλέγεσθαι», νοητικὴ ἐνέργεια, λογικὴ κίνησις τῆς σκέψεως ἀπὸ τὴ μιὰ ἔννοια στὴν ἄλλη, ποὺ γίνεται, γιὰτι παρουσιάζονται ἀντιφάσεις.

Ἡ διαλεχτικὴ στὴν κακὴ σημασία εἶναι ἡ σοφιστικὴ. Στὴν καλὴ σημασία εἶναι ἡ αὐτοανάπτυξις τῆς νόησις σύμμετρα μὲ τὴν καθαρὴ νοητικὴ βούλησις. Ἡ αὐτοανάπτυξις αὕτη βρῖσκεται σὲ ἀδιάκοπη σχέσις μὲ τὶς ἔννοιαι ποὺ ἀλληλοκινιῶνται καὶ ἀλληλοσυμπληρῶνται, προκαλώντας τὴ νοητικὴ βούλησις.

Πρῶτος βρῆκε τὴ διαλεχτικὴν μέθοδον ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης (Διογ. Λαερτ. VIII, 57. Ἄριστοτέλης ἐν τῷ Σοφιστῇ φησι πρῶτον Ζήνονα διαλεχτικὴν εὑρεῖν). Βρῆκε δηλαδὴ τὴ λογικὴν τέχνην, ποὺ ἀνεξάρτητα καὶ ἐναντία στίς μαρτυρίες τῶν αἰσθήσεων, μὲ μόνην τὴν λογικὴν ζήτησιν καὶ συζήτησιν, μὲ τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἐνοιῶν, ζητεῖ νά βρῇ τὴν ἀλήθειαν γιά τὰ ὄντα καὶ νά ἀποδείξῃ τὴν πλάνην σὲ κείνους, ποὺ πλανιοῦνται. Μπορεῖ ὅμως ἡ τέχνη αὕτη γὰ καταλήξῃ καὶ σὲ σοφιστεία καὶ λογομαχίαν, σὲ συζήτησιν «ἐριστικὴν» ὅπου ξεκινώντας κανεὶς ἀπὸ «ἐνδοξα» δηλαδὴ προτάσεις, ποὺ τὶς θαυροῦμε ἀληθινὰς, καὶ βγάζοντας ἀπὸ κεῖ συμπεράσματα ἀντίθετα πρὸς ἄλλας ἀλήθειαι, ἀποδείχνει ἔμμεσα τὸ ἄτοπον καὶ τὸ λαθεμένον τῆς πρώτης θέσεως.

Οἱ Σοφιστεῖς δημιούργησαν μιὰ διαλεχτικὴν, ποὺ μὲ λογικοφανεῖς ἀποδείξεις, τὰ σοφίσματα, ἀπόδειχναν κάθε φορὰ φαινομενικὰς ἀλήθειαι.

Ὁ Σωκράτης γιά νά βρεθῇ ἡ ὀρθὴ ἔννοια τῶν πραγμάτων, γιὰτι τὸ νόμιζε τοῦτο δυνατόν,

χείρησε βέβαια ο Λένιν να εξαντλήσει όλο το περιεχόμενο της διαλεκτικής. Μονάχα ήθελε να μάς κάμη να προσέξουμε το κυριώτερο σημείο, που ιδιάζει στη διαλεκτική δηλαδή την ταυτότητα ή ενότητα των αντιθέσεων, που είναι ο βασικός νόμος του αντικειμενικού κόσμου και της ανθρώπινης γνώσης.

θεωρούσε κατάλληλο μέσο τη *διαλεκτική*, που την ορίζει ως τέχνη του διαλέγεσθαι προς το σκοπό του καθορισμού των έννοιών: «Έφη δέ και το διαλέγεσθαι ονομασθήναι εκ του συνιόντας κοινή βουλεύεσθαι διαλέγοντας κατά γένη τὰ πράγματα» (Ξεν. Απομ. IV, 5,12).

Ο Πλάτωνος έννοει με τη διαλεκτική, τη λογική, φιλοσοφική μέθοδο, δηλ. τη μέθοδο, που με την ανάλυση και σύνδεση των έννοιών, με το άνέβασμα της διανόησης από το άπλούστερα στα συνθετώτερα, φτάνει σε γενικές έννοιες για τη γνώση των όντων, της πραγματικότητας, των ιδεών: «την γάρ περί το όν και το όντως και το κατά ταυτό άει πεφυκός μακρόν άληθεστάτην είναι γνώσιν. Φίληβος 58 Α, 57 Ε).

Οι Στωϊκοί με τον όρο διαλεκτική έννοούν από τη μια μεριά τη Γραμματική κι από την άλλη τη Λογική και τη Γνωσιολογία. Το «λογικόν μέρος» διαιρείται στη Ρητορική και Διαλεκτική (Διογ. Λαερτ. VII. 41). Η τελευταία είναι ή επιστήμη «του όρθως διαλέγεσθαι περί των έν έρωτήσει και άποκρίσει λόγων» όθεν και ούτως αυτήν ορίζονται επιστήμην άγαθών και ψευδών και ούδετέρων» (Διογ. Λαερτ. VII, 42).

Ο Scotus έννοει με τη Διαλεκτική, την έρευνα για την ούσία των όντων με τη λογική μέθοδο. «Illa pars philosophiae, quae dicitur dialectica, circa horum generum divisiones a generalissimis ad specialissima, iterumque collectione a specialissimis ad generalissima versatur».

Ο Kant κηρύχνει, πως ή Διαλεκτική είναι μια «τέχνη σοφιστική, έριστική, που πηγάζει από την κακή χρήση της Λογικής. (Log. σ. 11) «Δε μπορούμε, λέει, να έχουμε καμιά έμπιστοσύνη για να τη μεταχειριστούμε σαν όργανο για να πλατύνουμε και μεγαλώσουμε τις γνώσεις μας.» (Kr. d. r. Vern. 84).

Ός έδω ή διαλεκτική θεωρείται σα μια καθαρή νοητική ενέργεια χωρίς καθόλου να εφαρμόζεται στην πραγματικότητα.

Πρώτος την έννοια της διαλεκτικής μεταχειρίζεται και στην ίδια την πραγματικότητα ο Πρόκλος. Η κοσμική πορεία δέχεται, πως γίνεται κατά το νόμο της τριαδικής εξέλιξης το παραγόμενο από την ένότητα ή την αίτια, που έμμένει σ' αυτή, έπειδή μοιάζει μ' αυτή (μονή), βγαίνει, έπειδή ταυτόχρονα είναι και άνόμοιο, σαν παράγωγο (πρόοδος), και πάλι γυρίζει πίσω στην αρχική αίτια (έπιστροφή). (Πρόκλου, Στοιχείωσις Θεολογική 30—39).

Αργότερα ο Hegel μεταφέρει τη διαλεκτική εξέλιξη, που κυριαρχεί κατ' αυτόν στη λογική διανόηση, στο «είναι». Η Διαλεκτική είναι «ή επιστημονική εφαρμογή της νομοτέλειας, που κείται στη φύση της νόησης» (Enzykl. § 10) και ταυτόχρονα αυτή ή ίδια ή νομοτέλεια. Αυτή βρίσκεται στην έσωτερική κίνηση «της έννοιας», που έπειδή έχει μέσα της «άντίφαση» αυτοαναιρείται για να ξαναγυρίσει στον έαυτό της σε μιάν άνωτερη βαθμίδα. Η έννοια «μεταπίπτει» στο αντίθετο της, και μαζί μ' αυτό άνεβαίνει σε μιάν άνωτερη έννοια από όπου «ξαναπαρουσιάζεται» ή αντίφαση (Μηδέν—Είναι—Γίγνεσθαι). «Το διαλεκτικό στοιχείο είναι ή αυτοαναιρέση τέτιων προσωρινών γνωρισμάτων και ή μετάπτωση τους στο αντίθετο (Enzykl § 81). Έτσι αυτοεξελίχονται οι έννοιες ή μια από την άλλη «με μιάν άκράτητη, καθαρή, άνεξάρτητη από τα έξω κίνηση» Log. I, 41). Το πνεύμα δέν είναι έδω παραγωγικό, μονάχα παρατηρεί παθητικά την αυτοεξέλιξη της έννοιας (Phil. d. Geist. II, 95). Από δω από τη διαλεκτική του Hegel γεννιέται κι ή επαναστατική διαλεκτική του Μαρξισμού. Ο Α. Deborin λέει για τη διαφορά της έτσι. «Η επαναστατική διαλεκτική του Μαρξισμού διακρίνεται από την Έγγελιανή κατά τουτό, που είναι αδύνανο να τη φανταστή κανείς τέλεια χωρίς την ύλιστική αντίληψη της Ιστορίας και της Φύσης. Δέν παρουσιάζει κάτι το αυτότελο ή μιάν όλότητα από κατηγορίες, που βρίσκονται έξω ή πάνω από την πραγματικότητα. Αυτή ή ιδιότητα του Μαρξισμού διακρίνει ποιοτικά την ματεριαλιστική Διαλεκτική από την ιδεαλιστική διαλεκτική, άν και ιστορικά ή πρώτη είναι ή συνέχεια της δεύτερης.

Σε μια από τις φιλοσοφικές του μελέτες, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Unter dem Banner des Marxismus», δίνει ο Λένιν τον ακόλουθο όρισμό για τη διαλεκτική: «Διαλεκτική είναι ή διδασκαλία, που μάς μαθαίνει, πως οι αντιθέσεις μπορούν να ταυτιστούν και ταυτίζονται, κάτω από ποιους όρους ταυτίζονται έναλλάζόμενες, γιατί ο άνθρωπος νους δέν πρέπει να τις πάρη αυτές τις αντιθέσεις σαν κάτι νεκρό, άκίνητο, μα σα ζωντανές, καθωρισμένες, ρευστές, έτσι, που ή μια μεταμορφώνεται στην άλλη.»

Η ταυτότητα των αντιθέσεων πραγματικά είναι ο βασικός νόμος του κόσμου και της ανθρώπινης γνώσης. Έχει δίκιο ο Λένιν, που βλέπει το βασικό νόμο της διαλεκτικής σε τουτό, ότι σε όλα τα φαινόμενα τα φυσικά και τα κοινωνικά ισχύουν αντίθετες και όλόβραθα αντιφατικές τάσεις. «Όλα τα όντα είναι καθεαυτά «αντιφατικά», λέει ο Hegel και χτυπάει με όρμη τη βασική πρόληψη της σημερινής λογικής, που δε θεωρεί «την αντίφαση τόσο ουσιαστικό και μόνιμο προσδιορισμό, όπως την ταυτότητα», ένω ή αντίφαση κυρίως «είναι το βαθύτερο και το ουσιαστικότερο» προστά στην ταυτότητα. «Η ταυτότητα προστά σ' αυτή είναι ο όρισμός της άπλης άμεσης πεθαμένης ούσίας, ένω αυτή (ή αντίφαση) είναι ή ρίζα κάθε κίνησης και ζωντανίας» μονάχα έφόσο το καθετί φέρνει μέσα του καθεαυτό την αντίφαση, κινιέται, έχει όρμη και δράση».*

Ο Λένιν ύποστηρίζει την ίδια άποψη. Όπου δέν ύπάρχει καμιά αντίφαση, καμιά πάλη αντιθέσεων και καμιά άμοιβαία έναλλαγή, εκεί το ίδιο δέν ύπάρχει καμιά εξέλιξη, καμιά ζωή, καμιά κινητική δύναμη. Οι αντιθέσεις όμως δέν ύπάρχουν ξεχωριστές, καθαρές, παρά αποτελούν μια ταυτότητα. Οι αντιθέσεις κι οι αντιφάσεις περιλαβάνονται μέσα στην ταυτότητα. Στην άληθινή πραγματικότητα δέν ύπάρχει καμιά αφαιρεμένη, ειδολογική ταυτότητα. Κάθε σώμα πάσχει άκατάπαντες και άδιάκοπες μεταβολές, που του διαλύουν και του αλλάζουν τη φύση της «ταυτότητας» του.

Κάθε συγκεκριμένη ζωντανή ταυτότητα έχει μέσα της διάφορες αντιθέσεις. Όλες οι αντιθέσεις με διάμεσους σταθμούς και στάδια περνάνε ή μια στην άλλη. Γι' αυτό ούτε στη φύση ούτε και στην κοινωνία δέν ύπάρχουν άπόλυτα όρια. Τίποτα στον κόσμο δέν ύπάρχει καθεαυτό και για τον έαυτό του, παρά όλα έχουν σχέση με το υπόλοιπο σύνολο. Ένα γεγονός είναι άκριβώς για τουτό γεμάτο αντιφάσεις, γιατί μαζί είναι και «το αυτό» και ίσα ίσα είναι το αυτό, γιατί σύχρονα κλείνει μέσα του αντιφάσεις. Αν το κάθε τι στον κόσμο ήταν το ίδιο με τον έαυτό του, τότε δε θα ύπήρχε καμιά άλλαγή και καμιά εξέλιξη. Ο βασικός νόμος της φύσης είναι κίνηση. Μα κίνηση θα πη μεταβολή από τη μια μορφή στην άλλη, άδιάκοπη άλλαγή του ένοϋ στο άλλο. Όλόκληρη ή εξέλιξη του κόσμου στηρίζεται στην αιώνια μεταβολή από τη μια μορφή είτε από το ένα φαινόμενο σε ένα άλλο. Το γεγονός της άλλαγής της μορφής, ή πορεία της εξέλιξης γίνεται με την μεταβολή των αντιθέσεων. Αυτές οι αντιθέσεις όμως βρίσκονται μέσα στην ένότητα και πηγάζουν από το διχασμό αυτής της ένότητας. «Ο άπαραίτητος όρος για να γνωρίσουμε όλα τα γεγονότα του κόσμου σαν «αυτοκινούμενα», σαν αυτοεξελισσόμενα, σα ζωντανά, πηγάζει από την αντίληψη, πως είναι μια ένότητα από αντιθέσεις», λέει σωστά ο Λένιν. Έξέλιξη σημαίνει «πάλη» των αντιθέσεων.

* Hegel, Wissenschaft der Logik. Herausgegeben von G. Lasson 1923, τ. II. σ. 58.

II

Υπάρχουν δυο αντίληψεις για την εξέλιξη, λέει ο Λένιν. Η μια βλέπει στην εξέλιξη μονάχα μιὰ ἐλάττωση καὶ αὐξηση, μιὰ ἐπανάληψη. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι χωρὶς ζωὴ, νεκρὴ. Ἀπεναντίας ἡ ἄλλη ἀποψη βλέπει, πὼς βάση τῆς ἐξέλιξης εἶναι ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἡ διάσπαση αὐτῆς τῆς ἐνότητας. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μᾶς δίνει τὸ κλειδί γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν «αὐτοκίνηση» σὲ ὅλα τὰ ὄντα, δέχεται, πὼς κάθε τι, πὺν ὑπάρχει, κάθε πρᾶμα, ἐπειδὴ ἔχει μέσα του ἀντιφάσεις «αὐτοκινιέται» μὲ τὸ νὰ διχάζεται σὲ ἀντιθέσεις, πὺν συγκρατιοῦνται μὲ ἓνα κοινὸ δεσμό, μὲ μιὰν ἀμοιβαία σχέση, τὴν ἐνότητα.

Γιὰ νὰ γίνῃ συγκεκριμένη αὐτὴ ἡ σκέψη φτάνει νὰ κοιτάξουμε τὴ σημερινὴ ἀστική κοινωνία, πὺν χωρίζεται σὲ ἀντίθετες, μὰ μὲ ὠρισμένες ἀμοιβαῖες σχέσεις ἀλληλοεξαρτημένες τάξεις. Δὲν ὑπάρχει προλεταριάτο χωρὶς ἀστούς, δὲν ὑπάρχουν ἀστοὶ χωρὶς προλεταριάτο. Γιὰ τοῦτο τὸ λόγο ἀκόμα δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ καμιὰ ἐξέλιξη, καμιὰ πρόοδο χωρὶς ταξικὴ πάλη.

Μόνο ἡ ἀντίληψη τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων «μᾶς δίνει τὸ κλειδί γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν «αὐτοκίνηση» σὲ ὅλα τὰ ὄντα, μόνο αὐτὴ μᾶς κάνει ἱκανοὺς νὰ καταλάβουμε τὰ «ἄλλατα», τὴ «διάσπαση τῆς συνέχειας», τὴ «μεταβολὴ στὸ ἀντίθετο», τὸν «ἀφανισμό τοῦ παλιοῦ καὶ τὴ γένεση τοῦ νέου», λέει ὁ Λένιν. Πραγματικὰ μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ ἄλλατα, οἱ διακοπὲς τῆς συνέχειας, οἱ μεταβολὲς στὸ ἀντίθετο, ἡ ἀλλαγὴ τῆς ποσότητας σὲ ποιότητα καὶ τὸ ἀνάποδο μονάχα μὲ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων. Ὅλες οἱ πολιτικὲς ἀντιθέσεις ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν δυο ἀντίθετων πόλων, λέει ὁ F. Engels. Ἐνώνονται μονάχα γιὰτὶ εἶναι χωρισμένοι, σχετίζονται μονάχα γιὰτὶ εἶναι ἀντίθετοι, μὰ καὶ εἶναι ἀντίθετοι μονάχα, γιὰτὶ συνδέονται καὶ ἐνώνονται. Γιὰ τοῦτο ὅλες οἱ ἀντιθέσεις εἶναι σχετικὲς καὶ ἡ μιὰ μεταβάλλεται στὴν ἄλλη. Κάθε γεγονός εἴτε εἶναι φυσικὸ εἴτε ἱστορικὸ, εἶναι δυνατὸ μόνο ὡς «αὐτοκίνηση», δηλαδὴ σὺν ξεσκέπασμα καὶ πάλη τῶν ἀντιθέσεων, πὺν περιορίζονται μέσα στὰ ὅρια τῆς συνάφειας τους καὶ τῆς ἐνότητας τους.

Ἡ φύση παρουσιάζει μιὰν ἀπειρὴ ἐνότητα, ὅπου τὰ πάντα μὲ ἀνεπαίσθητες ἀλλαγὲς συναρτιοῦνται καὶ ὅπου ἀμοιβαία μεταβάλλονται τὰ διάφορα φανερώματα τῆς κίνησης τῆς ὕλης: μηχανικὴ κίνηση, θερμότητα, φῶς καὶ ἠλεκτρισμὸς κάτω ἀπὸ ὠρισμένες περιστάσεις ἐναλλάσσονται. Κάθε ἀλλαγὴ ὁμως παρουσιάζεται σὺν μεταβολὴ τῆς ποσότητας σὲ ποιότητα καὶ τῆς ποιότητας σὲ ποσότητα.

Ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων δίνει τὴ βάση, ὅπου πάνω της στηρίζονται καὶ τὰ στοιχειώδη καὶ τὰ ἀνώτερα μαθηματικά. «Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρχὲς στὰ ἀνώτερα μαθηματικά», γράφει ὁ Engels στὸ «Anti-Dühring», εἶναι ἡ ἀντίφαση, πὼς σὲ ὠρισμένες περιστάσεις «εὐθεῖα» καὶ «καμπύλη» πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶμα. Τὴ βάση πάλι στὰ στοιχειώδη μαθηματικά ἀποτελεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ θετικοῦ (+) καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ (—). Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ Λένιν τονίζει τὴ σημασία, πὺν ἔχει γιὰ τὰ μαθηματικά αὐτὴ ἡ στοιχειώδη μορφή ταυτότητας τοῦ θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ. «Αὐτὲς οἱ δυο μορφὲς τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ» λέει ὁ Hegel, «παρουσιάζονται ἀμέσως στοὺς πρώτους ὁρισμοὺς, πὺν μεταχειρίστηκε ἡ ἀριθμητικὴ. Τὸ + α καὶ — α εἶναι πρῶτα πρῶτα ἀντίθετα μεγέθη· τὸ α εἶναι ἡ καθαντὸ ἐνότητα, πὺν βρίσκεται στὴ βάση καὶ τῶν δυονῶν καὶ ἀδια-

φορεῖ γιὰ τὴν ἀντίθεση, πὺν ἔδω χωρὶς πλατύτερη ἐννοια χρησιμεύει σὺν βάση πεθαμένη. Τὸ — α εἶναι χωρὶς ἄλλο τὸ ἀρνητικὸ, τὸ + α θεωρεῖται, πὼς εἶναι τὸ θετικὸ, μὰ τόσο τὸ ἓνα ὅσο καὶ τὸ ἄλλο εἶναι μιὰν ἀντίθεση.

Κι ἀκόμα τὸ α δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἀπλὴ ἐνότητα, πὺν βρίσκεται στὴ βάση, παρὰ σὺν + α καὶ — α εἶναι ἡ ἀντανάκλαση αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἔχουμε δύο διαφορετικὰ α καὶ εἶναι ἀδιάφορο, ποῖο ἀπὸ τὰ δύο θὰ ποῦμε θετικὸ καὶ ποῖο ἀρνητικὸ· καὶ τὰ δυο ἔχουν χωριστὴ ὑπόσταση καὶ εἶναι θετικά.* Ἄν κοιτάξουμε στὴ Μηχανικὴ, πρέπει νὰ τονιστῇ, πὼς ἔδω ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴ στοιχειώδη, τὴν ἀπλούστερη μορφή τῆς κίνησης καὶ ἔτσι καὶ μὲ τὴν ἀπλούστατη μορφή τῆς Διαλεκτικῆς. Ἡ ἀπλούστατη μορφή τῆς μηχανικῆς κίνησης φανερώνεται στὴν ταυτότητα δράσης καὶ ἀντίδρασης. Ἄν καλοεξετάσουμε, ἡ μηχανικὴ κίνηση εἶναι ἀπλὴ μεταβολὴ τόπου. Ἀσχολιέται μόνο μὲ ποσότητες, ἔτσι πὺν ἡ ποσότητα ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ κατηγορία.

Ἡ σημερινὴ θεωρία τῶν ἀτόμων στηρίζεται στὴν ἀρχή, πὼς τὸ ἄτομο εἶναι μιὰ ἐνότητα ἐνοῦ συστήματος ἀπὸ πολιτικὲς ἀντιθέσεις. Ἡ σύσταση τῶν ἀτόμων σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη, πὺν ἔχει ἐπικρατήσει, εἶναι ἀπὸ θετικὸ καὶ ἀρνητικὸ ἠλεκτρισμὸ, ὅπου τὸ κέντρο τοῦ ἀτόμου τὸ κατέχει ἓνας θετικὸς πυρῆνας, καὶ γύρω ἀπ' αὐτὸν στριφογυρίζουν τὰ ἠλεκτρόνια. Παραδέχονται, πὼς ἡ κατασκευὴ τοῦ πυρῆνα στέκει ἀντίθετη στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀτόμου. Δὲν ἔχουμε μολαταῦτα λόγο νὰ ἐπιμεινουμε περισσότερο στὴν οὐσία τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ πυρῆνα του. Γιὰ τὸ σκοπὸ μας φτάνουν, ὅσα εἴπαμε. Ἡ χημεία παρουσιάζει πλατύτερο πεδίο ἀντιφάσεων, ὅπου συναντοῦμε τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων στὴν «ἐνωση καὶ διάσπαση τῶν ἀτόμων», ὅπως τὸ ἐκφράζει ὁ Λένιν. Στὴ Φυσικὴ, καὶ ἰδιαίτερα στὴ Χημεία, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ποιοτικὲς ἀλλαγὲς τῶν σωμάτων, πὺν ἀνταποκρίνονται μὲ τὶς ποσοτικὲς ἀλλαγὲς στὴ σύνθεση τους. Ἐπειτα ἔδω στὴ Φυσικὴ καὶ στὴ Χημεία ἔχουμε μιὰν ὑψηλότερη μορφή τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων παρὰ στὴ Μηχανικὴ. Στὴ Μηχανικὴ οἱ ἀντιθέσεις στέκουν ἐνάντια ἢ μιὰ στὴν ἄλλη καθαρὰ ἐξωτερικά. Μὰ στὴ Χημεία ἐνώνονται διάφορα ἀντίθετα σώματα ἐξ αἰτίας τῆς ἔλξης ἢ τῆς «χημικῆς συγγένειας» σὲ ἓνα νέο σῶμα, ὅπου ἡ ἀλληλοδιείσδυση εἶναι τόση, ὥστε οἱ ιδιότητες τοῦ καθενοῦ ἀπὸ τὰ σώματα, πὺν ἐνώνονται, χάνονται καὶ φανερώνονται ὁλότελα νέες ιδιότητες, πὺν ἀποκλειστικὰ ἀνήκουν στὸ νῆοσύστατο σῶμα.

Ἐχουμε λοιπὸν νὰ κάνουμε καὶ στὴ Μηχανικὴ καὶ στὴ Φυσικὴ καὶ στὴ Χημεία μὲ διάφορες μορφὲς κίνησης. «Μολονότι γίνεται σιγὰ—σιγὰ», λέει ὁ Engels, «πάντα ὁμως, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ μορφή κίνησης στὴν ἄλλη εἶναι ἓνα ἄλλα, μιὰ ἀποφασιστικὴ στροφὴ. Τέτια εἶναι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μηχανικὴ τῶν οὐρανίων σωμάτων στὴ μηχανικὴ τῶν μικρότερων μαζῶν, πὺν βρίσκονται πάνω σὲ καθένα ἀπὸ τὰ οὐράνια σώματα τὸ ἴδιο καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μηχανικὴ τῆς μάζας στὴ μηχανικὴ τῶν μορίων—πὺν μέσα σ' οὐτὴ εἶναι καὶ οἱ κινήσεις, πὺν ἐρευνοῦμε κυρίως στὴ Φυσικὴ, Θερμότητα, Φῶς, ἠλεκτρισμὸς, Μαγνητισμὸς. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γίνεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ φυσικὴ τῶν μορίων στὴ φυσικὴ τῶν ἀτόμων τῆς χημείας—δηλαδὴ πάλι μὲ ἓνα ἀποφασιστικὸ πῆδημα, καὶ ἀκόμα πὺν πολὺ τὸ

* Hegel στὸ ἴδιο βιβλίον σ. 45

γεγονός, πού τὸ λέμε ζωὴ, εἶναι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν κοινὴ χημικὴ ἐνέργεια στὸ χημισμό τοῦ λευκόματος».*

Αὐτὴ τὴν ἴδια ἰδέα γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβαία μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ μορφὴ κίνησης στὴν ἄλλη ἔχει στὸ νοῦ τοῦ ὁ Λένιν, ὅταν μαζί με τὸν Hegel καὶ τὸν Engels δίνει τὴ σειρά: Μηχανικὴ, Φυσικὴ, Χημεία, Κοινωνιολογία. Παραλείπονται τὰ Μαθηματικά, ἐπειδὴ παίρνουν ξεχωριστὴ θέση σὰν ἀφαιρεμένη ἔκφραση τῶν ἀντικειμενικῶν γεγονότων τῆς πραγματικότητας.

III

Ὅπως στὴν πραγματικότητα τὸ κάθε τι εἶναι γεμᾶτο ἀντιφάσεις καὶ μεταβάλλεται στὸ ἀντίθετο κάτω ἀπὸ ὠρισμένους ὅρους τῆς ἐξέλιξης, ἐξ αἰτίας τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητας καὶ τῆς ἀλληλουχίας, πού ἔχουν ὅλα τὰ ὄντα, ἔτσι εἶναι καὶ οἱ ἔννοιες κινήτες, γεμάτες ἀντιφάσεις, ρευστές, ἐπειδὴ οἱ ἔννοιες παρασταίνουν ἕνα ἀπὸ ἀντικαθρέφτισμα τῶν ὑλικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐνότητας, πού εἶναι ἔξω ἀπὸ μᾶς. «Τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι, λέει ὁ Λένιν σὲ ἕνα ἄλλο μέρος», «μιὰ παντόπλευρη, καθολικὴ ρευστότητα τῶν ἐννοιῶν, πού φτάνει ὡς τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων».

Ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ σοφιστικὴ θεωροῦν καὶ χρησιμοποιοῦν αὐτὴ τὴ ρευστότητα τῶν ἐννοιῶν ὑποκειμενικά. Ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ σοφιστικὴ παίρνουν λ. χ. τὸ σχετικὸ σὰν κάτι ὁλότελα σχετικὸ, πού τὸ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ κάνουν ὑποκειμενικό. Γιὰ τὸν διαλεκτικὸ ὅμως καὶ τὸ ξεχώρισμα τοῦ σχετικοῦ ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο εἶναι σχετικὸ. «Ἡ ρευστότητα (τῶν ἐννοιῶν), ὅσο ἐφαρμόζεται ἀντικειμενικά, δηλ. ὅσο ἀντικαθρεφτίζει ὅλες τὶς πλευρὰς τῆς ὑλικῆς κίνησης καὶ τὴν ἐνότητα τῆς, εἶναι διαλεκτικὴ, εἶναι τὸ σωστὸ ἀντικαθρέφτισμα τῆς αἰώνιας κίνησης τοῦ κόσμου» λέει ὁ Λένιν.

«Οἱ ὑποκειμενιστὲς καὶ οἱ σκεπτικοὶ ὑποστηρίζουν, πὼς μπορούμε νὰ γνωρίσουμε μόνο τὸ περατωμένο καὶ τὸ σχετικὸ. Δὲ βλέπουν τὴ σχέση τοῦ περατωμένου καὶ τοῦ σχετικοῦ με τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀπόλυτο. Γι' αὐτὸ κάθε γνώση σχετικὴ τὴν θεωροῦν ὑποκειμενικὴ, μὰ ὄχι ἀντικειμενικὴ γνώση. Ὅμως, στὴ βάση, κάθε ἀληθινὴ γνώση τοῦ σχετικοῦ, εἶναι γνώση τοῦ ἀπόλυτου καὶ τοῦ ἄπειρου, γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς κοσμικῆς πορείας».

Σπέρματα ὅλων τῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς περιλαμβάνονται μέσα σὲ ἕνα ὁποιοδήποτε κατηγορημα, λέει ὁ Λένιν, ἐπειδὴ ἡ διαλεκτικὴ ἰδιάζει σὲ κάθε ἀνθρώπινη γνώση. Γνωρίζουμε τὸ ἀπόλυτο μέσα στὸ σχετικὸ, ὄχι μόνο, ἐπειδὴ τὸ ἀπόλυτο τὸ ἐγγίζουμε μόνο μέσο τοῦ σχετικοῦ κι αὐτὸ τὸ ἴδιο «ὑποστατώνεται» ἀπὸ σχετικὰ καὶ περατωμένα στοιχεῖα, μὰ ἀκόμα γνωρίζουμε στὰ μερικὰ τὸ γενικὸ, ἐπειδὴ τὸ γενικὸ μόνο μέσο τοῦ μερικοῦ ὑπάρχει. Οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις ἀνάμεσα στὸ μερικὸ καὶ στὸ γενικὸ ἀποτελοῦν ἐπίσης μιὰ ταυτότητα ἀπὸ ἀντιθέσεις, μιὰ ἀμοιβαία συνάφεια καὶ μετάβαση τοῦ ἐνοῦ στὸ ἄλλο. Ὁ Λένιν τὸ τονίζει, πὼς τόσο ἡ μελέτη ὅσο καὶ ἡ ἔκθεση πρέπει νὰ ἀρχίζουν με τὸ ἀπλὸ, τὸ βασικὸ, τὸ συχνό. Ἔτσι ἔκαμε ὁ Marx στὸ «Κεφάλαιο». Ἄρχισε ἀπὸ τὸ ἐμπόρευμα, πού περιλαμβάνει κιόλας ὅλες τὶς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἄπ' ἐδῶ μᾶς ξεσκεπάζει ὅλες τὶς ἀντιφάσεις, πού περικλείονται στὸ κύτταρο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

* F. Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. 10. έκδ. Stuttgart 1919 σ. 57.

Σὲ κάθε κατηγορημα περιλαμβάνονται σὰ σὲ «κύτταρο» σπέρματα ὅλων τῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ πρόταση: «ὁ Γιάννης εἶναι ἄνθρωπος» περιλαμβάνει τὸ διαλεκτικὸ κατηγορημα, πὼς τὸ μερικὸ, τὸ εἰδικὸ εἶναι καὶ γενικὸ. Δηλαδή τὸ περατωμένο ἀλλάζει καὶ γίνεται ἄπειρο, τὸ μερικὸ ὅμως γίνεται γενικὸ, ὅσο χάνει τὴ μόνωση του καὶ συνδέεται με τὰ ἄλλα, με τὸ γενικὸ, τὸ ἄπειρο, δηλ. «μετέχει αὐτῶν». Τὸ μερικὸ εἶναι ἀντίθετο στὸ γενικὸ, ταυτόχρονα ὅμως εἶναι τὸ ἴδιο μ' αὐτό. Τὸ εἰδικὸ, τὸ μερικὸ δὲν εἶναι ἀθύπαρχτο, ἀπομονωμένο, ἄσχετο με τὰ ἄλλα. Συνδέεται με τὸ γενικὸ, με ὅλα τὰ πραγματικὰ φαινόμενα. Μὰ ὅμοια καὶ τὸ γενικὸ ἀπὸ μέρος του ὑπάρχει μόνο μέσο τοῦ μερικοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ μερικὸ εἰκονίζει τὸ γενικὸ, ὅπως κάθε γενικὸ ὁρίζει τὴν «οὐσία» τοῦ μερικοῦ.

Τὸ γενικὸ γιὰ τὴ διαλεκτικὴ, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ σύγχρονη εἰδολογικὴ λογικὴ, δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀφαίρεση, παρὰ ἕνα οὐσιαστικὸ στοιχεῖο ἢ ἡ οὐσία κάθε μερικοῦ. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι «κάθε γενικὸ περιλαμβάνει κατὰ προσέγγιση μόνο ὅλα τὰ μερικὰ πράγματα». Καὶ ἀντίθετα «κάθε μερικὸ δὲν περιλαμβάνεται ὁλοκληρωτικὰ μέσα στὸ γενικὸ». Στὸ ἀφαιρεμένο γενικὸ τῆς εἰδολογικῆς λογικῆς ἀντιθέτουμε τὸ συγκεκριμένο γενικὸ, πού περικλείει ὁλόκληρο τὸ πλοῦτος τοῦ μερικοῦ καὶ τοῦ εἰδικοῦ. Καὶ ὁ Marx καὶ ὁ Engels καὶ ὁ Λένιν παραδέχονται τὴν Ἑγελιανικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐννοια, πού παρουσιάζει τρεῖς πλευρὰς ἢ στοιχεῖα: τὸ μερικὸ, τὸ εἰδικὸ καὶ τὸ γενικὸ. Ἀπὸ τὰ καθέκαστα πράγματα (τὸ μερικὸ) γίνεται ἡ μετάβαση στὸ εἰδικὸ (τὸ εἶδος) καὶ πάλι ἀπὸ τὸ εἰδικὸ στὸ γενικὸ.

Τὸ γενικὸ δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀφαιρεμένη ταυτότητα, παρὰ περιλαμβάνει τὸ εἰδικὸ καὶ τὸ μερικὸ δηλαδή τὸ διάφορο καὶ τὸ ἀντίθετο.

Τὸ γενικὸ καὶ τὸ εἰδικὸ ἐνυπάρχουν μέσα στὴν ἐνότητα, πού ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερο ἢ μερικὸ. Γιὰ τοῦτο τὸ γενικὸ πραγματώνεται μόνο στὸ μερικὸ καὶ συνδεμένο με τὸ εἰδικὸ. Δὲν ὑπάρχει σπῆτι ἢ ἄνθρωπος καθ'ἑαυτόν, παρὰ μονάχα σπῆτια καὶ ἄνθρωποι ὠρισμένοι. Ἔτσι παρουσιάζεται τὸ μερικὸ σὰ γενικὸ, μὰ τὸ ἴδιο καὶ τὸ γενικὸ σὰ μερικὸ. Στὴ διαλεκτικὴ ἐννοια τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ἀχώριστα συναμεταξύ τους. Μόνο τέτιες ἔννοιες, πού, ὅπως λέει ὁ Λένιν «ὁλόκληρο τὸ πλοῦτος τοῦ εἰδικοῦ καὶ τοῦ μερικοῦ ἐνσωματώνουν» εἶναι συγκεκριμένες, πλέριες ἔννοιες. «Κάθε ἐννοια», λέει ὁ Λένιν, «σχετίζεται ἀνάμεσα ἀπὸ χιλιάδες μεταβάσεις με διαφορότροπες ἰδιαιτερότητες, πράγματα, φαινόμενα, γεγονότα κτλ.» Ἔτσι ὑψώνει ἡ γνώση μας τὸ μερικὸ στὸ εἰδικὸ καὶ γενικὸ.

Μέσα στὸ περατωμένο βρίσκουμε τὸ ἄπειρο. Αὐτὴ ἡ γνώση ἀντικαθρεφτίζει σωστὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλληλουχία τῆς φύσης. Τὸ μερικὸ στὸ μοναδικὸ καὶ ἄμεσο εἶναι τοῦ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος εἶναι τυχαῖο, μὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο κάτι ἀναγκαῖο, ἀφοῦ τὸ μερικὸ κλείνει μέσα του τὸ γενικὸ, καὶ τὸ γενικὸ ὑπάρχει καὶ αὐτὸ ὁρίζει τὴν οὐσία τοῦ μερικοῦ. Τὸ τυχαῖο καὶ τὸ ἀναγκαῖο εἶναι ἀντίθετα συναμεταξύ τους, σὰν φαινόμενο καὶ οὐσία. Τὸ ἴδιο βλέπουμε στὴ φυσικὴ. «Μᾶς δείχνει», λέει ὁ Λένιν, «στὴ φύση τὶς ἴδιες ἰδιότητες: μεταβολὴ τοῦ μερικοῦ στὸ γενικὸ, τοῦ τυχαίου στὸ ἀναγκαῖο, ἀλλαγές, μεταβάσεις, μεταστάσεις, ἀμοιβαία συνάφεια τῶν ἀντιθέσεων».

Ὁ Λένιν κατηγορεῖ τὸν Πλεχάνωφ, πὼς «γιὰ τὴν ἐκλαίκεψη» παρασταίνει τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων σὰν ἄθροισμα ἀπὸ παραδείγματα, ἀντὶ νὰ τὴν ἀποδείξη γενικὸ νόμο τοῦ κόσμου καὶ τῆς γνώσης. Εἶδαμε κιόλας, πὼς πρέπει νὰ πάρομε τὸ νόμο τῆς ταυτότητας ἢ τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων. Ἀκόμα τὸν

κατηγορεί, γιατί τὴ γνωσιολογία τὴ θεωροῦσε σὰν ἰδιαίτερο τμήμα τῆς φιλοσοφίας, ποὺ νὰ ποῦμε τὴν ὑψωνε ἀντίκρου στὴ διαλεκτική, ἐνῶ «ἡ διαλεκτικὴ ἦταν ἀκριβῶς ἡ θεωρία τῆς γνώσης καὶ στὸν Hegel καὶ στὸ Μαρξισμό». Ἡ διαλεκτικὴ θεωρία τῆς γνώσης συλλαβαίνει τὸ ἀντικείμενο τῆς, τὴ γνώση τὴν ἴδια, ἱστορικά, δηλαδή στηριγμένη πάνω στὴν ἐξέλιξη ὁλόκληρης τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς πάνω σ' ὁλόκληρο τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τοῦ κόσμου. Ὁ μεταφυσικὸς ματεριαλισμὸς γι' αὐτὸ εἶναι μονόπλευρος, περιορισμένος καὶ φτωχός.

Μετάφραση Κ. Ν.

(Ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ*

Γιὰ ν' ἀποφύγω μιὰ πιθανὴ παρεξήγηση, θέλω νὰ τονίσω ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ, ὅτι σκοπὸς μου δὲν εἶναι νὰ ἐξαντλήσω τὸ θέμα, ποὺ καταπιάνομαι. Φυσικὰ κανένας δὲν ἐξαντλεῖ ποτὲ ἀπόλυτα ἓνα θέμα· κάθε κείμενο, δημιούργημα τόπου καὶ χρόνου, ζῆ ἀλλιώτικα μέσα σὲ κάθε τόπο καὶ χρόνο, μέσα σὲ κάθε ἀτομικὴ ἰδιοσυγκρασία, ποὺ τὸ ἐξετάζει· κάθε κείμενο περιέχει μέσα του ἀπειρες καὶ ἀστείρευτες δυνατότητες ἐρμηνείας καὶ ἀνάπτυξης τοῦ ἀπὸ τοὺς διάφορους μελετητῆς του. Ἀλλὰ κάποτε ὁρισμένοι μελετητῆς κατορθώνουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τουλάχιστο νὰ ἐξαντλήσουν τὸ θέμα τους, νὰ ὁλοκληρώσουν τὴ μελέτη τους· δυστυχῶς οὔτε αὐτὸ τὸ ὁλοκλήρωμα δὲ θὰ παρουσιάσουν οἱ δυὸ μου αὐτὲς ὁμιλίες. Ἀπασχολημένη τελευταία μ' ἓναν ἄλλο κύκλο ἐρευνῶν, ποὺ αὐτὲς ἐλπίζω ἀρκετὰ γρήγορα νὰ καταλήξουν σ' ἓνα ὁλοκλήρωμα, δὲ μοῦ στάθηκε δυνατὸ, ὅσα δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἂν διάβασα, νὰ τὰ διαβάσω ὅλα, δὲ μοῦ στάθηκε δυνατὸ νὰ μελετήσω ὅλες τὶς πηγές· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά ἀπὸ τὸ διάβασμα, ἂν ὄχι ὅλων, πάντα ἀρκετῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν σχημάτισα μὲ σχεδὸν ἀπόλυτη βεβαιότητα τὴν πεποιθήση, πὼς ἔστω καὶ ἂν πλατύτερες ἐρευνες μοῦ ἀποκαλύψουν στίχους ἢ καὶ ὁλόκληρα τραγούδια, ποὺ θὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς γενικὲς γραμμές, ποὺ θὰ χαράξω σήμερα, αὐτὰ τὰ τραγούδια θὰ στέκονται μέσα στὸ σύνολο σὰν ἐξαιρέσεις, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀλλάξουν αὐτὲς τὸ νόημα τοῦ συνόλου. Πιστεύω δηλαδή, πὼς λείπουν ἀπὸ τὰ πορίσματα μου μερικὲς λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις ἀπάνω σὲ ἰδιόρρυθμα σχετικὰ μὲ τὸ σύνολο κείμενα, ποὺ ἴσως (γιατὶ κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ βέβαιο) μπορεῖ ἀκόμα νὰ συναντήσω, ἀλλὰ ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶναι ποτὲ οὔτε τόσο πολλὰ, οὔτε τόσο σημαντικὰ, ὥστε ν' ἀλλοιώσουν τὶς γενικὲς μου σκέψεις ἀπάνω στὸ νεοελληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἔχω τὴν πεποιθήση, πὼς εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ μιὰ συγχρονισμένη ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων μας ἀπάνω στὸ Δημοτικὸ Τραγούδι καὶ νὰ συζητηθοῦν κάποιες σκέψεις, ποὺ γεννᾶ ἢ ἀναθεώρηση αὐτή.

* Ἡ μελέτη αὐτὴ διαβάστηκε σὲ δυὸ διαλέξεις ὁργανωμένες ἀπὸ τὸ Σύνδεσμο τῶν Ἑλληνίδων φοιτητριῶν στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1926, καὶ σὲ δυὸ διαλέξεις ὁργανωμένες ἀπὸ τὸ Σύνδεσμο τῶν Ἑλλήνων Φοιτητῶν στὸ Παρίσι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1926.

Τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι, τουλάχιστο γιὰ τὴν ἀντίληψη μου, κρίθηκε ἴσαμε σήμερα ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἀρκετὰ περιορισμένη. Ὁ λογιωτατισμὸς τὸ εἶχε φυσικὰ ἐντελῶς περιφρονήσει, καὶ ἂν ἐξαριτότανε ἀπ' αὐτὸν, ποὺ ἦταν κυρίαρχος τὴν ἐποχὴ, ποὺ μποροῦσε νὰ γίνῃ τέλεια ἢ συλλογὴ, τὰ δημοτικὰ μας μνημεῖα θὰ εἶχαν ἐντελῶς χαθῆ. Εὐτυχῶς χάρη στὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ ἄρχισε τότε νὰ ξυπνᾶ στὴ Δύση γιὰ τὴ λαογραφία καὶ γιὰ τὴ γλωσσολογία, ξένοι, ὁ Fauriel, ὁ Passow καὶ ἄλλοι συγκινήθηκαν ἀπὸ τὸ πλούσιο αὐτὸ ἕλικό, τὸ μάζεψαν, τὸ ἔσωσαν καὶ ἔδωσαν τὴν ὠθήση νὰ ἐνδιαφεροῦν ἀργότερα καὶ δικοὶ μας. Στὴν ἀρχὴ μόνο οἱ πρῶτοι δημοτικιστῆς ποιητῆς, ὁ Βηλαράς, ὁ Χριστόπουλος, ὁ Σολωμὸς, οἱ Ἑφτανήσιοι πρόσεξαν καὶ ἀγάπησαν τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι, ἀλλ' ὅπως σὲ ἄλλες μου μελέτες ζήτησα νὰ τὸ ἐξηγήσω, ἢ προσπάθεια τους καὶ ἡ δημιουργία τους ἦταν καὶ ἔμεινε πολὺ ὑποκειμενικὴ, χωρὶς βαθύτερες ρίζες καὶ πλατύτερη ἐπιρροὴ στὴ γύρω τους πραγματικότητα. Ἀγάπησαν τὸ δημοτικὸ τραγούδι πολὺ περισσότερο θεωρητικὰ καὶ ἰδεαλιστικὰ γιὰ ὅ,τι φαντάζονταν, πὼς ἔβρισκαν μέσα του, παρὰ γιὰ τὸ ἐνιωσαν ἀληθινὰ. Ὑστερα ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, ὅταν ὁ γλωσσικὸς ἀγὼνας ἄρχισε νὰ συνειδητοποιῆται, σημειώθηκε φυσικὰ μιὰ ἐντονη στροφὴ πρὸς τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἔστω καὶ μόνο ἀπὸ ἀντίδραση στὸ λογιωτατισμὸ, μὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἀληθινὴ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ στηριχτοῦνε στὰ δημοτικὰ μνημεῖα τῶν περασμένων χρόνων, οἱ πρῶτοι ἀγωνιστῆς, μ' ὅλο τὸ χαρακτηριστικὸ τους ρεαλισμὸ, ἦταν μοιραῖο νὰ θελήσουν νὰ ὑπεριμῆσουν τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀκόμα καὶ μέσα τους, νὰ θελήσουν νὰ παρουσιάσουν μὲ πίστη τὶς ἀξίες του σὰν ἀξίες καθολικὲς καὶ ἀπόλυτες. Ξένοι σοφοὶ καὶ ποιητῆς, κουρασμένοι ἀπὸ τὸν ὑπερπολιτισμὸ τους εἶχαν προσέξει μέσα στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια κάποια δροσιά, κάποια ἀφέλεια καὶ κάποια ἀπλῆ παραστατικότητα, εἶχαν λαογραφικὰ καὶ ρομαντικὰ τόσο γοητευτὴ ἀπ' αὐτὰ, ὥστε νὰ μεταφράσουν καὶ μερικὰ στὴ γλῶσσα τους. Τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια τοὺς ἔδιναν μιὰ στιγμιαία συγκίνηση διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη, ποὺ τοὺς ἔδιναν τὰ συνηθισμένα τους διαβάσματα. Οἱ δικοὶ μας δημοτικιστῆς εὐκόλα ἐρμήνευαν τὴ γνώμη αὐτὴ σὰν ἐκδήλωση ἐνὸς θαυμασμοῦ ἀπεριόριστου. Τὴν τάση αὐτὴ τὴ συνεχίζουν σήμερα ὅσοι, ἂν καὶ δημοτικιστῆς, ἐξακολουθοῦν οὐσιαστικὰ νὰ πιστεύουν στὴ λόγια θεωρία τοῦ περιούσιου λαοῦ, ὅσοι φαντάζονται δυνατὴ τὴ δημιουργία ἐνὸς καθαρὰ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ στηριγμένου σὲ στοιχεῖα ἄγνὰ ἑλληνικά. Ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν τὸ ἐξηγοῦν σαφέστερα, ἀλλ' ὑποδείχνουν, πὼς θὰ τοὺς τὰ δώση ἢ παράδοση.

Ὅσοι ὅμως πιστεύομε, πὼς οἱ σημερινὲς συνθήκες τῆς συγκοινωνίας καὶ τῆς ἀμεσης ἐπαφῆς τῶν λαῶν δὲν ἐπιτρέπουν πιά τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς τοπικοῦ πολιτισμοῦ, ὅσοι πιστεύομε, πὼς ὅλοι οἱ λαοὶ ἀνήκουν τουλάχιστο πνευματικὰ σὲ μιὰ μεγάλη κοινωνία καὶ πὼς προσοδεύουν ἐκεῖνοι οἱ λαοὶ, ποὺ ἔχουν συγχρονιστῆ μὲ τὶς ἀξιώσεις τῆς κοινωνίας αὐτῆς, θὰ ἐξάρωμε ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι ἐκεῖνες τὶς ἀξίες, ποὺ ἐπιτρέπουν αὐτὸ τὸ συγχρονισμό. Βέβαια πρῶτα ἀπὸ ὅλα θὰ προσπαθήσωμε νὰ κρίνωμε τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι ἀντικειμενικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ μέσα στὴν ἐποχὴ του καὶ στὶς συνθήκες, ποὺ τὸ δημιούργησαν, θὰ ἐξετάσωμε δηλαδή ἂν ἔφτασε στὴν ἀρτία ἐκφραση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλ' ἐπειδὴ, ὅπως δὲν πιστεύω στὸ δημιουργικὸ ἔργο ἔξω τόπου καὶ χρόνου, δὲν πιστεύω καὶ στὴν ἀπόλυτη κριτικὴ, (οὔτε καὶ στὴν ἀπόλυτη ἐπιστήμη, μὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἄλλο θέμα), στὴν κριτικὴ ἔξω τόπου καὶ χρόνου, ἢ κριτικὴ θὰ ἐπηρεαστῆ ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὰ

προβλήματα, πού σήμερα ενδιαφέρουν, τὸ θέλει ἢ δὲν τὸ θέλει· κι ἔτσι καλύτερα νὰ τὸ θέλη συνειδητά. Τὸ ἐπαναλαβαίνω. Κάθε ἔργο γράφεται, ἀλλὰ καὶ κρίνεται, μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνο· κι ἂν αὐτὸ ἀληθεύη γιὰ τ' ἀριστουργήματα τῆς Λογοτεχνίας, πού πολὺ πῶς ἐμπνευσμένα μετουσιώνουν τὴν πραγματικότητα, πόσο δὲν ἀληθεύει περισσότερο, ἅμα πρόκειται νὰ ἐξεταστοῦν ἔργα, πού ἢ καλλιτεχνικὴ τους ἀξία εἶναι πάντα σχετικὴ, περιορισμένη, πού τὸ κυριώτερο τους νόημα ὑπάρχει στὴν ἀπεικόνιση, πού προσφέρουν ἑνὸς τρόπου καὶ μιᾶς ἀντίληψις ζωῆς. Ἡ ἀπεικόνιση αὐτὴ εἶναι φυσικὰ κάπως ἐξιδανικευμένη, γιὰτὶ οἱ ἀπλοῖκοι μὴν ξέροντας πόσο ἢ τέχνη τὰ μετουσιώνει ὅλα, γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν καλλιτεχνικὰ, αὐθόρμητα σχηματοποιοῦν κι ἐξιδανικεύουν, ἀλλὰ ἐξιδανικεύουν ἄμεσα ἀποφεύγοντας ἀπλᾶ κάθε μοτίβο πολὺ ρεαλιστικὸ. Κι ἔτσι εὐκόλα διακρίνεται κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ ἐξιδανίκεψη ἢ πιστὴ ἀντιγραφή. Κι αὐτὰ ἀκόμα τὰ μυθικὰ ὑπερβολικὰ στοιχεῖα, πού ἄλλωστε ἀπαντιοῦνται σπάνια στὰ δημοτικὰ τραγούδια κι ἔμειναν πολὺ περισσότερο χτῆμα τῶν παραδόσεων, πού ἀποτελοῦν ἕνα συγγενικὸ, ἀλλὰ ξεχωριστὸ κύκλο μελέτης, δὲν εἶναι πλάσματα θεληματικὰ διεγερμένης φαντασίας, δὲν κρύβουν μέσα τους βαθύτερα ἐπεξεργασμένα σύμβολα, δὲν εἶναι τόσο καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, ὅσο φανερώνουν τί πιστεύει ὁ λαός. "Ἄν ὄχι ἀπόλυτα πάντα μισοπιστεύει ὁ λαὸς στὶς Νεραΐδες, στὰ στοιχεῖα, σ' ὅλα τὰ ὑπερφυσικὰ ξωτικά, ἀφοῦ τὰ τραγουδεῖ. Ὁ λαὸς δὲν τραγουδεῖ ἔντεχνα, ἀλλ' αὐθόρμητα, κατὰ συνέπεια δὲν ἐκφράζεται μ' ἀλληγορίες, πολὺ λιγότερο μὲ συνειδητὰ σύμβολα. Τὸ ἔργο του δὲν μᾶς ενδιαφέρει τόσο ὡς μορφή, σὰν ἀνεξάρτητο καλλιτεχνίωμα, ὅσο γιὰτὶ μᾶς ξεσκεπάζει ἄμεσα τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ του σύσταση.

Σήμερα μάλιστα, ὅπου τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς παιδείας πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐπιταχτικώτερα ἀπὸ ποτέ, νομίζω, πὼς ἐπείγει νὰ ξεκαθαρίσωμε ποῖο ἀπ' αὐτὸ τὸ ζωτικὸ περιεχόμενον τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μπορεῖ νὰ θεμελιώσῃ καὶ ποῖο ὄχι, μιὰ μόρφωση ὅπως τὴ θέλομε, μιὰ μόρφωση πού θὰ συγχρονίσῃ τὸν Ἕλληνα μὲ τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους, μὲ κείνους, πού πηγαίνουν πολὺ πῶς μπροστὰ ἀπὸ μᾶς καὶ πού εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τοὺς φτάσωμε, ἂν θέλωμε νὰ ζήσωμε. Δὲν ἀρνιέμαι, καὶ θέλω ἀμέσως νὰ τὸ τονίσω, πὼς κι ἂν ἀκόμα τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας δείξουν, πὼς σὲ μερικὰ ἢ καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα του τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι δὲν εἶναι παράγοντας ἐκπολιτιστικὸς, μὰ περισσότερο δεσμευτικὸς γιὰ τὴν πρόοδο, καὶ πάλι ἀναγκαστικὰ, μιὰ πού στερούμαστε ἀπὸ ἄλλα ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Λόγου, τὸ δημοτικὸ τραγούδι θὰ παραμείνῃ καὶ στὸ σχολεῖο καὶ γενικὰ στὴ λογοτεχνικὴ μας ἀνάπτυξη ἕνας σταθμὸς πολὺτιμος καὶ ἀξιωμαλέτητος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους σταθμοὺς τῆς Νεοελληνικῆς μας λογοτεχνίας. Ἡ εὐγνωμοσύνη μας θὰ ὀφείλεται πάντα ἀπεριόριστη σ' ὅσους μᾶς τὸ διατήρησαν. Θὰ πρέπει ὅμως τότε τὸ περιεχόμενον του νὰ διαφωτίζεται διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι διαφωτίστηκε ἴσαμε σήμερα, νὰ μὴν παρουσιάζεται σὰν ἀξία ἀπόλυτη, μὰ ἀποκλειστικὰ σὰν ἀξία ἱστορικὴ, πού βιάζει νὰ ξεπεραστῇ.

Καὶ γιὰ νὰ τελειώσω μὲ τὸν πρόλογο αὐτό, πού κι ὅλας μάκρυνε ὑπερβολικὰ, θέλω μόνο νὰ προσθέσω ἀκόμα, πὼς δὲ φαντάζομαι ὅποιοσδήποτε λόγος σκοπιμότητας νὰ ἐπιβάλλῃ στὴ γλωσσικὴ μας πίστη νὰ κρύβωμε κάποιες πλατύτερες παρατηρήσεις μας. Τὴ σκοπιμότητα τὴ θεωρῶ ἄλλωστε οὐσιαστικὰ ἕνα ὄπλο πολὺ πῶς ὀλέθριο παρὰ ὠφέλιμο. Ἀκριβῶς ὅσοι πιστεύομε, πὼς ἢ ἠθικὴ δὲν εἶναι ἕνας νόμος μεταφυσικὸς, ἀλλ' εἶναι ἕνα δημιούργημα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων,

σχηματίσαμε τὴν πεποίθησιν, πὼς κάθε προσβολὴ στὴν ἠθικὴ (καὶ προσβολὴ στὴν ἠθικὴ εἶναι ἢ σκοπιμότητα), κι ἂν ἀκόμα σημειώσῃ φαινομενικὰ παροδικὲς ἐπιτυχίες, θὰ ἔχῃ μοιραία τὴν τίμωρίαν τῆς ἀργότερα μέσα στὴν ἰσορροπία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. "Ἔτσι καὶ ἂν ἀκόμα μπορούσαμε νὰ νομίσωμε, πὼς λόγοι σκοπιμότητας γιὰ τὴν ταχύτερη ἐπικράτησιν τοῦ δημοτικισμοῦ ἐπιβάλλανε κάποιες παρασιωπήσεις καὶ πάλι θὰ τις ἀπόκρουα χωρὶς δισταγμὸ, ἀλλὰ σήμερα δὲ διακρίνω οὔτε κὰν ποιά σκοπιμότητα θὰ μπορούσε νὰ ὑπαγορέψῃ μιὰ τέτλια παρασιώπησιν. Ὁ δημοτικιστικὸς ἀγώνας στὶς ἀρχές του, τότε πού ὁ δημοτικισμὸς ἦταν ἀκόμα ἀδύνατος εἶχε ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ καὶ σὲ δεδομένα, πού εἶχαν βγῆ ἀπὸ μέσα του, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν ἀντιπροσώπευαν πιά ἀπόλυτα—εἶχε ἀνάγκη νὰ τιμῆσῃ ὑπέμετρα, ὅ,τι εἶχε δημιουργήσει. Σήμερα ὅμως τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἔχει ἐπιβληθῇ καὶ στοὺς πῶς ἀντιδραστικούς, χωρὶς νὰ τοὺς ἀποκαλύψῃ τὴ γλωσσικὴ του ἀλήθεια. Ἀκόμα κι ἕνας Πολίτης, πού ἀφιέρωσε ὅλη τὴν ἐργατικὴ του καὶ ὅλη τὴν βαθεῖάν του ἐπιστημονικότητα στὴ μελέτη τῶν λαογραφικῶν μνημείων, δὲν εἶχε πειστή, πὼς ἢ γλώσσα τους πρέπει νὰ γίνῃ ἢ μόνη γλώσσα τοῦ ἑλληνισμοῦ γιὰ ὅλες τις χρήσεις του. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ δημοτικισμὸς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ μνημεῖα του ἔχει πιά ἐπικρατήσῃ παρ' ὅλες τις ἀντιδράσεις, πού συνεχίζονται ἀκόμα, καὶ πού μὴ μπορώντας, πιά νὰ τὸν χτυπήσουν κατὰστηθα θολώνουν τὸ περιεχόμενον του καὶ φανερώνουν ἔτσι καθαρά, πὼς δὲν εἶναι στενὰ γλωσσικὲς ἀντιδράσεις, ἀλλ' ἀνδράσεις ἄλλων ἰδιοσυγκρασιῶν καὶ ἄλλων συμφερόντων. Σήμερα ὁ δημοτικισμὸς, νικητὴς στὸ λογοτεχνικὸ πεδίο, ἔπαψε νὰ εἶναι ἕνα ζήτημα μόνο λογοτεχνικὸ καὶ θέλει ν' ἀγκαλιάσῃ ὅλη τὴ ζωὴ, γιὰτὶ εἶναι ἢ ζωὴ. Σήμερα λοιπὸν ἔχωμε κι ἐμεῖς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸν ἐξετάσωμε ἀμερόληπτα τὸν ἴδιο, νὰ ἐξετάσωμε μέσα του ποιά στοιχεῖα του εἶναι ζωτικὰ καὶ ποιά ἔχουν νεκρωθῆ καὶ εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀποριφτοῦν, ἔχωμε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ξεχωρίσωμε ἀπ' ὅ,τι προσφέρει τὸ παρελθόν του, ποιά στοιχεῖα εἶναι γόνιμα γιὰ μιὰ ζωτικὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξιν.

Καὶ πρώτα ἀπ' ὅλα ἄς ἐμβαθύνουμε στὸν ἰσχυρισμὸ, ὅτι τὸ νεοελληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι ἀσύγκριτα τελειότερο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν καὶ πὼς αὐτὸ φανερῶναι μιὰ ὑπεροχὴ τοῦ δικοῦ μας λαοῦ. Γιὰ τὴν οὐσία τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ θὰ μιλήσω ἀργότερα, τώρα θὰ ἠθελα ν' ἀσχοληθῶ μόνο μὲ τὴ μόρφὴν του. Καὶ μορφικὰ εἶναι πιθανὸν ἀσυζήτητο, πὼς τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι φανερῶνεται πολὺ ἀρτιώτερα ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν ἄλλων λαῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν δυτικῶν. Γιὰ τοὺς δυτικούς μάλιστα λαοὺς, γιὰ λόγους, πού πάρα κάτω θ' ἀναπτύξω, μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς λαϊκὴ, δημοτικὴ λογοτεχνία σχεδὸν δὲν ὑπάρχει. Ὅ,τι θὰ ἐνδιέφερε θὰ ἦταν μιὰ σύγκριση τοῦ δικοῦ μας δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὰ τραγούδια τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν, τῶν λαῶν, πού ἔζησαν κι ἀναπτύχθηκαν μέσα στὶς ὅμοιες περίπου συνθῆκες μὲ μᾶς. Δυστυχῶς, κι ἐδῶ ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ἀκόμα μιὰ σημαντικώτατη ἔλλειψιν τῆς μελέτης μου αὐτῆς. Γιὰ τὴ συγκριτικὴ αὐτὴ ἔρευνα δὲν ἔχει οὔτε κὰν ἀρχίσει ἢ ἀπαραίτητη προεργασία. Ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαμε συλλογὲς πολὺ συμπληρωμέναι καὶ καταταγμέναι, ἔχουν μεταφρασθῆ ἔλαχιστα βαλκανικὰ τραγούδια, ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ γιὰ νὰ σχηματίσωμε μιὰ ὀποιαδήποτε θετικὴ ἀντίληψιν. Κι ὅμως ἢ συγκριτικὴ αὐτὴ ἔρευνα θὰ διαφώτιζε πολὺ καὶ τις ὁμοιότητες, πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στοὺς γειτονικούς λαοὺς, θὰ βοηθοῦσε πολὺ ἕνα σφιχτότερο

πλησίασμα τους και σύγχρονα θά μᾶς ἔδινε ἓνα σωστότερο μέτρο γιὰ νὰ ἔχτιμοῦμε τίς δικές μας δυνάμεις καὶ ἀδυναμίες. Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά, πού μᾶς πιέζει ἡ ἔλλειψη ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὴ προεργασία στὸν τόπο μας, ἡ ἔλλειψη ἀπὸ πηγές, ἀπὸ κατάταξη τοῦ ὕλικου, ἀπὸ βιβλιογραφία κτλ. Πιέζουν βαριά οἱ τόσες ἔλλειψεις, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ τίς συμπληρώσῃ ἓνας καὶ μόνος ἄνθρωπος. Εἶναι ἀδύνατο νὰ τίς συμπληρῶνουν ὅλες, ὅσοι θέλουν πιά νὰ ἐργαστοῦν συνθετικά.

Ὅπως δὴποτε ἀπὸ τὰ σχετικὰ λίγα βαλκανικὰ δημοτικὰ τραγούδια, πού μόρρεσα νὰ διαβάσω, ἀποκόμισα μᾶλλον τὴν ἐντύπωση, πὼς εἶναι πιθανὸ τὰ δικά μας νὰ ἐκδηλώνουν μιὰ ψυχρὴ σύνθεση πρὸς ξελεπτυσμένη ἀπὸ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν. Στὴ δική μας ψυχρὴ σύνθεση διακρίνονται φανερὰ τὰ ἴχνη ἑνὸς πολιτισμοῦ πολὺ προωδευμένου, πού κάποτε τὴν ἐξευγένισε, ἀλλὰ πού τώρα ἔσβησε, ἀφοῦ ἔπαψε νὰ καλλιεργῆται. Διακρίνεται μιὰ εὐαισθησία μὲ πολὺτιμες δυναμικότητες μέσα της, ἀλλὰ κρυμμένες, σχεδὸν νεκρωμένες, γιὰτὶ δὲ βρέθηκε κανένας νὰ τίς ἀναφτερώσῃ καὶ νὰ τίς καθοδηγήσῃ, ὅπως μόνες τους ποτὲ δὲν θὰ μπορέσουν. Τὰ ἄλλα βαλκανικὰ δημοτικὰ τραγούδια φανερῶνουν μιὰ ψυχρὴ σύνθεση πρὸς ἄγρια, πρὸς πρωτόγονη, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐνεργητικὴ, πρὸς ὀρμητικὴ. Εἶναι πιθανὸ ἡ ἔνωση τῶν ἱκανότητων αὐτῶν νὰ γινότανε πραγματικὰ δημιουργικὴ. Ἄλλὰ, βέβαια τίς γνῶμες μου αὐτές, πού στηρίζονται σὲ κείμενα ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ, καὶ πολὺ περισσότερο στὴν προβληματικὴ ἀσφάλεια τῆς διαίστησης, τίς διατυπώνω μὲ ἀπειρὴ ἐπιφύλαξη, σὰν εἰκασίες ἀρχετὰ αὐθαίρετες, πού δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ προσπαθῆσουν νὰ ξυπνήσουν ἴσως τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ κάποιες ἀπαραίτητες ἐρευνες.

Εἶναι ἀκόμα ἀνάγκη νὰ στρέψωμε ἐντονα τὴν προσοχή μας γιὰ ν' ἀναλύσωμε τὰ μοτίβα, ν' ἀνακαλύψωμε τὸ πρῶτο φανέρωμα τους τὸ πρὸς συχνὰ στὴν Ἄνατολή. Νὰ παρακολουθήσωμε ὕστερα τὴν μετάβαση τους ἀπὸ τὴν Ἄνατολή στὴ Δύση καὶ ἀπὸ τὴ Δύση πάλι στὴν Ἄνατολή, νὰ ἐξετάσωμε, πὼς παραλλάζουν καὶ ἐξελίσσονται σ' ὅλες αὐτές τίς περιόδους τους, νὰ ἔχτιμήσωμε τίς κοινωνικὰς καὶ ψυχικὰς καταστάσεις, πού ἀντιπροσωπεύει ἡ κάθε παραλλαγή, νὰ θεωρήσωμε τὴν ἀνάπτυξη, πού ἔδωσε στὴ Δύση ἡ ἐντεχνη λογοτεχνία σὲ ὀρισμένα μοτίβα, πού σὲ μᾶς καὶ πιθανὸ καὶ στὰ ἄλλα βαλκανικὰ κράτη ἔμειναν πολὺ πρὸς ἀκαλλιέργητα, πολὺ πρὸς πρωτόγονα.

Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως θὰ περιοριστῶ ἀναγκαστικὰ νὰ ἐξετάσω τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι σὰν ἓνα φαινόμενο αὐτότελο, πού παρουσιάζεται μορφικὰ μὲ μιὰν ὀριότητα σχεδὸν ἀπόλυτη. Τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι ἔφτασε στὴν τέλεια ἔκφραση τοῦ ἑαυτοῦ του. Κατορθώνει νὰ παρουσιάξῃ, ὅ,τι ἔχει νὰ πῆ, μὲ τὸ συντομώτερο, περιεχτικώτερο δυνατό τρόπο καὶ σύγχρονα μὲ τὸν τρόπο τὸν πρὸς παραστατικὸ. Συχνὰ ἀπὸ τὴν πολλὴ συγκέντρωση γίνεται καὶ ὑποβλητικὸ. Οἱ περιγραφές του εἶναι πάντα, μ' ὅλη τὴ σχηματοποίηση τῆς πρωτόγονης τέχνης τους, ἔξαιρετικὰ πλαστικὰς. Κανένας ρητορισμὸς, κανένα δυσαρμονικὸ ξεχείλισμα, κανένας στόμφορ κανένα παραγέμισμα, τίποτε περιττὸ δὲ χαλαρῶνει ποτὲ τὴν ἐνότητα, τὸ σφιχτὸ δέσιμο, τὴ γερὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ συνόλου. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ τὸ τόσο λιτὸ καὶ ἁρμογικὸ, οἱ διάλογοι, ἡ ὅλη ὑπόθεση, πού ξετυλίγονται χωρὶς νὰ τὰ ἐπιβαρύνῃ ποτὲ τίποτε, πού δὲν εἶναι αὐστηρὰ ἀπαραίτητο, ἀποχτοῦν μιὰ δύναμη, ἀκόμα καὶ μιὰ συγκλονιστικὴ κάποτε ἀπλή δραματικὴ ἀπόψη. Ἄλλὰ τί φανερῶνει βαθύτερα τὸ λάξεμα αὐτὸ τὸ κάποτε καὶ ἐκπληκτικὸ ;

Εἶναι γνωστὸς ὁ τρόπος, πού συνθέτονται τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Δὲν εἶναι βέβαια ἔργα πολλῶν, πού τὰ ἐμπνέονται σύγχρονα, δὲ συγκεντρώνονται πολλοὶ γιὰ νὰ ἐμπνευστοῦν καὶ νὰ τραγουδήσουν μαζί. Ἐνας, συχνὰ ἐπαγγελματίας τραγουδιστής, σὲ κάποιο πανηγύρι, σ' ἓνα γάμο, σὲ μιὰ κηδεῖα, τραγουδεῖ ἓνα τραγούδι πού τὸ ἐμπνεύστηκε ἄλλοτε σὲ κάποια ὥρα μοναξιάς, ἢ καὶ κείνη τὴ στιγμή, πρὸς χεῖρα, πού τὸ ἐμπνεύστηκε πρωτότυπο ἢ καλύτερα σχεδὸν πάντα, ἐπηρεασμένο ἀπὸ παλαιότερα μοτίβα. Τὸ τραγούδι αὐτὸ δὲ γράφεται. Ἄν ἀρέσῃ, ἔν ἀνταποκρίνεται δηλαδὴ ἄμεσα στὴ διάθεση καὶ στὴ διανοητικὴ τῶν πολλῶν, ἐντυπώνεται στὴ μνήμη, ὅσων τὸ ἄκουσαν. Αὐτοὶ τὸ ἐπαναλαμβάνουν στὸ ἴδιο καὶ σὲ ἄλλα χωριά· σὲ ἀνάλογες στιγμὲς καὶ περιστάσεις, τὸ διαδίνουν ἀφομοιώνοντας τὸ ὀλοένα περισσότερο μὲ τίς ἀξιώσεις τῆς ὀμάδας, ἀφαιρῶντας ἀπ' αὐτὸ κάθε τι τὸ ξεχωριστό, τὸ ἀτομικὸ. Κάθε τραγούδι παρουσιάζεται μὲ τίς παραλλαγές του, πού εἶναι μόνο λεπτομερειακὰς, ἐπιφανειακὰς, πού δὲ μεταβάλλουν ποτὲ σὲ τίποτε τὴν οὐσία του, σὲ κάθε τραγούδι ξαναβρίσκουμε στίχους στερεότυπους. Ἡ ἐνότητα λοιπὸν, ἡ ἀλήθεια, ἡ εἰλικρίνεια, ἡ συντομία, ἡ λιτότητα, ἡ τελειοποίηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ὅλα τὰ μεγάλα αἰσθητικὰ του προσόντα, πού προανάφερα, δὲν χρωστιοῦνται στὴ συνειδητὴ, καλλιτεχνικὴ του διαμόρφωση, ἀλλὰ στὴ μακροχρόνια χρῆση του, στὴν ἐπεξεργασία του, πού εἶναι πολὺ περισσότερο ἀναιρετικὴ, φθαρτικὴ, παρὰ δημιουργικὴ, (σὲ κάθε ἐπανάληψη ἐλάχιστοι στίχοι προσθέτονται καὶ πολλοὶ ἀφαιροῦνται, ἐνῶ οἱ περισσότεροὶ ἐπιδιορθώνονται), στὴν ἐπεξεργασία του, πού γίνεται σχεδὸν αὐτόματα. Ὅσο περισσότερο καιρὸ ἔχει ζήσει ἓνα δημοτικὸ τραγούδι, ὅσο ὁ καιρὸς καὶ ὁ τόπος τῆς παραγωγῆς του χάνεται περισσότερο ἀπροσδιόριστα, τόσο παρουσιάζεται τετράγωνο, ὀριώτερο. Αὐτὸ ὅμως φανερῶνει σύγκαιρα, πὼς στερεῖται ἀπὸ κάθε σκέψη ἢ αἴσθημα ἄλλο ἀπὸ τὰ καθιερωμένα, ἀπὸ κάθε στοιχεῖο, πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καθοδηγητικὸ. Καὶ μὲ καθοδηγητικὸ στοιχεῖο δὲν ἐννοῶ φυσικὰ τὸν ἀντικειμενικὸν διδαχτικὸν τόνο. Αὐτὸς, ὅπως τὸ ἐξήγησα, λείπει εὐτυχῶς ὀλοτέλα ἀπὸ τὴ λαϊκὴ δημιουργία. Ἡ ἀνακάλυψη μάλιστα καὶ τῆς πρὸς ἀνεπαίσθητης διδαχτικῆς νότας μᾶς ξεσκεπάζει ἀμέσως τὸν ἐντεχνο ποιητὴ, πού δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα κύριος τῆς Τέχνης καὶ μόνο μιμεῖται ἀδυνατίζοντας τὰ κείμενα. Μὲ καθοδηγητικὸ στοιχεῖο ἐννοῶ τὸ ἐσωτερικὸ νόημα, πού βγαίνει πηγαῖο, συννεφασμένο μὲ τὸ σύνολο. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι περιγράφει τὴ ζωὴ, ὅπως διαμορφώθηκε πιά, περιγράφει τὴ στατικὴ τῆς ζωῆς, δὲν ξεπερνᾷ τὸ ἀπλὸ, μονόπλευρο, χωρὶς διαφορετικότητες συναίσθημα, δὲ δονίξεται ποτὲ ἀπὸ τὰ προβλήματα καὶ ἀπὸ τίς συγκρούσεις, πού προκαλοῦν μιὰ κάθαρη, δὲ μαντεύει ποτὲ τίς μελλοντικὰς δυναμικότητες τῆς ζωῆς. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀγνοεῖ κάθε τι, πού εἶναι ἀκόμα ἀφανέρωτο στὴ συνείδηση καὶ τὸ συλλαβαίνουσι οἱ λίγοι γιὰ νὰ τοῦ δώσουν μορφὴ, γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσουν στοὺς πολλοὺς καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν οἱ πολλοὶ τὸν ἑαυτό τους καὶ νὰ τραβήξῃ ἔτσι μπροστὰ ἢ Ζωὴ. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι στερημένο ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ διάνοηση.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ, πὼς μόλις σ' ἓνα λαὸ διαμορφώθῃ ἡ Λογοτεχνία, ἔστω καὶ ἡ πρὸς ὑποτυπώδικη, ἡ λαϊκὴ δημιουργία σωμαίνει ἀμέσως. Σήμερα δὲν παρουσιάζονται πιά παρὰ σπανιώτατα καὶ ἐλάχιστα δημοτικὰ τραγούδια σὲ κάποιες ἀπομακρυσμένες ἐπαρχίες, ἰδιαίτερα στὴ Μάνη, καὶ αὐτὰ ἐντελῶς χωρὶς ἀξία, γιὰτὶ δὲν προφτάνουν πιά νὰ διαδοθοῦν καὶ νὰ τὰ δουλέψῃ ὁ χρόνος. Καὶ αὐτὰ τὰ

παλαιότερα τραγούδια σβήνουν στη μνήμη του λαού. "Όσα δὲν ἔχουν μαζωχτῆ καὶ καταγραφτῆ, σὲ λίγο θὰ εἶναι ἐντελῶς χαμένα. Καὶ ὁ πιὸ ἀπλοῖκός νιώθει, πὼς ἐκεῖνο πὸν ἀναζητᾷ ἀπὸ τὴν Τέχνη, ἀπὸ τὸ Τραγούδι, τοῦ δίνεται πολὺ πληρέστερα μὲ τὰ ἔργα τῶν μορφωμένων, τῶν εἰδικῶν, μὲ τὰ ἔργα, πὸν πρὶν προφτάση νὰ τὰ ἀφομοιώση καὶ νὰ τὰ παραλλάξη ὀλοένα ἀνανεώνονται. Διαιστώνεται τὴ συνθετικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, τὸ προτιμᾷ καὶ ἀμέσως παύει νὰ δημιουργῆ τουλάχιστο μὲ συνέχεια. Εἶναι βέβαια κρῖμα, πὸν ἡ συγκίνηση, πὸν τόσο ἀναζητῆ ὁ λαός, τοῦ δίνεται σήμερα πρὸ πάντων μὲ τὰ τραγουδάκια ἀπὸ τιποτένιες ἐπιθεωρήσεις καὶ ὀπερέτες, μὲ τίς περιπέτειες τοῦ Νὰτ Πίγκερτον καὶ τοῦ Γιαγκούλα καὶ μὲ ἄλλα ψευτορωμαντικὰ μυθιστορήματα, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀφιερῶσουμε ὄλες μας τίς δυνάμεις ὥστε τὸ Σχολεῖο, ὁ Τύπος καὶ τὸ λαϊκὸ βιβλίον, νὰ εἶναι στὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ τους. Ἄλλὰ ἐκεῖνο, πὸν ἤθελα τώρα νὰ δειξῶ εἶναι, πὼς ἡ ἔξαιρετικὴ στὸν τόπο μας ἀνθιση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, δὲν ἀποδείχνει τίποτε ἄλλο, παρὰ ὅτι ὁ λαός μας στερήθηκε γιὰ αἰῶνες ἀπὸ κάθε, καὶ τὴ στοιχειωδέστερη πνευματικὴ τροφή, πὸν θὰ τὸν εἶχε βοηθήσει νὰ ξεπεράση τὸν ἑαυτὸ του. Κεῖνοι, πὸν θὰ πρεπε νὰ εἶναι οἱ πνευματικοὶ του ἀρχηγοὶ, ἀπασχολημένοι μὲ τίς σχολαστικὰς τους τυμβωρυχίας εἶχαν χάσει κάθε ἐπαφὴ μαζί του. Κανένας δὲ διαμόρφωσε τὸ λαὸ ἀνθρωπινὰ καὶ καλλιτεχνικὰ, κι ὁ λαός ἀφησμένος, πνιγμένος ἀπὸ τὴ μοναξιά καὶ ἀπὸ τὸ τυραννικὸ βᾶρος τῆς σκλαβιάς, τὴν ἐποχὴ, πὸν οἱ δυτικοὶ λαοὶ ἀναγεννιοῦνταν, ἔμενε προσκολλημένος στὴν οὐσιαστικὰ στεῖρα ἐπανάληψη καὶ στὸ στεῖρο ἔξωτερικὸ ὀλοκλήρωμα τοῦ κι ὄλας εἰπωμένου. Ἡ ἔξαιρετικὴ ἀνθιση τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ ἀποδείχνει τὴ στασιμότητα τοῦ λαοῦ μας ἴσαμε τὴ στιγμὴ, πὸν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἐνάντια στὸν ξένο ζυγὸ ἀρχισε νὰ γλυκοχαράζη πολὺ ἀργὰ ἡ ἀναγέννηση, ἡ ἐπαφὴ δηλαδὴ τῶν ἀναπτυγμένων δυνάμεων μὲ τίς λαϊκὰς. Ἄλλὰ τὸ χάσμα ὕστερα ἀπὸ τὸσους αἰῶνες εἶχε ἀνοιχτῆ πιά τεράστιο. Οἱ μορφωμένοι, οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ, συγχρονισμένοι μὲ τίς ἀξιώσεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, βρισκόνταν καὶ βρίσκονται ὀλοένα περισσότερο, ὅσο κι ἂν τώρα ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς λόγιους δὲν τὸ θέλουν, ὅσο κι ἂν τώρα προσπαθοῦν μὲ ὀλόκληρο τὸ εἶναι τους νὰ πλησιάσουν τὴ μάζα, σὲ τρομαχτικὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτήν. Οἱ προσπάθειες τους ἔχουν κάτι τὸ ἀπελπιστικὰ σπασμοδικὸ καὶ ἀνεδαφικὸ. Ἄλλοτες ἔγραψα πλατιὰ γιὰ τὴν Τραγούδι τῆς Μοναξιάς, πὸν βασανίζει ὄσους θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀδηγητὲς καὶ πὸν θῦμα τῆς πέφτει κι ὁ λαός, πὸν ἔξακολουθεῖ νὰ μένη ἀνοδήγητος, καὶ παντοῦ καὶ πάντα ἐπικρατεῖ ἡ σύχυση καὶ τὸ χάος. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἂν εἶναι δυνατὸ καὶ πὼς νὰ συμπληρωθῆ τὸ χάος, νὰ ὑπερνηκηθοῦν οἱ αἰτίες καὶ οἱ συνέπειες τῆς ἔξαιρετικῆς ἀνθισῆς τῆς λαϊκῆς τέχνης ἀποτελεῖ γιὰ μένα τὸ γεμάτο ἀφωνία ζωτικὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ πρόβλημα φυσικὰ αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ τὸ λύσω σήμερα. Νομίζω μόνο πὼς μιὰ κατάματη, ἀπροκατάληπτη, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε οἴηση γιὰ τὴ δῆθεν ὑπεροχὴ μας, ἀντιμετώπιση τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς ψυχοσύνθεσης, ὀπως ἐκδηλώνεται στὸ δημοτικὸ τραγούδι, μπορεῖ νὰ βοηθήση πολὺ στὸ ν' ἀποχτήσουμε ἴσα-ἴσα ἐπίγνωση γιὰ τὰ ὀπισθοδρομικὰ στοιχεῖα, πὸν ἐνάντια τους πρέπει νὰ παλαίψουμε. Ἔτσι θὰ γνωρίσουμε τὴ βάση, πὸν ἀπάνω τῆς ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ στηριχτοῦμε γιὰ νὰ τὴν ξεπεράσουμε.

Καὶ γιὰ νὰ ἐξηγηθῶ καθαρώτερα. Ἔχω τὴν πεποίθηση, πὼς ὅ,τι ζητῶ δὲν ἀποτελεῖ ἓνα αἴτημα ὑπερβολικὰ ριζοσπαστικὸ καὶ ἀρνητικὸ, ἔχω τὴν πεποίθηση

πὼς ἀποτελεῖ ἀπλᾶ καὶ μόνο τὸ αἴτημα ἐκείνων, πὸν θέλοντας νὰ ζήσουν, αἰστώνονται σπρωγμένοι ν' ἀναθεωροῦν ἀδιάκοπα τίς ἀξίες, γιὰ τὴν ὑπεράνω ἀπὸ κάθε ρωμαντικὴ νοσταλγία καὶ τὴν πιὸ γοητευτικὴ θέτουν τὸ δικαίωμα τῆς Ζωῆς, τῆς Ζωῆς, πὸν πάει πάντα μπροστὰ καὶ ἀλύπητα τιμωρεῖ, ὀποιον δὲν τὴν παρακολουθεῖ. Πιστεύω δηλαδὴ, πὼς ἴσα ἴσα ὁ σεβασμὸς στὸ παρελθὸν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τὸ θεωροῦμε σὰν κάτι ζωντανό, φθαρτὸ μὲν δὲν μεταβάλλεται μᾶς ἐπιβάλλει νὰ μὴν τὸ λατρεύουμε ποτὲ στατικὰ σὰν ἓνα εἶδωλο, νὰ μὴν τὸ ταπεινώνουμε σφρηλατώντας μ' αὐτὸ ἀλυσσίδες. Ἐπειδὴ ὀμως στὴν Ἑλλάδα, ὀπου ἐπικρατεῖ ἡ σύχυση καὶ τὸ χάος, ἔχουν τὴν τάση ὀλοι ἐκεῖνοι, πὸν ποτὲ δὲν ἐνιωσαν τίποτε ἀπὸ τὸ νόημα καὶ τὴν οὐσία οὔτε τοῦ Χτὲς οὔτε τοῦ Σήμερα, γιὰ ν' ἀνακαλύψουν ἐπὶ τέλος κάποιον στήριγμα, νὰ προσκολλιοῦνται σὲ μερικὰς λέξεις κούφιας (ἡ μαγικὴ λέξη ἦταν ἄλλοτε οἱ Ἀρχαῖοι, τώρα πὸν νεκρώνεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχίζει νὰ γίνεται μαγικὴ λέξη ἡ «Παράδοση» ἡ «ἡ Νεοελληνικὴ Πραγματικότητα») καὶ νὰ ἀποκαλοῦν ἐπικίνδυνους ἀνατρεπτικούς μὲ διάθεση καταστροφῆς μέσα τους καὶ τίποτε ἄλλο, ὀσους δὲν εἶναι παρὰ συγχρονισμένοι, εἶναι ἴσως σωστὸ νὰ προσπαθῆσω τοῦλάχιστο, ἂν καὶ τὸ φαντάζομαι μάταιον, νὰ προσπαθῆσω νὰ διασαφηνίσω καὶ γι' αὐτοὺς τὴ σκέψη μου παραθέτοντας μερικὰ γεγονότα, πὸν ἀγγίζοντας πιὸ ἄμεσα τὸν κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ, γίνονται πιὸ εὐκόλα ἀντιληπτὰ ἀπ' ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸν πάντα κάπως ὀόριστον κι ἔκμεταλλεύσιμον κόσμον τοῦ ἠθικοῦ περιεχομένου.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΦΩΤΗ ΦΩΤΙΑΔΗ

ΤΟ ΘΕΡΜΟΣΤΑΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΑ ΖΩΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ*

37°. Η θερμοκρασία μας. Πως κρατιεται σταθερη.

Το θερμομετρο στη μασκαλη, οταν νιωσομε αδιαθεσια, το μαθαμε σιγα σιγα. Οἱ γιατροι μας βεβαιωνουν, και μπορει να το βεβαιωθει καθενας, πως, οσο στεκει καλα στην υγεια, στεκει κι' η θερμοκρασια του σταθερη στους 37° περιπου· σταθερη ολοχρονις και σ' οποιο κλιμα κι' αν βρεθει.

Τι περιεργο φαινομενο! Σωμα θερμο να μην αλλαζει θερμοκρασια στις τοσες γυρω του θερμοικες αλλαγες! Βλεπομε παρομοιο και γυρω μας; Ενα ποτηρι βραστο νερο, απο και που αχνιζε, παγωνει στα χιονια· απο και δηλ., που γινοτανε αεριο, γινεται σωμα στερεο. Και να που το σωμα μας, μαζα τα 3/4 νερο, δε μετακινιεται η θερμοκρασια της ουτε στους παγους του πολου, ουτε στις καψες του ισομερινου.

Ποσο ειναι ολα στην γυρω μας φαινομενια συνεξαρτητα με τη θερμοκρασια, το βλεπομε· μολις αλλαξει η θερμοκρασια, αλλη κι' αλλοιωτικη γινεται η οψη του κοσμου. Μοιαζουν σε τιποτες ισομερινες και πολικες χωρες; Εκει, που απλωνεται

* Σημ. Ἄναγ. Δημοσιεύουμε τὴ μελέτη τοῦ κ. Φωτιάδη μὲ τὸ ὀρθογραφικὸ του σύστημα. Καταργεῖ ὀλότελα τοὺς τόνους καὶ τὰ πνέματα. Τονίζει μόνο κόποιες λέξεις ἀσυνήθιστες ἢ πὸν μποροῦν νὰ συγχυστοῦν μὲ τὰ ὀμόνομα τους.

το σαβανο του παγου, βλαστειναι αλλοτες συκιες και φοινικιες. Αλλοτες η σφαιρα μας θαταν μαζα πυροφωτη πανω απο 7 χιλιαδες βαθμους. Τωρα ποσες θερμοκρασιες απανω της, ποσα κλιματα, ποση ποικιλια ζωης!

Δεν ειναι λοιπον μικρο το προβλημα, που εχει λυσει ο οργανισμος μας.

Μα ειναι βεβαιο, πως ολοι οι ανθρωποι, ολες οι φυλες εχουν την ιδια θερμοκρασια; Κινεζοι, Ινδοι, Σενεγαλεζοι δειχνουν καπως αψηλοτερη ως 37.8. Ομως κι' οι Εβρωπαιοι, που ζουν στους ιδιους τοπους, κι αφτωνων η θερμοκρασια ανεβαινει ενα τοσο. Και πολλοι φυσιοδιφοι εχουν παρατηρησει, πως η θερμοκρασια τους ανεβαινει μερικα δεκατα στα ζεστα κλιματα. Δεν ειναι λοιπον της ρατσας η διαφορα κι' η τοσο μικρη σε τετιες κλιματικες διαφορες, δειχνει ισα ισα, ποσο σταθερη κρατει ο ανθρωπος τη θερμοκρασια του.

Τη στιγμη, που γενιεται, η θερμοκρασια του ειναι σχεδον 38°. Το εμβρυο ειναι κι' αυτο εστια ζεστογονα. Και μες τα πιο θερμα σπλαχνα της μητερας περικλειστο, φυσικο να στεκει λιγο λιγο ψηλοτερα η θερμοκρασια του απο τη μητρικη.

Μολις γενηθει, κατεβαινει η θερμοκρασια του ταχυτατα· ακομη και στα ζεστα τυλιγαδια και σε ζεστο δωματιο πεφτει ως τους 35° κι' ως τους 34°.

Θα δουμε τι πολυσυνθετος μηχανισμος ρυθμιζει τη θερμοκρασια μας. Μολις γενηθει, δεν κατορθωνει ο οργανισμος να φερει μονομιας ολα του μηχανισμου του τα μελη σε πλερια συνεργια. Χρειάζεται λοιπον το βρεφος φυλαξη απο τις πρωτες ωρες. Βλεπομε δα και στα συνοικια μας ζωα τη μητερα με στοργη να προφυλαγει τα μικρα της απ' το κρυο.

Η θερμοκρασιακη καμπυλη

Η θερμοκρασια δε στεκει μερα νυχτα στον ιδιο βαθμο: κατεβαινει τη νυχτα, ανεβαινει τη μερα. Στο κατωτατο φτανει περι τις 3—4 μετα τα μεσανυχτα. Στο ανωτατο περι τις 5—6 απομησημεριανες. Απο πολλες χιλιαδες μετρηματα μεσος ορος βρεθηκε 36.5 για το κατωτατο, 37.5 για το ανωτατο. Το βαδισμα απο το ενα στο αλλο οριο ειναι περιπου κανονικο· 36°,6 στις 6 το πρωι. 37°,2 στις 9.37°,4 στις 12.37°,6 κατα τις 5—6 το βραδυ. Ενωνοντας με μια γραμμη σε καταλληλο γραμμωτο χαρτι τους βαθμους, που βρισκομε τις τοσες φορες το μερονυχτο, φκιανομε τη θερμοκρασιακη καμπυλη. Καλα κανει να ξερει καθενας τη δικη του καμπυλη με τα ιδιατερα της.

Ταλαντεβεται λοιπον η θερμοκρασια μας αναμεταξι δυο ορια, που δεν απεχουν πολυ· σ' αλλους 0°,8 σ' αλλους 1°, σ' αλλους ως 1°,3. Ο ρωμαλεος μπορει να δειχνει ολη μαζι την καμπυλη καπως αψηλοτερη, 2 εως 3 δεκατα. Ο αδυνατος, αναιμικος, ασθενικος καπως χαμηλοτερη. Αφτα στο γενικο.

Στα γεραματα η θερμοκρασια ισως να κατεβαινει 1—2 δεκατα. Ο Davy γνωρισε στην Κεϋλανη εναν εκατοχρονητη με θερμοκρασια 35°. Εξαιρεση και σπανια· και ισως, ποιος ξαιρει, αν ο ανθρωπος αφτος δεν ειχε χαμηλη θερμοκρασια παντα, γιατι βρισκονται κι ανθρωποι με χαμηλοτερη καμπυλη (κατωτατο ως 35°,6).

Γενικα οταν η θερμοκρασια τη νυχτα ανεβαινει πανω απ' τους 37°, τη μερα πανω απο 37.7 δειχνει πυρετο.

Του πυρετικου τη θερμοκρασια τη μετρομε δυο φορες τη μερα τις 8 το πρωι και τις 6 το βραδυ· αρχουν τα δυο μετρηματα. Ο γιατρος θα ορισει, αν κανει αναγκη να μετρηθει η θερμοκρασια περισσοτερες φορες και σε ποιες ωρες.

Γιατι ταλαντεβεται η θερμοκρασια μας; αφτο θα το καταλαβομε, αφου πρωτα ιδουμε, ποιος ο λογος, που κατεβαινει τη νυχτα.

Η θερμοκρασια αφτη των 37° ειναι θερμοκρασια ειδικη του ανθρωπινου ζωου. Κληρα παναρχαιη· οπως την παραλαβαμε, την παραδινομε κι εμεις απαλλαχτη, σ' οσους περνομε αναμενη τη λαμπαδα της ζωης.

Τις θερμοκρασιες, που σημειωσαμε ως τωρα, τις βρισκομε μετροντας κατω στην εδρα, στο ορθον· στον «δρχον» οπως φαινεται να λεγαν στον καιρο του Αριστοτελη «το εντερον..... προς την εξοδον της τροφης». Το θερμομετρο εκει πρεπει να χωνεται καμποσο. Και τα ουρα βγαινοντας δειχνουν τις ιδιες θερμοκρασιες, 36°,4 το πρωι, 37,5 το βραδυ. Οι γυναικες μπορουν να παιρνουν τη θερμοκρασια τους και στον κολεο.

Στη μασκαλη μετρομε για την εφκολια. Την κλεινομε σφιχτα· περιμενομε καμια δεκαρια λεπτα, ως που να ζεσταθει το κοιλωμα απο τη μυικη μαζα, που το περικλει. Ετουτης της μαζας τη θερμοκρασια δειχνει το θερμομετρο στη μασκαλη και τη δειχνει 2 ως 6 δεκατα χαμηλοτερη απο το «ορθον» στον ιδιον ανθρωπο και την ιδια στιγμη, εννοειται.

Μπορει να μετρηθει η θερμοκρασια και σταποχτενα, στη βουβωνικη χωρα, ακουμπωντας σφιχτα το χερι προς την κοιλια.

Στις μεγαλες ζεστες οι δυο αφτες θερμοκρασιες πλησιαζουν περισσοτερο προς τη θερμοκρασια του ορθου και του κολεου· γιατι η θερμοκρασια η περιφερικη ανεβαινει.

Ο Brown-Séguard σ ενα ταξιδι του (για τις Αντιλλες) θερμομετρησε 8 συνταξιδιωτες του. Ξεκινοντας απο το Ηαντρε βρηκε στη μασκαλη 36°,6 (εξωτερικη θερμοκρασια 8°) 17 μερες κατοπι στον ισομερινο 37°,5 (σε θερμοκρασια εξωτερικη 29°).

Ο Jousset ειδε τη θερμοκρασια της μασκαλης να ανεβαινει, οταν η θερμοκρασια στο Σουεζ ειχε φτασει στους 33°, 1°,7 αψηλοτερα απο το βαθμο, που βρισκοτανε σε θερμοκρασια εξωτερικη 20° (μεσος ορος σε 110 ανθρωπους).

Οι Ιταλοι γιατροι βρισκουν τη θερμοκρασια της μασκαλης ως 37°,3. Οι Νορβηγοι ως 36°,4.

Τη σωστη τους σημασια θα παιρναν ολα τουτα τα παρατηρηματα, αν στον ιδιο καιρο μετριοτανε και η θερμοκρασια του ορθου· γιατι και η κεντρικη θερμοκρασια, οπως ειδαμε, ανεβαινει ενα τοσο στα ζεστα κλιματα.

Στην εδρα ζητομε την προσκεντρη θερμοκρασια. Την πιο αποκεντρη τη βρισκομε στο δερμα. Ετουτη τη μετρον οι φυσιολογοι με θερμοηλεκτρικες βελονες στο γαλβανομετρο. Η δερμικη θερμοκρασια ειναι στα διαφορα μερη του σωματος διαφορετικη. Στο μετωπο, στο λαιμο, στη μασκαλη, στην παλαμη, πλαϊ στον αφαλο, σταποχτενα, στα μεσα της ραχης ειναι ως 35°,5. Στο στηθος, στα πλευρα, στα σκελια, στα μπρατσα (στη μεσα τους οψη) 35°—33°. Στα επιλοιπα, πιο αποκεντρα μερη, ως 32°. Οι θερμοκρασιες αφτες παιζουν πολυ κατα τη ζεστογονα δυναμη του καθε ανθρωπου, την κυκλοφορικη του δραστοσυνη, το κλιμα, την ωρα του ετους, τη γυρω θερμοκρασια, κλ. κλ. Παραδεχονται, πως στο δερμα η θερμοκρασια κρατιεται γενικα κοντα στους 34° κατα τον Kunkel.

Ντυμενοι ειμαστε λιγο πολυ ολοι. Κατω απο τα ρουχα βρισκει λοιπον το δερμα περιβολη αεροϋφαντη· περικλειστος ο αερας ακινητει· και ο ακινητος αερας κρατει καλα τη ζεστη· αφτο ειναι το νοημα του ντυσιματος και του σπιτιου

άκομη. Η υπορουχη αφτη θερμοκρασία είναι καπου 31°. Μπορεί να παίξει ως 1° κατά το πάχος και το φάσιμο του ρουχου.

Η ανισοθερμία στη μάζα του σώματος.

Κατι πολύ σημαντικό μας φανερώσε η θερμομετρική αφτη εξέταση. Η μάζα του σώματος δεν είναι παντού ισοθερμη. Η μέσα μας δηλ. ζέστη δεν έχει σ' όλα τα μέρη της μάζας την ίδια ένταση (τονή), ώστε βρίσκεται σε ανισοτονία. Τα κεντρικά σε άψηλοτερη τόνη ζέστης, τα περιφερικά σε χαμηλοτερη ώστε η ζέστη σα νερο σε κρεμαση (οπως λεν οι λαϊκοί) κυλα κατά την κλιτή της ανισοτονίας, δηλ. προς την περιφέρεια της μάζας, προς τον περιβολο του οργανισμού.

Εδώ ας σταθούμε λιγάκι να ξεκαθαρίσουμε, τι εννοουμε λεγοντας ζέστη, τι λεγοντας θερμοκρασία.

Η ζέστη είναι μια απο τις μορφες, που παίρνει η ενεργεια. Βαδίζουμε γοργα, η τρεχουμε στο κρου' απο τη δυναμη, που βαζουμε σ' ενεργεια μέρος μετατοπιζει το σωμα, μέρος μεταμορφει σε ζέστη και μας θερμειναι.

Σε σωληναρακι μεταλλινο βαζεις νερο και το ταπωνεις. Στριφογυρνοντας το σωληναρακι αναμεταξι τις δυο παλαμες σε λιγο δεν μπορείς πια να το κρατησεις. Αν με καποια συσκευη σαν του τροχιστη βαλεις το σωληναρακι σε γοργοτατη περιστροφη, κρατοντας το με ξυλινη μασια σε δυο ξυλινες παλαμες, που σ' αφτες τριβεται το σωληναρακι, το νερο σε 2—3 λεπτα βραζει και τιναζει την ταπα. Η κινητική ενεργεια του χειριου εγινε ζέστη, παλμική ενεργεια των μοριδιων του νερου.

Η ζέστη συσσωρεβεται ολοενα στο ιδιο ποσο νερο, ανεβαινει η τονή της, η θερμοκρασία της, οπως λεμε, ως που το νερο το κανει ατμο' η ζέστη μεταμορφει παλε σε κινητική ενεργεια και τιναζει την ταπα και σφεντονιζει το μοριδια του ατμου.

Το κομφο αφτο πειραματακι του Tyndall μας δειχνει σε μια στιγμη, ποσες μορφες πηρε αφτο το κατι, που ξεκινησε απ το χειρι μας, η ενεργεια, οπως τη λεμε.

Προτιμουμε βεβαια τροπους εφκολοτερους για ναχομε ζέστη. Και με καρβουνα, πετρολαδο, μπενζινα, αλκοολ, φωταεριο. Μεσ τα υλικα τουτα κοιτεται λοιπον καποια μπορεση, που τη βαζουμε σ' ενεργεια. Κοιτεται σα μανταλωμενη. Με παραμικρη ενεργεια δικη μας, με το φωσφορο, που αναψαμε με τη φλογα του, σηκωσαμε το μανταλο και πηρε δρομο η ροή της ενεργιας. Με τη φλογα, με την τονή της ζέστης αρχιζει η ενωση του οξυγονου απο τον αερα με το καρβουνο, που βρισκεται στα υλικα εκεινα, πραξη χυμική, η «καυσις», ας την πουμε *καή*.¹ Και η ενεργεια, που ως τη στιγμη κοιτεται κλεισμενη, ως χυμική, οπως τη λενε, με τη χυμική πραξη της καης μας παρουσιαζεται ως ζέστη, μεταμορφει σε θερμική, οπως λενε, ενεργεια.

Σεχωρισαμε τις δυο εννοιες. Ζέστη είναι μορφη, μια απο τις μορφες της ενεργιας. Θερμοκρασία είναι της μορφης αφτης η *τονή*.

Πως μετρουν τη ζέστη; πώς την τονή;

Ενα ορισμενο ποσο καρβουνο καθαρο, θα σου δωσει ενα ποσο ζεστη. Τουτο το ποσο για να το μετρησεις, πρεπει να το μαζεψεις καπου σε το μαζεβουν μεσ το νερο' το νερο παραδεχτηκαν για μάζα ζεστοδοχα' και μοναδα της ορισαν το χιλιογραμμο.

1) Αφτο είναι το καθαφτο αφαιρεμενο του καιω. Καπου θα λεγεται ετσι, μας το δειχνει η λέξη αποκαίδι.

Το ποσο ζέστη, που ξοδιάζεται, για νανεβει η θερμοκρασία 1 χιλιογραμμου νερου κατά 1 βαθμο, αφτο το ορισαν για μοναδα ζέστης. (τοσο καρβουνο δινει τη ζέστη, που ανεβαζει τη θερμοκρασία στο χιλιογραμμο νερο κατά 1 βαθμο).

Το ποσο της ζέστης το μετροουμε λοιπον με την τονή της ζέστης, με τη θερμοκρασία.

Τη μοναδα της ζέστης, αν θελαμε να της δωσουμε ελληνικο ονομα θα τη λεγαμε ζεστίδα, οχι θερμιδα, οπως τη θελησαν μερικοι. Μα γιατι να μην κρατησουμε τον παγκοσμιο ορο *καλορία*; (*Μεγαλη καλορία* η, απλα, *καλορία*—*Μικρη καλορία* είναι το ποσο ζέστη, που ανεβαζει τη θερμοκρασία ενου γραμμαριου νερου ενα βαθμο.

Τη θερμοκρασιακη μοναδα θα μπορούσαμε να τη λεμε ζεστογονία, η και θερμιδα. Μα εχομε τη λέξη «βαθμο».

Ροπισμος της ζέστης.

Ας ερθομε στο προκειμενο. Η ζέστη στη μάζα του σώματος βρισκεται, οπως ειδαμε, παντα σε ανισοτονία. Κυλα λοιπον απο την άψηλοτερη προς τη χαμηλοτερη τονή, προς το δερμικο δηλ. περιβολο, κι εκειθε χυνεται ολοενα εξω.

Η ροή αφτη παει αδιακοπη: Κι αφου η θερμοκρασία μας στεκει σταθερη, θα πει, πως ο οργανισμος γεννα μέσα του ζέστη αδιακοπα, ώστε ναντίκρizei αφτη, που χανει. Η ζέστη μας λοιπον μοιαζει ποταμο, που αργοκυλα απο τις πηγες του προς τον περιβολο του σώματος και χυνεται εξω του: παραξενος ποταμος, που δε φυραινει, δεν κατεβαινει δηλ. η θερμοκρασία του, οταν το καλει η αναγκη και χυνει περισσια τη ζέστη του στην καταψυξη τριγυρσια, μα και δε φουσκωνει, δεν ανεβαινει δηλ. η θερμοκρασία του, ουτε οταν θερμοκρασία άψηλη ερχεται εξωθε να του αμπωξει τη ροή, ουτε, οταν τη μεσαθε του ζεστογονία (σε εργο συντονο λ. χ. τρεχιο κλπ.) δε θα την προφταινει η ροή, ουτε ακομα οταν κι απο μέσα κι απ' οξω τον απειλει πλημυρα ζέστης, ζεστοπονή. Ωστε οχι μονο στο κρου ξοδιάζει ζέστη, αλλα και στη ζέστη, ζέστη θα ξοδιάζει για να κρατει τη θερμοκρασία του. Κι αφου την κρατει σταθερη, θα πει, πως εξοδο και παραγωγή θα κανονιζονται συναμεταξυ τους *αντιβολητα*, «*άντανακλαστικώς*», οπως λενε: καθε τι δηλ., που επιδρα το εξοδο, *αντιβολει* στη ζεστογονία και καθε τι, που επιδρα της ζεστογονίας το μεγεθος, *αντιβολει* στο ξοδιασμα της.

Καποια ζυγαρια σα να κρατει σε ισοροπια τα δυο *αντισταθμα* ποσα, που και τα δυο κατά τις μεταβαλλομενες αναγκες τοσο αλλαζουν. Αφτη είναι η κινητη ισοροπια—*équilibre mobile*—οπως τη λενε, μα που ουτε το ενα ουτε το αλλο μοιαζει να είναι. Μου φαινεται, πως η γλωσσα μας μπορεί να μας δωσει ορο και παραστατικο και σωστο. *Aequilibrium*, *équilibre*, *Gleichgewicht*, θέλει να πει στο βαρος αντιβαρο ισο, ώστε η ζυγαρια να ισοροπει. Ομως, στο ζυγισμα της ζέστης *ισοβαρία* εχομε, ισοροπια ομως οχι. Η ζυγαρια αφτη είναι παραξενη, μοναδικη πες: κρατιεται παντα γερτη, αφου, καθως ειπαμε, η ζέστη μας βρισκεται παντα σε ανισοτονια και λοιπον σε ροπη, που κρατει τη ροή κατασυνεχη. Ισοροπια θαφερνε *αροπια* πα να πει καθε δραση μέσα μας θα ειχε σταματησει, μαζί κι η ζεστη, ώστε ουτε ισοροπει ουτε κουνιεται απο τη θεση της η ζυγαρια. *αντισταθμα* ποσα κανονιζονται, μα η ζυγαρια κρατιεται ανισοροπη, δηλ. γερτη, ροπισμενη δηλ. κατά τη θερμοκρασιακη κλιτή. Βλεπομε' ακομα καθαροτερα, ποσο

σημαίνει η ανισοτονία της ζέστης και καταλαβαίνουμε, πως η σταδιά της θερμοκρασίας μας είναι προ παντων ροπισμον κατορθώμα.

Για εργο τέτιο θα υπαρχει βεβαία υπερεσία ειδική. Προτου να εξετασόμε την οργανώση της, ας πουμε δυο λογία και για τα ζώα, που έχουν αφτη την ίδια οργανώση με τον άνθρωπο: γιατί δεν την έχει αφτος προνομίο την σταθερή θερμοκρασία.

Ζωα αστατοθερμα και ζωα θερμοσταθα.

Τα συνοικα μας ζώα και γενικά τα βυζαστικά και τα πετομένα έχουν κι αφτα σταθερή τη θερμοκρασία τους και πολλά· μαλιστα σε πολυ αφηλοτερους βαθμούς. Ο γαϊδαρος 37.4—το αλογο 37.7—η γατα 38.8—ο σκυλος 39.2—η κατσικα 39.3—το κουνελι 39.5—το βοδι 39.5—το προβατο 39.6—ο χοιρος 39.7—ο λυκος 40.5—το περιστερι 42.—η παπια 42.2—η ορνιθα 42.5.

Ετσι τα ζώα των πολικών χωρών με το πυκνο και πλουσιο τριχώμα τους, που πολλά τους ζουνε σε θ.—35° κάτω απο το 0° κρατουν τη θ. τους 75° πάνω απο την τριγυρινή τους· έτσι η αλεπου, ο λυκος και ο λαγος των πολικών χωρών. Και ο άνθρωπος καλά ντυμενος κρατει τη θ. ως 87° πάνω απο την τριγυρινή, που είναι —40° και —50° στα πολικα.

Οι φυσιολογοι ονομασαν τα ζώα αφτα *θερμοαιμα η ομοιοθερμα*. Ολο το άλλο μεγα πληθος των ζώων τα ειπαν ποικιλοθερμα η ψυχροαιμα. Οι οροι αφτοι δε δειχνουν το καθαφτο χαρακτηριστικό. Ολα τα ζώα γεννουν ζέστη. Δραση της ζωϊκής ζωής και ζεστογονία παν μαζί. Μα όλα τα ζώα δεν έχουν οργανώσει υπερεσία ειδική, για να κρατουν τη μέσα τους θ. σταθερή, δεν έχουν δηλ. καταστήσει στάτος *θερμικο* δικο τους, ανεξαρτητο απο τα θεμικα της τριγυρισίας τους. Η θερμοστατήση λοιπον είναι το χαρακτηριστικό· και κατα τουτο ας ξεχωρισόμε τους οργανισμούς σε *αστατοθερμους και θερμοσταθους*. Ποσο οι οροι αφτοι εφκολουουν την καταλαβή και την περιγραφή θα το ιδούμε προχωρώντας. Πως κρατιεται το θεμικο στάτος, αφτο εχομε να ερεβνησόμε.

Πειραματική δοκιμασία της θερμοκρασίας μας.

Προτου ομως, κανόμε φρονιμα και συμφωνα με την επιστημονική μεθοδο, να εξετασόμε, αν τα οσα εδειξε η θεωρία ως απαιτουμένα για τη θερμοστατήση, τα βεβαιώνει και το πειραμα.

Ας βαλομε τον οργανισμό σε δοκιμασίες θεμικες δηλ. σε χαμηλες και σε αφηλες θ. εξωτερικες κι ας δουμε, αν κρατει τη θ. του σταθερή.

α) Αμυνα στο κρυο νερο.

Αφου καθως ειπαμε ο οργανισμος και ζέστη αδιακοπα χυνει έξω και τη θ. του βαστα σταθερή, θα πουμε, πως στο κρυο αμυνεται ξοδιαζοντας ζέστη.

Αφτο απο τα πριν μοιαζει βεβαίο. Υπαρχει κι η άλλη γνώμη, πως η αμυνα γίνεται σχεδον μονο με οικονομία ζέστης.

Ας δουμε τι λεν τα πειραματα. Απο τη συνηθισμένη του θ. παίρνουμε μονομίας τον άνθρωπο, που θα δοκιμαστει σε πολυ χαμηλοτερη και μετρουμε ποση ζέστη ξοδιαζει εκει.

Για να τη μετρησόμε, θα τη μαζεψόμε καπου. Κι εδω παλε στο νερο. Σε μπανιο χυνόμε ενα τοσο ποσο νερο. Τα τοσα χιλιογραμμα νερο (λιγα, 70 ως 90) θα γίνει η *ζεστοδοχα μαζα* η *ζεστομετρική μαζα*, οπως τη λενε. Μοναδα ζέστης η καλορία, οπως ειπαμε. Οι τοσες καλορίες, που θα χυσει το σωμα στο ορισμένο

και περιορισμένο αφτο νερο, θανεβασουν τη θ. του κι απο το ανεβασμα θα λογαριασόμε ποσες καλορίες εχυσε το σώμα μας στο νερο.

Το νερο δεν είναι φυσική τριγυρισία για τον άνθρωπο, ουτε για ταλλα θερμοσταθα, που μεταχειριζεται ο φυσιολογος στα πειραματα του. Τα αεροβια θερμοσταθα κρυωνουν ταχυτατα και υπερβολικα στο κρυο νερο. Ομως στο νερο βρισκομε εφκολα και γληγορα το ποσο ζέστης, που ξοδιαζει το θερμο σωμα και μετρουμε τη ζεστογονα αξιουσνη του, αν και δεν ξαιρομε ακομα την οργανώση της ζεστογονίας.

Τι ποσά ζέστης ξοδιαζει ο οργανισμος, για να κρατησει τη θ. του στο κρυο νερο, θα το δουμε σε λιγο. Μα για να ξετιμησόμε το καθε ποσο, πρεπει να βρουμε ενα άλλο ποσο, που να κρινόμε· κι αφτο πρεπει να είναι το ελαχιστο, που παραγει ο οργανισμος.

Τουτο το ελαχιστο το βρισκομε σε νερο 35°. Σε νερο 35° η ροή της ζέστης απο το σωμα στο νερο παει ανεμπόδη. Σε νερο ανωτερης θ. σταματα η ροή της ζέστης (θα ιδουμε, γιατί έτσι στο νερο) και η θ. θανεβαινε· κατωτερες θ. απειλούν *υποθερμωση*· θα κεντουσαν τον οργανισμό να ζεστογονησει περισσοτερο απο το ζητουμένο ελαχιστο. Στη θ. λοιπον αφτη των 35°, την ουδετερη, οπως τη λενε, την *ανεπιένεργη* να πουμε, βρισκεται το ελαχιστο της ζέστης, που χυνεται απο τον οργανισμό· και λοιπον το ελαχιστο της ζεστογονίας για τη θερμοστατήση. Θα ιδουμε, πως και στον υπνο καλοσκεπασμενοι αφτη περίπου τη θ. διατηρουμε κάτω απο τα σκεπασματα.

Βρεθηκε λοιπον, πως αντρας γιερός, στην ακμή της ηλικίας, 65 χιλιογραμμα βαρος, ξοδιαζει στις 24 ωρες 1450 ως 1500 καλορίες, την ωρα 60—62 καλορίες. Το χιλιογραμμο την ωρα 0,95—0,96 καλ. Ας πουμε 1 καλορία το καθε σωματικο χιλιογραμμο την ωρα.

Ποση ζέστη ξοδιαζόμε στην καθημερινή μας ζωή;

Ο ιδιος άνθρωπος, που ειπαμε, αλαφρά ντυμενος σε θ. 18° περίπου με τη συνηθισμένη διαίτα και δίχως να κανει βαρια δουλια ξοδιαζει στις 24 ωρες 2.250 καλορίες δηλ. την ωρα 93,7 καλορ.

Το χιλιογραμμο του $\frac{2250}{24 \times 65} = 1,44$ καλ. ή 1 1/2 καλορία πες.

Ας προσεξόμε τα δυο αφτα ποσά.

Τι παραστεινει το ποσά 1500 καλορίες; Μεσα στο νερο των 35° ο οργανισμος δεν ξοδιαζει τιποτες για θεμικη αμυνα. Το σωμα ηρεμει· δεν ξοδιαζει λοιπον για μετακινήση η άλλο εργο εξωτερικό. Ως τοσο μεσα του γίνεται εργασία πολυπλοκή. Η καρδια σπρωχνει το βαρος του αιματος. Η αναπνοη ανεβοκατεβαζει το στηθος. Τα σπλαχνα κι εκεινα δεν ηρεμουν. Τελος και το αναπαφτικο ξαπλώμα κι αφτο ακομα χρειαζεται δραση μυϊκή κι όχι λιγη, οπως θα ιδουμε.

Για την υπερεσία αφτη, τη φυσιολογική, οπως τη λενε, ξοδιαζει ενεργια, που μεταμορφει σε ζέστη. Αφτηνης το ισαξιο σε ζέστη είναι οι 1500 καλορίες.

Για την παραγωγή του ποσου αφτου της ζέστης δεν έχει να φροντισει ο οργανισμος. Του δινεται έτσι και καταναγκαστικά μαλιστα και στην πλερια ηρεμία. Τουτο λοιπον είναι το ζητουμένο ελαχιστο, μα και απαραίτητο. Αν η παροχη του ποσου της ενεργίας, λιγοστεψει απο ανεπαρκεια τροφης επι καμποσο καιρο, ο οργανισμος κακοπαθαινει.

Ότι το ελαχιστο της ζεστογονίας του ανθρώπου είναι τούτο, οι 1500 καλορίες τις 24 ώρες, (1 καλορία την ώρα από το κάθε 1 χιλγρ.) βεβαιώθηκε και με άλλο τρόπο.

Τι παραστάνει τώρα το άλλο ποσό, οι 2.250 καλορίες; Αφαιρούμε τις 1500, που έρχονται από την εσωτερική υπέρθεση (καταναγκα). Οι υπολοίπες 750 καλορίες ξοδιάζονται στη θερμική αμύνα (θερμοκρασία τριγυρινή 18° περίπου). Και στα συνηθισμένα μικρά έργα της καθημερινής ζωής.

Συμπέρασμα: Από τις 1500 καλορίες και πέρα ο οργανισμός για να κρατήσει σταθερή τη θ. του στους 37° ανάγκη να έχει ιδιαίτερη υπέρθεση ζεστογονίας. Της υπέρθεσης αυτής, που δεν την ξαίρουμε ακόμα, προκειται τώρα να δοκιμάσουμε την αξιοσύνη.

Να ένα πείραμα. Άντρας γιερός, στην ακμή της ηλικίας, ρωμαλέος και ασκημένος στα κρούα, μπλαινεί στο μπανιό. Θ. του νερού 12°. Μένει 12 λεπτά, βγαινεί. Θερμομετρούμε το νερό και βρίσκουμε 195 καλορίες έξοδο ζέστης,

Σε λουτρό 5° έξοδο ζέστης 284 καλ. σε 12 λεπτά.

Κάποια αντίλογια χωρεί εδώ. Το νερό των 12° βρίσκεται στο τέλος της δοκιμασίας 14°. Στο δευτερό πείραμα η θερμοκρασία του νερού βρίσκεται 10°. Θέλαμε να μετρήσουμε το έξοδο της ζέστης στις ορισμένες θ. 12° και 5°, και οι θερμοκρασίες αυτές ολόκι ανεβαίνουν.

Εφκόλα διορθώνεται το λάθος. Σ' ένα καλάθακι τελειό βαζόμε παγο κομματιασμένο και το κρεμμύμε μες το νερό. Ο παγός ζυγιασμένος και λογαριασμένος να λυώσει, όταν κόντευει να τελειώσει το πείραμα. Ο παγός κρατεί σταθερή τη θ. που είχε το νερό στην αρχή του πειράματος. Ο παγός των 0° βαθμών για να λυώσει και γίνει νερό 0° καταχωνιάζει ζέστη. Αφτη τη λένε «λανθάνουσαν θερμότητα». Μα δεν είναι ούτε κρυφοζέστη: είναι ζέστη, αλλάξε όμως μορφή. Για ναλλάξει στάτος το νερό δηλ. από το στερεό να περάσει στο ροό στάτος χρειάζεται ενεργία ως τέια ενεργία νευού στάτους των μοριδιών βρίσκεται τώρα μες το νερό των 0° (ενεργία μεταστατωμον).

Τι παρατηρούμε λοιπόν; Στη σταθερή αφτη θ. των 12° το έξοδο ανεβαίνει σε 198 καλορίες, ώστε μόνο 3 καλορίες περισσότερο από τις 195. Αναλόγα παρατηρούμε και στη σταθερή θ. των 5°. Το περιεργό αφτο θα εξηγηθεί αργότερα. Τα ποσά αφτα (195 καλ. και 284 καλ.) δείχνουν τη ζέστη ολη μαζί, που χυθήκε από το σώμα στο νερό. Θερμομετροντας ο Λέφέντε από λεπτό σε λεπτό τις θ. του νερού είδε το ακολουθό σημαντικότατο φαινόμενο. Στη θ. των 5° το έξοδο της ζέστης ήταν το πρώτο λεπτό 80 καλορίες—το δευτερό λεπτό 21. Από το 6ο λεπτό ως το 12' λ. κανονίζεται σε 18 περίπου καλορίες το λ.

Στο νερό των 12° το πρώτο λ. έξοδο 56 καλ. από το 5°—12° λ. κανονίζεται σε 11 καλορίες κάθε λεπτό.

Από τα πειράματα αφτα βλέπομε, με τι τρόπο αμύνεται ο θερμοσταθός οργανισμός στο κρούο. Κατόπι από τα 5 πρώτα λεπτά το έξοδο κανονίζεται σε 11 καλορίες στη θ. 12°, σε 18 καλορίες στη θ. 5° για κάθε λεπτό. Στα πρώτα όμως λεπτά η αμύνα γίνεται γοργοτατη κι εντονοτατη. Στο πρώτο λ. ξοδιάζει ο οργανισμός μονομίας 80 καλορίες (62 δηλ. παραπάνω από τις 18, που κανονίζεται κατόπι το έξοδο σε τούτη τη θ.), 56 καλ. στη θ. 12° (45 καλ. παραπάνω από τις 11). Η αμύνα εφτους αμέσως από το πρώτο λεπτό γίνεται λοιπόν τόσο εντο-

νοτερη και γοργοτερη, όσο η επιθεση του κρούου απειλητικότερη. Ο οργανισμός παραχωρεί αμέσως, όση ζέστη βρίσκειται στην περιφέρεια. Καταλαβίνουμε τώρα, γιατί είτε κρατηθεί η θ. του κρούου σταθερή ως το τέλος του πειράματος, είτε όχι, το ολικό έξοδο της ζέστης είναι περίπου το ίδιο.

Μα κατόπι από τα πρώτα λεπτά της αμύνας, όπου κανονίζεται το έξοδο, και τότε ακόμα ξοδιάζεται η ζέστη τόσο γοργοτερα, όσο η θ. του νερού χαμηλότερη. Έτσι στους 5° το έξοδο σ' ετούτη τη δευτερή φάση αμύνας καταντά το διπλό, από όσο θα περιμένε κανείς λογαριαζόντας από τους 30' και κατω. Σε νερό 30° το έξοδο είναι 2 καλ.—σε νερό 24° 4 καλ.—σε 18° 7,2°—σε 12° 11 καλ.—σε 5° 18 καλ.

Τη θ. του λοιπόν ο οργανισμός τη βαστά σταθερή ξοδιάζόντας ζέστη: όχι χανόντας ζέστη κατὰ τη διαφορά της θ., σαν κάθε θερμο σώμα, αλλά ξοδιάζόντας τούση ζέστη, όση το καλεί η ανάγκη να κρατηθεί ακλόνητο το θερμοκό του στάτους. β) *Αμύνα στον κρούο αερα.*

Ζούμε μες τον αερα' κι αφτός σπανιό να βρεθεί σε τέια ηρέμια. Ας δούμε λοιπόν, ως ποση ζέστη ξοδιάζει ο οργανισμός σ' ένα κρούο ρεμα αερος.

Θα μακρύνει πολύ να περιγράψουμε τις συσκευές, που επινοήσε ο Λέφέντε για τη μέθοδο του αφτη και όλα ταλλα καθεκαστά του πειραματισμού.

Άνθρωπος λοιπόν 65 χιλγ. βάρος, ρωμαλέος, ασκημένος στα κρούα, καθόντας σε ρεμα αερα, γυμνος, θ. του αερα 5°, ταχος ρεματος περίπου τρία μιση μέτρα (3.8) το δευτερολεπτό, ξοδιάζει 277 καλορίες την ώρα (4 μιση καλορ. το χιλγ. του). Ο ίδιος στο ίδιο ταχος ρεματος, αλλά θ. του αερα 20° ξοδιάζει 97 καλ. την ώρα (1, 65 καλ. το χιλγρ. του).

Όμοια πειράματα εκάμε σε ρεματα αερος με διαφορά τάχητα και θ. από 2° ως 30°. Κι από αφτα τα πειράματα βρεθήκε, πως ο οργανισμός και στον αερα αμύνεται κατὰ τον ίδιον τρόπον, όπως και στο νερό.

Ο πειραματισμός εδώ απάντα μεγάλες δυσκολίες. Το σώμα ακίνηται μέσα σε ακίνητο αερα. Ο αερας, που αγγίζει το σώμα, θερμάνεται ταχύτερα από τον παραπέρα, ώστε η δοκιμαστική θ. δε στεκεί σταθερή.

Το δυσκολότατο αφτο πρόβλημα το έλυσε ο Λέφέντε. Δεν είναι ανάγκη να εκθεσουμε εδώ τα καθεκαστά. Αρχεί να ξαίρουμε πως μ' ένα πλήθος πειράματα αποδείξε, πως ο θερμοστάθος οργανισμός (άνθρωπων και ζώων) αμύνεται στις χαμηλές γυρω του θ. και στον ακίνητο αερα, όπως και στο νερό, όπως και στα ρεματα του αερα. Έτσι εκλείσε κι η συζήτηση που βαστάξε χρόνια. Πολλοί ελεγαν πως η αχτιδοβολή του σώματος στο γυρω του ακίνητο αερα εφτανε το ελαχιστό στους 20°—25°. Άλλοι παραδεχόνταν ένα μέγιστο αχτιδοβολής αναμεταξί 14°—18° κι άλλοι άλλα.

Η πειραματική εξέταση βεβαίωσε λοιπόν, ότι ο οργανισμός για να βαστάξει το θερμοκό του στάτους, όσο τον απειλεί υποθερμίσση, είτε στο νερό είτε στον αερα, (είτε ακίνητο είτε κινάμενο), ξοδιάζει ζέστη όχι μόνο τόσο περισσότερο, αλλά και τόσο γοργοτερα, όσο η γυρω του θ. κατεβαίνει από τους 35° προς το 0° και κατω.

(ἀκολουθεί τὸ τέλος)

ΕΛΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΔΗ*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Πρὶν ἀρχίσω, θέλω νὰ εὐχαριστήσω ὅλους σας, πὺ μού κάματε τὴν τιμὴ νὰ ἔρθετε νὰ με ἀκούσετε, καθὼς καὶ τὸ «Σύλλογο Γονέων», πὺ μὲ τὴν ἀθόρυβη ἐργασία του προσπαθεῖ νὰ γεμίση ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα κενὰ, πὺ ἀφήνει στὸν τόπο μᾶς ἡ ἐπίσημη κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ φροντίδα γιὰ τὴ γενεὰ πὺ μεγαλώνει, τὸ διαφωτισμὸ δηλαδὴ τῶν γονέων καὶ τὴν ἐπαφὴ μαζί τους. Δὲν ἔχομε ἀκόμα ἴσως ἀρκετὰ καταλάβει, ὅτι ἐκεῖνο πὺ παίζει τὸ μεγαλύτερο ρόλο στὴν ἐξέλιξη ἐνὸς παιδιοῦ, δὲν εἶναι αὐτὰ πὺ μαθαίνει, ἀλλὰ αὐτὰ πὺ ζῆ, οἱ ἀτομικὲς του δηλ. ἀντιδράσεις στοὺς ἐρεθισμοὺς, πὺ τοῦ προσφέρουν ὁ ἐξωτερικὸς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος, ἡ φύση, τὰ σώματα καὶ οἱ ψυχές, τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄχι λιγότερο ἀπὸ τᾶλλα, τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ ἡ δική του.

Ἄν διάλεξα γιὰ θέμα μου τὴν ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, τό καμα περισσότερο, γιὰτι νομίζω πὺς μπορῶ νὰ μιλήσω γι' αὐτὸ ὄχι μελετημένη ἀπὸ βιβλία καὶ ἀναφέροντας περικοπὲς καὶ ἀξιώματα περιήφημων παιδαγωγῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ δική μου προσωπικὴ πείρα σὲ διάφορα σχολεῖα καὶ ἀπὸ τὶς σκέψεις, πὺ μού γέννησαν τᾶνώματα ἢ ἐνοχλητικὰ φαινόμενα, πὺ δημιουργοῦνται, ὅταν λείπη ἢ βαθεῖα κατανόηση καὶ ἡ σωστὴ κατεύθυνση στὸ σχολεῖο. Ἄπ' αὐτὰ καταλαβαίνετε, ὅτι θὰ περιοριστῶ στὰ κορίτσια, ἂν καὶ μερικὰ ἀπ' ὅσα θὰ πῶ ἰσχύουν καὶ γιὰ τὰ δυὸ φύλα τὸ ἴδιο.

Μὲ τὶς λέξεις ἐφηβικὴ ἡλικία ἐννοῶ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη τῆς ἀναστάτωσης, ψυχικῆς καὶ σωματικῆς, ὅπου τὸ παιδί βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀθῶα οὐδετερότητα καὶ παίρνει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄριμου ἀνθρώπου. Ἡ μεταβολὴ κρατεῖ κάμποσον καιρὸ, ὅσο νᾶποτελειώση καὶ κάποτε εἶναι τόσο ριζικὴ, πὺ μπροστὰ μᾶς νέο ἄτομο ξεπροβάλλει. Σωματικὰ τὸ κορίτσι συνήθως ἀδυνατίζει, ἐνῶ ὄρισμένα μέρη τοῦ σώματος ἀπορροφοῦν μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ, ὅλη τὴ δύναμη καὶ τὸ χυμὸ τοῦ ὅλου κορμοῦ. Τὸ πρόσωπο χάνει τὴ στρογγυλὴ δροσεράδα, μακραίνει, τὰ μάτια ἀνοίγουν λαμπρότερα. Βάση φυσικὰ ὅλης αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι τὸ γενετησιακὸ ὄριμασμα. Τὸ ἐξωτερικὸ του σημεῖο ἀρχίζει σὲ πολὺ διαφορετικὴ ἐποχὴ, ἀνάλογα μὲ τὸ κλίμα, τὴ φυλὴ καὶ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοσυγκρασία. Σήμερα πιστεύουν λιγότερο στὴ θεωρία, ὅτι οἱ βόρειοι λαοὶ γενικὰ ὄριμάζουν ἀργότερα· ὑπάρχουν πολὺ λίγες στατιστικὲς γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ τοὺς νότιους λαοὺς βασίζονται συνήθως σὲ ὅ,τι ἀναφέρουν λίγοι ἱεραπόστολοι χωρὶς γνώση τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος καὶ κρίνοντας γιὰ τὴν ἡλικία εἶτε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τῶν ντόπιων, πὺ συνήθως δὲν τὴν ἔχουν, εἶτε ἀπὸ τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν ἔκφραση, πὺ συνήθως γελαεῖ τὸν ξένο. Ἐγὼ ἔχω γνωρίσει παραδείγματα κοριτσιῶν, πὺ ὄριμασαν γενετησιακὰ ἀπὸ 11 χρονῶν καὶ ἄλλων, πὺ ἔφτασαν αὐτὸ τὸ σημεῖο μόνο στὰ 16. Ἄν βάλωμε 13 γιὰ μέσον ὄρο στὰ κορίτσια, θὰ εἴμαστε ἀπάνω κάτω κατατοπισμένοι.

Σύγχρονα μὲ τὸ γενετησιακὸ μέστωμα—ἂν ἐξ αἰτίας του ἢ ὄχι, δὲν ἐξετάζω πρὸς τὸ παρὸν—παρουσιάζεται καὶ ἕνα ἀπότομο πήδημα στὴ σωματικὴ ἀνάπτυξη. Τὸ παιδί ψηλώνει ὑπερβολικά. Οἱ δυὸ αὐτὲς φυσιολογικὲς μεταβολές, ἡ βαθεῖα μυστικὴ προετοιμασία μιᾶς νέας λειτουργίας καὶ τὸ ξαφνικὸ ξεπέταγμα σὲ ὕψος, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ φέρουν μιὰ γενικὴ κρίση στὸν ὄργανισμό· καὶ ἀληθινὰ τὸ πὺ συνηθισμένο φαινόμενο τῆς ἡλικίας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀναιμία, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες: ἀδυναμία στὴν κίνηση, τὸ περπάτημα, τὸν ἀθλητισμὸ· ἔμετοι καὶ ζαλάδες, πονοκέφαλοι, νεῦρα, ἀνορεξία. Τέλος πνευματικὴ ἀπροσεξία, ἀφηρημάδα ἢ κάπου-κάπου ὑπερβολικὲς ἀναλαμπές ζήλου, πὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ περιόδους νευρικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξάντλησης.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὅλοι οἱ παιδαγωγοὶ τὴν ἔχουν λογαριάσει γιὰ κρίσιμο σημεῖο τῆς ἐξέλιξης, γιὰ σταθμὸ πὺ χωρίζει δυὸ ἐντελῶς διαφορετικὲς διαδρομὲς τῆς ζωῆς. Σὲ ὅλες τὶς ὑποδιαίρεσεις τῆς ζωῆς ἢ τῆς πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, θὰ βρῆτε τὸν ἀριθμὸ 13 ἢ 14. Ὅχι μόνο ἡ παιδαγωγικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία καὶ ὁ νόμος τὸ ἀναγνωρίζει· ἀπὸ 14 ἐτῶν ἐπιτρέπεται ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία, ὁ διορισμὸς σὲ μικροθέσεις, κτλ. Καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς σχολικῆς βαθμίδας ἀπὸ κατώτερη σὲ μέση, ἀντιστοιχεῖ συνήθως στὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐξελικτικῆς βαθμίδας. Καὶ ἐμᾶς ἕνα κανονικὸ παιδί θὰ μπῆ στὸ γυμνάσιο 13 χρονῶν ἀνω-κάτω.

Ἡ ἀλλαγὴ, καθὼς βλέπετε, ἔχει προσεχτὴ ἀρκετὰ, ἀλλὰ δὲν προσέχτηκαν οὔτε τὰ φαινόμενα, πὺ φέρνει κατόπι της, οὔτε ἡ κατεύθυνση της· καὶ στὶς περιπτώσεις—μὴν παίρνετε γιὰ παράδειγμα τὶς λίγες ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες, πὺ ἢ κάποια μῦρφωση τους καὶ ἡ μόδα τοὺς ἐπιβάλλει νᾶφήσουν τὰ κορίτσια τους ἐλεύθερα, δηλ. νὰ τοὺς δώσουν κατεύθυνση—ἀλλὰ στὶς μικροαστικὲς καὶ ἐπαρχιώτικες οἰκογένειες, οἱ περιορισμοὶ πὺ ἀρχίζουν τότε νὰ ἐπιβάλλουν στὸ κορίτσι, οἱ ἀρχές, πὺ τοῦ ὑποβάλλουν καὶ οἱ ψεύτικες σεμνοτυφίες, πὺ τοῦ ἐμπνέουν, εἶναι λείψανα παραδομένα ἀπὸ παλιότερες ἐποχές, ἀπροσάρμοστα πρὸς τὴ δική μας καὶ δημιουργοῦν ἐπομένως σύγχυση καὶ ἀντινομία, πὺ ξεσπάει τέλος στὸ κορίτσι τὸ ἴδιο.

Ὅπως εἶπα πρωτύτερα, ἡ σωματικὴ ἐξάντληση, πὺ προκαλεῖ αὐτὴ ἡ ἀναδημιουργία εἶναι ἀπὸ τὰ κυριώτερα σημεῖα, πὺ πρέπει νᾶντικρίση ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἡ μητέρα μὲ καθαρὴ ματιά. Πρέπει καὶ οἱ δυὸ νᾶφήσουν στὸ πλάι τὶς σχολικὲς καὶ κοσμικὲς φιλοδοξίες ἢ τὴ βιασύνη νὰ τὸ ἐκμεταλλετοῦν στὶς ἐργατικὲς οἰκογένειες. Μιὰ ἀναιμία, πὺ θὰ ἐγκλιματιστῆ μέσα στὸν ὄργανισμό τότε, δύσκολα ξεμπερδεύεται ἀργότερα. Γι' αὐτὸ, ἰδίως στὸν τόπο μᾶς, ὅπου ἡ ἐλονοσία καὶ ἡ φθίση γυρίζουν κρυμμένες σὰ φαντάσματα καὶ κοιτάζουν ποιὸν θὰ πρωτοαρπάξουν, ἡ πρώτη μᾶς ἐγνοια πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑγεία τοῦ κοριτσιοῦ. Ἡ ἡβη εἶναι ἱερὴ ἐποχὴ, σὰν τὴν ὥρα τῆς γέννας· εἶναι κρίσιμη καὶ μάλιστα γιὰ τὸ κορίτσι· ἴσως ἡ κράση καὶ ἡ ὑγεία τῶν παιδιῶν τους θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸν τρόπο, πὺ τὸ νέο αὐτὸ στοιχεῖο θὰ προσαρμοστῆ στὴ ζωὴ της. Δὲν ἔχει τονιστῆ ἀρκετὰ ἡ διαφορὰ τῶν τύπων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό. Σὲ ὅλους τοὺς ὄργανισμοὺς φέρνει βέβαια μιὰν ἀναστάτωση τὸ γενετησιακὸ τους ὄριμασμα. Πολλὰ ὅμως κορίτσια τὸ ὑπομένουν μὲ ἀξιοπαρατήρητη ὁμαλότητα· ἄλλων ἐλαττώνεται ἡ γενικὴ θρέψη τοῦ ὄργανισμοῦ, ἄλλων ἐπηρεάζεται ἡ πνευματικὴ ἐργασία, ἄλλων ἡ νευρικὴ ἀντίσταση. Λίγη προσοχὴ καὶ λίγη μελέτη τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴ μητέρα, τὸν πατέρα ἢ τὸ δάσκαλο φτάνει γιὰ νὰ τοῦ δείξη, τί χρειάζεται. Καλοπέραση

* Διάλεξη, πὺ ἔγινε στὸ «Σύλλογο τῶν Γονέων» στίς 11 τοῦ Φλεβάρη 1927.

και ξεκούραση όσο είναι δυνατό, είναι καλά για όλους· αλλά το αναστατωμένο νευρικό σύστημα θέλει άλλο σταθερή αυστηρότητα κι άλλο μιὰ θεληματική τύφλωση του παιδαγωγού, άλλου συντροφιάς για να ξεδώσει ή ένταση της συλλογής, κι άλλου μοναξιά για να ξαναϋφάνη με κόπο τους λεπτούς ιστούς, που ξέσκισε ένας βαρὺς λόγος ή ένας απότομος κλονισμός.

Με το νευρικό σύστημα φεύγουμε πια από τα γνωρίσματα της σωματικής μεταβολής. Το νευρικό σύστημα είναι το ὄργανο τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Στους γύρους και τους ἔλιγμους της σταχτιάς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας, στις νευρικές ἕνες, που σε μάρκος πολλῶν μέτρων διατρέχουν τό σώμα, ένα μυστικό δρᾶμα παίζεται· ή ἐποχή αὐτή της αναστάτωσης το ἐπηρεάζει βαθύτατα. Ναι, αλλά πῶς; Βλέπουμε ἐπάνω—κάτω το ἀποτέλεσμα της, μπορούμε να περιγράψουμε τα φαινόμενα, που μᾶς παρουσιάζει. Τι συμβαίνει ὁμως, ποιες χημικές μεταβολές της μᾶς οὐσίας φέρνουν και μεταβολές της ἄλλης, πῶς παίρνει εἶδηση ὁ ἐγκέφαλος για τη μυστηριώδη λειτουργία, που προετοιμάζεται στα γεννητικά ὄργανα, είναι ἄγνωστο ἀκόμα, ἴσως για πάντα.

Εἴτε ξέρομε εἴτε ὄχι τη φυσιολογική μεταβολή του κέντρου του νευρικοῦ συστήματος, ἂν πάρουμε το ζήτημα μόνο ψυχικά, μπορούμε με το δίκιο να πούμε, πῶς ὀλόκληρη ή ἀτομικότητα του παιδιοῦ ξαναγεννιέται. Ἄλλιῶς σκέπτεται, ἄλλιῶς ἀκόμα ἀκούει ή βλέπει, ἄλλο κάνει σε μιὰ ὄρισμένη περίσταση ἀπ' ὅτι θάκανε πρὶν, ἄλλιῶς φέρονται σε ὄρισμένα πρόσωπα. Σάν ὅταν βγαίνουμε ἀπο μακρὰ ἀρρώστεια για πρώτη φορά στο δρόμο κάθε ὄψη και κάθε κίνηση παίρνει μιὰ νέα γλύκα κι ένα νέο νόημα, γιατί εἴχαμε νομίσει, πῶς δὲ θὰ τα ξαναζούσαμε ποτέ, ἔτσι και το κορίτσι και ὁ ἔφηβος ἀντιλαμβάνονται για πρώτη φορά τὸν κόσμο, ὅταν ή μυστική κυκλοφορία πάρη πια το νέο ρυθμό.

Οἱ καθαρά διανοητικές διαφορές φαίνονται ἴσως στην ἀρχή λιγότερο ἔντονα. Εἶναι ὁμως βαθιές· οἱ γενικές ἰδέες, οἱ ἀφαιρέσεις ἀπὸ το ἄμεσο αἰσθητὸ περιβάλλον, παίρνουν τώρα σάρκα και ὄστα· οἱ ἔννοιες πραγματοποιοῦνται πνευματικά· τὸ μάτι του νοῦ ξανοίγει μ' ἐνθουσιασμό και με τρόπο τὸν τόπο να ξαπλώνεται ἀτελείωτα, τὸ χρόνο να μᾶς ἀγκαλιάζει ὀλοῦθε και να μᾶς πνίγη, να ἐξαφανίζει την ἀπειροστὰ μικρὴ στιγμή της ζωῆς μας. Οἱ ἠθικές ἔννοιες, καθήκον, συνείδηση, τιμή, και οἱ σπουδαιότερες κοινωνικές ἐνότητες, οἰκογένεια, πατρίδα, κράτος, φυλή, ἀνθρωπότητα, ἀνταποκρίνονται σε ὄρισμένο πνευματικὸ περιεχόμενο. Και οἱ διανοητικές ἰκανότητες ξεκρίνονται τώρα καθαρότερα· ένας παθαίνεται ἔξαφνα για ἀριθμούς και γεωμετρία, ἄλλος για τις μηχανές, ἄλλος για τὰ χρώματα και τὰ σχήματα τῶν πραγμάτων, ἄλλος για τὸν ἦχου του βιολιοῦ ή για τις λέξεις της γλώσσας. Κάποτε ή ξαφνική ἐκδήλωση μιᾶς κλίσης φέρνει σε ἀμηχανία τὸν γονεῖς: «ἐμεῖς τὸν προορίζαμε για στρατιωτικό, μᾶς λένε, γιατί ὁ θεῖος του διευθύνει τη σχολή τῶν Εὐελπίδων, κι ἔπαιζε με τόση εὐχαρίστηση ἀπὸ μικρὸς με σπαθιά και στρατιωτάκια! και τώρα του κάπνισε να γίνη ζωγράφος!» Μᾶν δὲν ἦρθε τόσο ἀπότομη ἀλλαγὴ ή ἂν ή κρίση της ἡβης δὲν κἀνη ἄλλο παρὰ να δυναμώση και ἐσωτερικοποιήση, να ποῦμε, την προηγούμενη κατάσταση, ἂν μάλιστα τὸ παιδί, ὅπως συμβαίνει σάντη την ἡλικία, ἀναπτύξη μιὰ τάση σιωπῆς και συγκέντρωσης, μιὰ δυσκολία να ἐκφραστῆ με «μεγάλα λόγια», ἀκριβῶς γιατί τὰ νοιώθει ~~τόρα και~~ ντρέπεται, ἀργοῦν και γονεῖς και δασκάλοι να παρατηρήσουν καμιά διαφορά στην πνευματική ἐξέλιξη.

Ἄλλὰ ή αἰσθηματική αναστάτωση δὲν ξεφεύγει οὔτε τὸν ἐπιπολαιότερο και χοντροειδέστερο παρατηρητή. Σάν κῦμα φουσκώνει και παρασέρνει μαζί τις παλιές συνήθειες, τρόπους, συμπάθειες. Τὸ καλότροπο, εὐθυμο παιδί γίνεται γκρινιάρικο ή μελαγχολικό, τὸ ἄγριο ἄγορι, που ξεφώνιζε οὐρλιάζοντας, ὅταν ἔπαιζε τὰ σκλαβάκια, φανερώνει μιὰ περίεργη προτίμηση για χάδια ή ξεχύνεται σε ρομαντισμούς για τὸ «ἀσημένιο φεγγάρι». Ἄλλοι ἀπεναντίας ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν δικὸν τους, δὲ δέχονται καμιά ἐπαφή ή σῆκνώνονται τη νύχτα και παίζουν πιάνο. Ἡ συναισθηματική κατάσταση και οἱ βουλευτικές τάσεις, που προέρχονται ἀπ' αὐτή, είναι ὄχι μόνο ἀλλιώτικες ἀπὸ τὰ πρὶν ἀλλὰ και τρομερὰ εὐμετάβλητες, ἰδίως για τὸ κορίτσι. Για πολλές γυναίκες αὐτὸ διαρκεῖ σε ὄλη τους τη ζωὴ· ξέρω μερικές, που κλαῖνε, στενοχωριοῦνται, ένας κόμπος τὸν κάθεται στο λαιμὸ και γίνονται δυσάρεστες σε δικὸν και φίλους την παραμονή και την πρώτη μέρα της μηνιαίας ἀνωμαλίας. Ἡ μόνη θεραπεία για τὸ κακὸ αὐτό, ὅταν δὲ φτάνη βέβαια την ένταση νευρικής κρίσης, είναι ὅπως και για τόσα ἄλλα, να συνειδητοποιήσουν την κατάσταση τους και ὅταν ἔρχεται, να ξεσποῦν, ἂν θέλουν, σε δάκρυα, ἀλλὰ να λένε μέσα τους σκουπίζοντας τα: αὔριο για τὸ ἴδιο πράμα θὰ αἰσθάνωμαι διαφορετικά.

Σὲ τρία ἐπίπεδα ἐκδηλώνεται ὁ ἐξαιρετικὸς αὐτὸς αἰσθηματικὸς ἀναβρασμὸς περισσότερο στην ἡλικία της ἡβης: α) στο ἐντατικὸ αἶσθημα της ἴδιας του προσωπικότητας, που τότε ἀναπτύσσεται β) στο λυρικό ἔξυμα πρὸς ὄλη τη φύση και τὰ πρόσωπα του περιβάλλοντος του, που θὰ ὀνομάσωμε ἂν θέλετε, ρομαντισμὸ και γ) στὸν ἐντοπισμὸ ὄλης αὐτῆς της αἰσθηματικότητας σενα πρόσωπο πραγματικὸ ή ἰδανικό, που θὰ ὀνομάσωμε ἂν θέλετε ἔρωτα.

α) Τὸ γενετησιακὸ ὄριμασμα μοιάζει σὰ να σχηματίζει ἕναν πυρήνα· γύρω του ἔρχονται σιγά-σιγά ν' ἀποκρυσταλλωθοῦν ὄλες οἱ διαφορές τῶν ἐντυπώσεων, που προέρχονται ἀπὸ τὸ σώμα μας, τις σκέψεις μας και τις πράξεις μας. Μιὰ πρώτη τέτια ἀποκρυστάλλωση γίνεται στο τέλος του δευτέρου ἔτους της παιδικῆς ἡλικίας, ὅταν τὸ μικρὸ ἀρχίζει να μεταχειρίζεται την ἀντωνυμία ἐγὼ και τὸ πρῶτο πρόσωπο, ἀντὶ να λέη: «ὁ Ντίνος θέλει γλυκό». Μὰ τώρα πια τὸ παιδί δὲν ξεχωρίζει μονάχα τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὸν ἄλλου· τὸν βάζει σε ἀντίθεση και ἀρχίζει πια με τὸ ἄμεσο συναίσθημα και με τη σκέψη να τοῦ ἀποδῆν μιὰν ἐξαιρετική σημασία. Τὸ τί νομίζει αὐτὸς σπουδαῖο ή ὄχι, ὄρατο ή ἀσκημο, ἔρχεται τώρα για πρῶτο κριτήριο σε πολλές περιστάσεις· στην ἡλικία αὐτὴ ἀρχίζουν οἱ ἀτελείωτες σοφιστικές συζητήσεις με γονεῖς, δασκάλους και φίλους· «αὐτὸ τὸ λὲς ἐσὺ· μπορεῖ για σενα να μὴν εἶναι σωστό, για μένα εἶναι» ή «ἐγὼ αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο τὸν βρίσκω θαυμάσιο, και μοῦ φτάνει ή κρίση μου· δὲ με νοιάζει πῶς τὸν βρίσκεις ἐσὺ». Ἄκουσα κάποτε ἐν' ἀγόρι 14 χρονῶ να ὑποστηρίζη, ἐνθουσιασμένο για την ἀνακάλυψη, πῶς ὅταν θὰ πέθαινε θάσβυνε ὁ κόσμος μαζί του, οἱ ὄψεις, οἱ ἦχοι και ὄλες οἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, ὁ ἀέρας πια δὲ θὰ φυσούσε, ή θάλασσα δὲ θὰ τρικυμίζει· ποιά ἀπόδειξη εἶχε, πῶς θὰ ἐξακολουθοῦσαν αὐτὰ να ὑπάρχουν;

Ἡ ἀντικειμενική ὑπαρξη του κόσμου και μάλιστα τῶν αἰσθητικῶν και ἠθικῶν ἀξιών· εἶναι δύσκολο να ὑποστηριχθῆ ἀπεναντι στην πρώτη αὐτὴ ὀρμὴ της ὑποκειμενικότητας. Καὶ δὲ θὰ συμβούλευα κανένα να τὸ κἀνη με ἐπιμονή και αὐταρχικότητα. Θυμᾶμαι με πόση ἡδονική ἰκανοποίηση ἰσχυρίζομουν ἀντίκου στὸν πατέρα μου, πῶς δὲ μᾶρέσει ὁ Ὀμηρος (εἶχα μόλις κἀνει δυὸ ή τρία μαθήματα).

Ἐκεῖνος φυσικὰ μὲν ἀπάντησε, ὅτι εἶμαι ἀνόητη, ὅτι οἱ μεγαλύτεροι σοφοὶ ἐθαύμαζαν τὸν Ὅμηρο ὡς ἀνυπέρβλητο ποιητὴ, κτλ. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νάπαντήσω, ὅτι πολὺ λίγο σεβασμὸ μὲν ἐνέπνευαν ὅλοι οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου, ἀφοῦ θαύμαζαν αὐτὴ τὴ σαχλαμάρα, νάκούσω μὲν κατὰ δυνάμειν ὡρῶν γιὰ τὴν αὐθάδεια μου καὶ νάντιπαθῆσω τὸν Ὅμηρο γιὰ χρόνια.

Ἀπέναντι στοῦ ξύπνημα αὐτὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀτομικότητος καμιά βία, καμιά ἀσθένεια δὲν πιάνει χαρτωσιὰ—ἐκτὸς ἂν εἶναι ἀσθένεια, πὺν διάλεξε τὸ κορίτσι μονάχο του. Τότε ξεχνώντας, ὅτι μόνη τῆς τοῦ ἔδωσε ὅλο τὸ κῦρος, σέβεται κάθε λέξη ἑνὸς ὠρισμένου προσώπου, κάθε ἐκδήλωση, ἀπὸ τις φιλολογικῆς του προτίμησες ὡς τὸ χρῶμα τῶν παπουτσιῶν του. Ἡ ἀρχὴ τῆς ξαφνικῆς αὐτῆς ὑποταγῆς στὰ γούστα καὶ τις κλίσεις ἑνὸς ἄλλου, στὰποφθέγματα ἑνὸς ὠρισμένου συγγραφέως ἢ τοὺς γονεῖς μιᾶς τυχαίας φιληνάδας πρὸς μεγάλη λύπη τῶν δικῶν τῆς γονέων, πὺν εἶναι ἴσως ἀνώτεροι σὲ πολιτισμὸ, εἶναι μυστηριώδεια. Ἡ ὑποβολὴ παίζει κατὰ τὴ γνώμη μου ἐδῶ ἕναν τεράστιο, φανταστικὸ σχεδὸν ῥόλο· τὸ γιὰτὶ δὲν τὸ ξέρομε, εἶναι ὅμως πιθανὸ νὰ προσέρχεται ἀπὸ τὴν εὐμετάβλητη αὐτὴ κατάστασι τῶν αἰσθημάτων· ὁ λόγος, πὺν ἀργότερα θὰ φέρη τόσον ὀλέθρια ἀποτελέσματα μπορεῖ νὰ ρίχτηκε τὴ μόνη στιγμῇ, πὺν μέσα σὲ χίλιες ἦταν κατάλληλη νὰ τὸν δεχτῆ καὶ νὰ τὸν καρπίσει. Τὸ μόνον πὺν μπορῶ σχετικά μὲ τοῦτα νὰ συστήσω στοὺς γονεῖς εἶναι ἡ ἀποχὴ ἀπὸ ὑπερβολικὰ συχνῆς συμβουλῆς καὶ ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ διαταγῆς· ὅχι πὺν τὸ περιεχόμενον τους θὰ ἦταν κακὸ, μὰ δὲν κάνουν ἄλλο παρὰ νὰ ἐρεθίζουν ἀκόμα περισσότερο τὸ αἶσθημα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, πὺν ξετινάζει τόσο ἀτίθασσα τὸ κεφάλι. Καὶ τὸ κάτω—κάτω εἶναι μιὰ ἡλικία πὺν δὲ μποροῦμε νὰ κάνομε πραγματικὰ τίποτε· ἀπειλῆς καὶ τιμωρίας ἐξαργυρώνουν χειρότερα, ὁ ἐξαναγκασμὸς μὲ τὴ βία θὰ βάλῃ ἴσως στοῦ τοῦ παιδιοῦ νάντισταθῆ καὶ αὐτὸ μὲ τὴ βία—καὶ τότε ἀλοίμονο. Μὰ ἀφοῦ ξέρομε τὸν ἔχτρο, γιὰτὶ νὰ μὴ μεταχειριστοῦμε τὰ ὄπλα του; γιὰτὶ νὰ μὴ ρίξομε, τυχαῖα κάποτε, ἕνα λόγο, μιὰ περιφρονητικὴ ματιά, ἕνα ἐνθαρρυντικὸ χαμόγελο σῆναν ἀντίπαλο, γιὰτὶ γὰ μὴν προσπαθῆσωμε νὰ ὑποβάλωμε στοῦ παιδί μας αὐτὸ, πὺν θέλομε;

Παράλληλα μὲ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, γεννιέται στοῦ παιδί φυσικὰ καὶ τὸ συναίσθημα πόσο πολῦτιμος εἶναι αὐτός· ἡ λαχτάρα του, ἡ θλίψη, ἡ ἀνάτασι εἶναι κάτι μοναδικὸ στοῦν κόσμον ὅλο, κάτι πὺν πρέπει νὰ κρατηθῆ κρυφὸ ἀπὸ τὰ βέβηλα μάτια· καὶ βέβηλα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο εἶναι τὰ μάτια τῶν συγγενῶν· πόσα κρυφὰ ἡμερολόγια γράφονται πόσοι διάλογοι μὲ φανταστικὸ μυστικὸσύμβουλο ἐπαναλαβαίνονται ἀπὸ μέσα μας! Ἐνα κορίτσι μὲ ἐμπιστεύτηκε κάποτε, ὅτι εἶχε σκίσει τὸ ἡμερολόγιό της, ἐπειδὴ τὸ εἶχε διαβάσει ὁ ἀδελφός της καὶ τὸ θεωροῦσε πιά μολυσμένο· ἀλλὰ τὸ ἄλλο βράδν ἀρχισε ἄλλο μὲ τὴ διήγησι τοῦ δυστυχήματος.

Τὸ αἶσθημα αὐτὸ τοῦ ἀπόκρυφου, τῆς ἀπομόνωσης, τῆς σφιχτῆς περισυλλογῆς τῶν ἀτομικῶν μας ἐντυπώσεων, σὰν κάτι ἀπείρως πολῦτιμο καὶ τῆς φριχτῆς στενοχώριας, ὅταν μαθευτῆ, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ντροπῆ. Συνηθίσαμε νὰ περιορίζομε τὴν ἐννοια αὐτὴ σὲ πράξεις μὲ χαραχτῆρα γενετησιακὸ εἴτε ἠθικὰ ἀξιόμμεπτο. Συνήθως ὅμως ντρέπεται κανεὶς περισσότερο γιὰ πράξεις, εἴτε ἀδιάφορες ἠθικὰ, εἴτε καὶ πὺν δείχνουν κάποια ἐξαιρετὴ ιδιότητα ἢ ἰκανότητα· δὲ θὰ ξεχάσω ποτὲ πόσο κατακοκίνησα, ὅταν ἀνακάλυψαν οἱ δικοὶ μου, πὺν εἶχα κάνει δύο τεράστιχα,

πὺν ἔμειναν τὰ μόνον τῆς ζωῆς μου ἴσως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ· τὴν ἴδιαν ἐποχὴ μὲ ὁμολόγησε μιὰ φίλη μου, πὺν τῆς εἶχαν βρεῖ τὸ πρῶτον τῆς διήγημα, πὺν ἐπιγραφόταν «τὰ στολίδια τῆς θερμάστρας» καὶ περιέγραφε τὰ διάφορα πανάκια καὶ πάνες τοῦ νιογέννητου ἀδερφοῦ της, πὺν τὰ ἄπλωνα γύρω στὴ φωτιὰ γιὰ νὰ στεγνώσουν. Προχτῆς ἀκόμα ἐβίασα ἀντιπαιδαγωγικώτατα μιὰ μαθήτρια μου νὰ πῆ ἕνα ποίημα τῆς (πὺν ἤξερα, πὺν δὲν ἦταν καὶ περίφημο) μπροστὰ σῆνα ἐξέχοντα ἐπισκέπτη τοῦ σχολείου. Ἐκοκίνησε ὡς τὴ ρίζα τῶν μαλλιῶν της, ἐνῶ τὸ ἴδιον ποίημα μὲ τὸ εἶχε ἀπαγγεῖλει χωρὶς καμιά ντροπῆ καὶ τελείως ἀθόρμητα σὲ μιὰν ἐκδρομῆ. Ντρέπομαστε, ὅταν ἐκβιάζουν τὴ μυστικὴν ἐνότητα τοῦ ἀτόμου μας, τὸ ἰδιαίτερον κρυφὸ μας βασίλειον, τὰ πράγματα πὺν ἀγαποῦμε καὶ σεβόμαστε ὑπερβολικὰ ἢ ἀντίθετα ἐκεῖνα, πὺν νομίζομε, ὅτι μὰς ταπεινώνουν στὰ μάτια τῶν ἄλλων, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι κακὰ, ἀλλὰ γιὰτὶ οἱ ἄλλοι «δὲν καταλαβαίνουν». Κι ἐνῶ τὸ αἶσθημα τῆς ντροπῆς εἶναι ἔμφυτον, καὶ θὰ μεγαλῶνῃ πρὸ πάντων στὴν ἡλικίαν αὐτῆ, ἡ ἐντόπιση του σὲ γενετησιακὰ καὶ ἐρωτικὰ ζητήματα εἶναι φαινόμενο καθαρὸν ἐπαρχιακὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης—καὶ φυσικὰ τοῦ παρακλαδιοῦ της, τῆς Ἀμερικῆς. Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Αὐστραλίας, π. χ. ὅταν ὑπῆρχαν ἀκόμα αὐτόχθονες—τώρα τοὺς ἔχει ξεπαστρέψει ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς μας—δὲ ντρέπονταν γιὰ τίποτ' ἄλλο παρὰ ἂν τοὺς ἔβλεπαν ξένοι νὰ τρῶνε.

Τὴ ντροπῆ αὐτῆ πρέπει νὰ τὴ σεβαστοῦμε, καθὼς καὶ τὴν τάση πρὸς τὴν ἀπομόνωση, χωρὶς βέβαια νὰ δώσομε στοῦ παιδί τὴν ἐντύπωση, πὺν εἶναι ἐρημο· Στὶς 9 φορὲς ἀπὸ τις 10 μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ, πὺν ἡ μοναξιά εἶναι σωτήρια· μὲ τις καλύτερες προθέσεις τοῦ κόσμου οἱ γονεῖς παραβιάζουν καὶ βεβηλώνουν συχνὰ τὴν ἡσυχία, πὺν χρειάζεται ἡ δημιουργία ἑνὸς νέου ὄντος. Ξεχοῦν, πὺν τὸ χέρι τους ἔχασε τὴ λεπτὴ ἀφή καὶ τὸ μάτι τους τὴν δξύτητα νὰ ξεχωρίζῃ διαφορῆς· καὶ πὺν μπορεῖ νὰ πληγώσουν ἄθελα τους ἢ ἀκόμα χειρότερα νὰ στομώσουν εὐαίσθησιες, πὺν δὲν ἔρχονται παρὰ μιὰ φορὰ στὴ ζωῆ.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΧΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΣΥΧΡΟΝΟ ΘΕΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Je crois qu' il y a au dessus de nous, autour de nous, nous enserrant de toutes manières, une solidarité naturelle, dont nous ne pouvons nous dégager. Nous naissons tous débiteurs les uns des autres.

Léon Bourgeois.

Η τροπολογία του άρθρου 19 του Συντάγματος, που δέχτηκε η Κοινοβουλευτική Έπιτροπή, δημιούργησε μίαν άπρόοπτη, αν και φυσικώτατη συζήτηση: ποιά είναι η θέση του δικαίου της ιδιοκτησίας στη σημερινή δικαιονομική αντίληψη, όπως εκδηλώνεται στη σύγχρονη νομική πράξη;

Μικρή συμβολή στη συζήτηση αυτή θα είναι η μελέτη μας αυτή.

Η ιδιοκτησία δεν είναι όπως κάθε άλλος νομικός θεσμός. Έχει μια πλατύτερη σημασία και μίαν εξαιρετική θέση, σά βάση και στήριγμα ολόκληρης της σύγχρονης κοινωνικής και κρατικής συγκρότησης. Η σύγκρουση γύρω της είναι όρμητική και οι μαχητές δυνατοί. Ο θεωρητικός νομικός, που πρόκειται να βγάλει από τα πρακτικά δεδομένα των νομικών θεσμών, τη θεωρητική διατύπωση της καθολικής συνείδησης του δικαίου σε μίαν ώριμμένη εποχή, δεν έχει θέση ούτε σ' εκείνους, που την υπερασπίζονται ούτε σ' εκείνους, που την πολεμούν. Το Δίκαιο δε μπορεί να στηριχτεί σε μίαν οποιαδήποτε φιλοσοφική αντίληψη ή εξήγηση της ζωής, βγαλμένη αργiori κι έχοντας για βάση απόλυτες ήθικες αρχές (1) Το Δίκαιο δημιουργείται από τη ζωή, που το τριγυρίζει, από τις ανάγκες της, από την οικονομική μορφή της οργάνωσης της. Κι η φιλοσοφία του, η μάλλον ή επιστήμη του, είναι καθαρά έμπειρική και θετική, βγαλμένη απ' αυτό το ίδιο όπως σε μίαν ώριμμένη στιγμή της εξέλιξης του εκδηλώνεται.

Έτσι εξετάζοντας σ' αυτή τη μελέτη τη σύγχρονη νομική αντίληψη της ιδιοκτησίας, θα βασιστούμε ουσιαστικά όχι στις θεωρητικές εκδηλώσεις και φιλοσοφικές εξηγήσεις, που γύρω απ' αυτήν αναπτύχθηκαν κι υποστηρίζονται, αλλά σ' αυτό το θετικό δίκαιο, που από την Γαλλική επανάσταση, σημείο άφετηρίας για τη σύγχρονη ζωή μας κι έπειτα, τότε αυξάνοντας, τότε περιορίζοντας το περιεχόμενο της ιδιοκτησίας, και τότε ακόμη βασικά αλλοιώνοντας την ουσία της και την έξωτερική μορφή της, μάς δίνουν την πραγματική αντίληψη γι' αυτήν, όπως μάς παρουσιάζεται στην περίοδο αυτή ως σήμερα με την πίεση των οικονομικών αναγκών κάθε στιγμής.

**

Κατά το Β. Οικονομική η ιδιοκτησία είναι «έμπράγατον δίκαιον, όπερ κατά την έαντου ουσίαν παρέχει τῷ δικαιοῦχῳ πλήρη ἐπὶ τοῦ πράγατος ἐξουσίαν» και «μονοκρατορία τις τοῦ προσώπου ἐπὶ τοῦ πράγατος και δεσποτεία» (2) Ο όρισμός αυτός έχει δύο βάσεις. Η πρώτη είναι, ότι η ιδιοκτησία είναι δικαίωμα άτομικό. Η δεύτερη, ότι είναι δικαίωμα «πλήρους εξουσίας» σ' ένα ώριμμένο κινητό ή ακίνητο πράμα. Παρόμοια διατύπωση στο περιεχόμενο της ιδιοκτησίας δίνουν, όχι μόνον το κλασικό Ρωμαϊκό δίκαιο, που στηρίζεται ο Οικονομίδης, αλλά κι οι νεώτεροι Ευρωπαϊκοί κώδικες, όπως παρακάτω θα φανή, όσοι έγιναν ύστερα

(1) Κοίτα. Geny, Science et technique en droit privé positif, τόμος I σελ. 72.
(2) Στοιχεία άστικού δικαίου τόμος Β' § 116 σελ. 95-96.

από τη Γαλλική επανάσταση του 1789. Σ' αυτό το σημείο ή νεώτερη νομοθεσία μιά ίσως πρωτοτυπία παρουσιάζει, ότι δίνει στην ιδιοκτησία ένα καθαρό και λεπτομερειακό όρισμό, που το Ρ. Δ. δεν περιέχει. Το ούσιαστικό περιεχόμενο όμως του όρισμού αυτού δεν αλλάζει από ό,τι το Ρ. Δ. είχε θέσει για βάση στο θεσμό της ιδιοκτησίας, σάν δικαίωμα άστικού δικαίου. Γι' αυτό την πρωτοτυπία στο σύγχρονο έσωτερικό περιεχόμενο του θεσμού της ιδιοκτησίας πρέπει να την αναζητήσει ο έρευνητής άλλου.

Έτσι βλέπουμε, πώς το άρθρο 2 της «Διακήρυξης των δικαιωμάτων του Άνθρώπου» όρίζει: «σκοπός κάθε πολιτικής κοινότητας είναι ή συντήρηση των φυσικών και άπαραγράπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι ή έλευθερία, ή ιδιοκτησία, ή ασφάλεια, ή άμυνα ενάντια στην καταπίεση». Και το άρθρο 17 συμπληρώνει «ή ιδιοκτησία είναι ιερή κι άπαραβίαστη κι από κανένα δε μπορεί να την αφαιρέσουν εκτός αν το επιβάλει ο νόμος για δημόσια ανάγκη και με τον όρο να προηγηθί μιά δίκαιη αποζημίωση του ιδιοκτήτη.

Στις λίγες αυτές γραμμές κλείνεται μιά ολόκληρη ιστορική μεταβολή. Η ιδιοκτησία αναγνωρίζεται φυσικό και άπαραβίαστο δικαίωμα του ανθρώπου για την πραγματοποίηση και ίκανοποίηση άτομικών σκοπών του κι αναγκών και γίνεται ή οικονομική βάση της δημιουργίας του σύγχρονου άστικού κράτους. Με τη σταθερή επικράτηση της άστικής επανάστασης προστατεύεται παντού με συνταγματικές διατάξεις και τη γενική φόρμα της εξέλιξης αυτής άμεσα επηρεασμένη και από τις διατάξεις της διακήρυξης των δικαιωμάτων, που παραπάνω αναφέραμε, μάς τη δίνει αυτό το πρώτο νομοθετικό έργο, που τις άκολούθησε στη Γαλλία, στη διάρκεια της Ύπατειας. Το έργο αυτό είναι ο περίφημος Ναπολεόντειος Κώδικας, που στο άρθρο του 544 όρίζει: «ή ιδιοκτησία είναι το δικαίωμα να απολαβαίνω κανείς και να διαθέτη πράματα με τον πιο άπόλυτο τρόπο», ενῶ το άρθρο του 545 συμπληρώνει «κανείς δε μπορεί να υποχρεωθί να παραχωρήσει την ιδιοκτησία του, παρά μόνο αν υπάρχει δημόσια ωφέλεια κι αφού λάβη μιά προηγούμενη δίκαιη αποζημίωση». Κι αν εξαίρεση κανείς μερικές, μάλλον θεωρητικής σημασίας, μικροδιαφορές, ούτό είναι το περιεχόμενο, που έδωσαν στην ιδιοκτησία τά συντακτικά και νομοθετικά έργα, που το άκολούθησαν ως το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. (3) Το ότι με τις διατάξεις αυτές ή ιδιοκτησία έπαψε να είναι το παλιό ιδιωτικό δικαίωμα του Ρ. Δ. με τη συνηθισμένη ένδικη προστασία του, γίνεται άμέσως φανερό. Υψώνεται κυρίαρχη όχι μόνο άπέναντι στα άτομα, που θα τολμούσαν να την άμφισβητήσουν, αλλά και προς αυτή την κρατική έξουσία, που θα ζητούσε να τη θίξει, κι επιτρέπει στο δικαιοῦχο της να την άσκη κατά την άπόλυτη του κρίση και διάθεση, κι αν ακόμη ή τέτια άσκηση μπορεί να ζημιώσει τρίτον (4). Μά τάχα ποιές είναι οι άνώτερες άφορμές, που ώδήγησαν στην εξέλιξη αυτή, που είναι τόσο συνδεμένη με την ιστορική στροφή, που έσήμανε για την ανθρωπότητα ή επανάσταση του 1789;

**

Με τις διατάξεις αυτές δεν πρέπει να θεωρήσουμε, ότι εκδηλώνεται μόνο μιά καινούργια φιλοσοφική αντίληψη για το δίκαιο, και μιά καινούργια εξήγηση του κόσμου των νομικών πραγματικοτήτων από την άστική κοινωνία του τέλους του 18ου και της αρχής του 19ου αιώνα. Όμως ολόκληρη ή άστική δημιουργία, στηρίζεται σε μιά ζωντανότερη και πειθό υποστατή πραγματικότητα, από εκείνη που υπάρχει στη σφαίρα των φιλοσοφικών εξηγήσεων. Είναι ή έντονη εκδήλωση της νίκης των άστικών οικονομικών αναγκών και μάς

(3) Άύστριακος Κώδικας άρθρο 354, Πρωσικός Κώδικας άρθρο 1, 8 § 1, Σαξωνικός Κώδικας άρθρο 217, Ίόνιος Κώδικας άρθρα 430 και 431, «Νομοσχέδιον Έλληνικού Άστικού Κώδικος» του 1874 άρθρα 573 και 576, κι από τά Συντάγματα, Πορτογαλικό του 1826 άρθρο 145 § 21, Βελγικό του 1831, άρθρο 11, Ίταλικό του 1848 άρθρο 29, Πρωσικό του 1850 άρθρο (BB) 9, Άύστριακό του 1867 άρθρο 5, Ρουμανικό του 1866 άρθρα 19-20, Σερβικό του 1869 άρθρο 30, Έλληνικό του 1844 άρθρο 12, και του 1864 άρθρο 17.

4) Οικονομική § 116 σελ. 96 κειμ. και σημ. 2, Baudry-Lacantinerie, Droit Civil, τόμον I, 10η έκδοση 1903, άριθ. 1296, σελίδα 726.—Duguit, Les transformations générales du Droit Privé, 2η έκδοση. Paris 1920 σελ. 153).

προσδιορίζουν το χρονικό σημείο, που η Εύρωπη μπήκε στη σύγχρονη περίοδο, του ύψηλου κεφαλαιοκρατικού πολιτισμού.

Μέσα από τις περήφανες αυτές διατάξεις, που προστατεύουν και διακηρύχουν ιερή και απρόσβλητη την ιδιοκτησία πρέπει να βλέπουμε τον Γάλλο άστο της πρώτης Δημοκρατίας, συνειδητοποιημένη προσωποποίηση του πανευρωπαϊκού αστικού πνεύματος, να γκρεμίζει τα οικονομικά στηρίγματα της άχρηστης και εκφυλισμένης φεουδαρχίας κι ενός χιλιόχρονου θρόνου, για να δημιουργήσει τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή ζωή με τη θεμελίωση του αστικού κράτους.

Πολύ λιγότερο εκδήλωση φιλοσοφικής διάθεσης και βαθύτερης ένατινσης του δικαίου, έννοιας μεταφυσικής, οι διατάξεις αυτές είναι πραγματικά και ουσιαστικά τα καινούργια προχρώματα, που στήνουν οι νικητές γύρω από ότι με αίμα και θυσίες τεράστιες απόκτησαν.

Γιατί η αστική επανάσταση του τέλους του 18ου αιώνα, αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης της αστικής τάξης ένα και μόνο σκοπό είχε: να της εξασφαλίσει την άνετη μελλοντική ανάπτυξη της, ελευθερώνοντας τη από το αποπνιχτικό και παλιωμένο σύστημα των φεουδαρχικών και μοναρχικών κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, απαλλάσσοντας την από τους κινδύνους, που είχε να αντιμετωπίσει κάθε στιγμή, σ' ό,τι αποτελούσε την ουσιαστικότερη βάση της άκμης της, στην ιδιοκτησία της. Αυτή ήταν η δημιουργική δύναμη των νέων και άκμαίων αστών, αυτή έπρεπε να προστατευτεί κι η προστασία της ήταν μια ανάγκη οικονομική της νέας κοινωνίας. Η σύγχρονη φιλοσοφία, με τη θεωρία του φυσικού δικαίου, που τόσο άμεσα είναι συνδεδεμένη με την έννοια της ιδιοκτησίας=δικαιώματος δεν ήταν παρά το θεωρητικό όργανο, το απαραίτητο για τη διατύπωση και δικαιολόγηση της ανάγκης αυτής. Αυτό βέβαια δεν είναι σωστό, για όσους βλέπουν το δίκαιο σαν κάτι που στέκεται έξω από την επίδραση των κοινωνικών εξελίξεων, σ' αμάν ανώτερη επιταγή αγνώστων κι εξωτερικών ήθικων δυνάμεων. Δεν είναι όμως το ίδιο, όπως είδαμε και για τον έρευνήτή εκείνο των νομικών θεσμών, που τους εξετάζει στις θετικές εκδηλώσεις τους, κι όχι στην αφαιρεμένη διατύπωση, που μπορεί να τους δίνει ή α ή β φιλοσοφική θεωρία, στηριζόμενη σε μεταφυσικές απόψεις. Γιατί γι' αυτόν η θεωρία είναι κάτι, που βγαίνει απ' αυτή την κοινωνική πραγματικότητα, σαν αποτέλεσμα και δημιουργία της. Κι αυτό αποδείχεται απ' αυτή τη θεωρία του φυσικού δικαίου, αν την κατατοπίσει κανείς μέσα στο αστικό περιβάλλον του 18ου αιώνα. Πριν κινήσει η αστική επανάσταση προς την πραγματοποίηση των σκοπών, που οι ανάγκες της της επιβάλανε, έπρεπε να βρει το ύψηλο ήθικό στηρίγμα, την ανώτερη ήθικη βάση, που θα τη δικαιολογούσε, χτυπώντας ό,τι μίαν αιώνια παράδοση κι η προστασία της Έκκλησίας, κατοχύρωναν ως τότε. Η βάση αυτή δε μπορούσε να είναι άλλη από τη φύση, την ακατανίκητη αυτή δύναμη, που υπάρχει πριν από κάθε άλλη ανθρώπινη δημιουργία. Εκείνη θέλει τους ανθρώπους ίσους στα δικαιώματα τους, άτομα ελεύθερα κι αμόλυντα μέσα στην άπεραντη πλάση της. Σ' αυτήν οι θεωρητικοί της αστικής δράσης βρίσκουν την ήθικη βάση, που θα τη δικαιολογήσει. Σ' αυτή προσπαθούν να στηρίξουν τη νομιμότητα της αστικής ιδιοκτησίας, αντίθετα προς το άνομο περιεχόμενο της φεουδαρχικής, που ζητούν να καταργήσουν.

Πέρα από την παράδοση των αιώνων, που στηρίζει τη φεουδαρχική ιδιοκτησία και τη χριστιανική Έκκλησία, που προστατεύει το μοναρχικό κράτος του 18ου αιώνα, βρίσκουν το φυσικό άνθρωπο, που από τη γέννηση του για να συντηρηθεί, πρέπει να καταναλώσει. Γι' αυτό λοιπόν έχει φυσικό δικαίωμα πάνω σε ό,τι του χρειάζεται για την τροφή και συντήρηση του, που το άσκει με την κατάληψη, την εργασία, με τη λογική και σωστή χρησιμοποίηση των ικανοτήτων και των δυνάμεων του. (5) Έτσι η ατομική ιδιοκτησία θεμελιώνεται μέσα σ' αυτή τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου. Βέβαια η άσκηση της δεν ήταν πάντα η ίδια. Η ανθρώπινη σκέψη με τις διάφορες ανακαλύψεις της κι η πείρα της ζωής, την πλάτυναν και την τελειοποίησαν. Μά η αρχή του δικαιώματος βρίσκεται μέσα μας, δεν την έδημιούργη-

(5) Κοίταξε στο *Loché, La législation de la France, Paris, 1827, τόμος 8ος σελίδα 143* κι έπειτα την εισήγηση του Portalis στον τίτλο του Ναπολεόντειου Κώδικα για την ιδιοκτησία προς το Νομοθετικό Σώμα της Υπατείας.

σαν ανθρώπινες συνθήκες ή ο θετός νόμος, υπάρχει μέσα σ' αυτή τη φυσική κατασκευή μας και στις διάφορες σχέσεις μας με τ' αντικείμενα, που μας τριγυρίζουν. (6)

* *

Δικαιολογώντας έτσι την ατομική ιδιοκτησία, οι άστοι θεωρητικοί του 18ου και 19ου αιώνα, έρχονταν αυτή τη βάση της φεουδαρχίας, που το πολυδαίδαλο σύστημα της το στήριζε ουσιαστικά στην άρνηση του ατόμου και στην παντοδυναμία του δεσπότη, που εκπροσωπεί το σύνολο στην πιο απόλυτη και πλατειά έννοια της κρατικής κυριαρχίας, σαν δικαίωμα πραγματικής κυριότητας στα ατομικά, ήθικα κι υλικά αγαθά. Αφαιρούσαν μ' αυτό τον τρόπο από τη κυρίαρχη κρατική οργάνωση, αυτή την οικονομική βάση, που τη στήριζε και στη θέση της έβαζαν το άτομο κυρίαρχο των ήθικων κι υλικών αγαθών του. Το Κράτος γίνεται αποτέλεσμα, το άτομο αίτια. Σ' αυτό και στις φυσικές ιδιότητες του, πρέπει να αναζητήσουμε την αρχική πηγή κάθε κοινωνικής και κρατικής οργάνωσης, κι όχι στο κράτος, που έρχεται ύστερα, δημιουργία μιας ανθρώπινης ανάγκης. (7) Οι σκοποί του Κράτους είναι περιορισμένοι, δεν άσκει δικαίωμα καμιάς κυριότητας κι η έσωτερική έννοια της κυριαρχίας του είναι έντελώς διαφορετική. Βαλμένο από τα άτομα, για να ρυθμίσει την άσκηση των δικαιωμάτων τους και την εκτέλεση των υποχρεώσεων τους, δε μπορεί να τους άρνησει, ό,τι ή φύση τους αναγνωρίζει και τους έδωσε σαν απαραίτητο συμπλήρωμα της ύπαρξης τους. Η οργάνωση της κοινωνίας με βάση την ήθικη κι υλική ανεξαρτησία του ατόμου είναι μια φυσική επιταγή και η φεουδαρχία, που την άρνούσαν, την παράβαινε. Γίνεται έτσι η ατομική ιδιοκτησία, δημόσιο δίκαιο του ατόμου. Αποτελεί τη βάση της κρατικής και κοινωνικής οργάνωσης και σκοπός της είναι όχι μόνο να εξυπηρετήσει τις κοινωνικές ανάγκες του δικαιούχου της ατόμου, μά και να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία του απέναντι στη κυρίαρχη κρατική οργάνωση.

Γι' αυτό το κράτος, όταν ρυθμίσει την άσκηση της ιδιοκτησίας με τον αστικό νόμο, όταν λιγοστεύει το εισόδημα της με τη φορολογία ή όταν την αφαιρεί από το άτομο για να τη χρησιμοποιήσει για μια κοινωνική ανάγκη, έρχεται σε συμφωνία πραγματικά με το δικαιοῦχο της, δεν τον *επιτάσσει*. (8) Αυτό φαίνεται καθαρώτατα στην τελευταία περίπτωση. Η βεβαίωση της δημόσιας ανάγκης με νόμο, ή προηγούμενη δίκαιη αποζημίωση του ιδιοκτήτη, ισοναμοῦν με μια πραγματική αγοραπωλησία ανάμεσα σ' αυτόν και το κράτος, όπου κι οι δύο συμβαλλόμενοι στέκονται αντιμετώπι με ίσα δικαιώματα, κι όπου το κράτος-αγοραστής παίρνει την υποχρέωση να διαθέσει το ιδιωτικό αγαθό, που αγόρασε, για ένα ώρισμένο κοινωνικό σκοπό βεβαιωμένης αναγκαιότητας. Έτσι η ιδιοκτησία, στην πρώτη περίοδο της αστικής επανάστασης και με το σκοπό να εξυπηρετηθεί η αστική οικονομική πραγματικότητα της εποχής, σε όλες της κοινωνικές και πολιτικές εκδηλώσεις της, προέρχεται από το άτομο, υπάρχει γι' αυτό, δικαίωμα του ιερό κι απαραβίαστο και το κράτος δε μπορεί να άσκήση ενάντια της καμιά πράξη καταλυτική. Ένεργεί μόνο, χωρίς να τη θίγει, ό,τι του επιβάλλει το γενικό καλό και οι κοινωνικές ανάγκες, που αυτό είναι φρουρός τους.

(Ακολουθεί συνέχεια)

(6) Κοίτα Portalis, όπου παραπάνω.

(7) Σχετικά με το ζήτημα κοίταξε και Α. Τσιτσεκλή. Το άρθρον 17 του Συντάγματος, στο περιοδικό ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ. τόμος Ε', τεῦχος 2ο, σελίδες 44 και 45.

8) Portalis όπου παραπάνω. Στον ίδιο τόμο κοίταξε και την Εισήγηση Grenier σελίδα 196 κι έπειτα.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ
 ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

H. G. WELLS

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

3.

Ἄνταγωνισμός, μιὰ συνεργασία τῶν παιδιῶν.

Ὅταν αὐτὲς οἱ «ἐπιστημονικὲς γιορτὲς» φτάσανε στὴν πλείρια ἀνάπτυξη τους, ἀπορροφούσανε κατὰ τὸ θερινὸ τρίμηνο, ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ δράση τοῦ σχολείου.

Ὅλα τὰ μεγάλα παιδιά εἶχαν δικαίωμα νὰ πάρουν μέρος σαυτὴ τὴν ὁμαδικὴ ἐργασία καὶ ἡ μόνη ἀξιοσύνη, ποὺ τοὺς ζητοῦσαν, ἦταν νὰ θέλουν νὰ δουλέψουν καὶ νὰ θυσιάσουν τουλάχιστο ἓνα μέρος ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο καιρὸ τους. Ποτὲ δὲν παρουσιάστηκε ἔλλειψη ἀπὸ τέτοιους ἐθελοντὲς καὶ συχνὰ δούλευαν πάνω ἀπὸ διακόσια παιδιά.

Ἡ ἐκθεση περιλάβαινε τὰ ἀκόλουθα τμήματα :

Φυσικῆς καὶ Μηχανικῆς, Χημείας, Βιολογίας, Χειροτεχνίας. Κάθε μαθητὴς ἦταν λεύτερος νὰ διαλέξῃ τὸν κλάδο, ποὺ προτιμοῦσε. Ἄμα ἔκαμε τὴν ἐκλογή του, παρουσιαζόταν στὸν καθηγητὴ, ποὺ εἶχε τὴν ἐποπτεία. Ἄν εἶχε ὀρίσει καὶ τὸ πείραμα, ποὺ θὰ ετοίμαζε, τὸ δήλωνε κι ἂν τόβρισκαν ἐνδιαφεροτικὸ, τοῦ ἔδιναν τὴν ἐγκοιση. Ἄν δὲν εἶχε ὀρισμένον σχέδιον, τοῦ ἔδιναν μερικὰ θέματα καὶ τὸν ὠδηγοῦσαν, ποὺ μπορεῖ νὰ βρῇ ὁδηγίους καὶ βοηθήματα. Γενικὰ, σὲ κάθε θέμα δούλευαν τρία τέσσερα παιδιά μαζί.

Μερικὰ θέματα εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ δουλειὰ πολλῶν βδομάδων. Ἐπρεπε νὰ φτιάξουν τὰ σχετικὰ ὄργανα, νὰ προσαρμόσουν τὰ μηχανήματα, νὰ ζητήσουν πληροφορίες, νὰ μελετήσουν. Γιατὶ ἔπρεπε ὄχι μόνον νὰ ετοίμασουν τὰ πειράματα τους, μὰ καὶ νὰ μποροῦν νὰ δώσουν καθαρὲς καὶ σωστὲς ἐξηγήσεις σὲ κάθε ἐπισκέπτῃ, ποὺ θὰ ρωτοῦσε.

Ὅλη ἡ ἐργασία ἔπρεπε νὰ γίνεται ἔξω ἀπὸ τὴς ὥρες τῆς διδασκαλίας. Μόνον τέσσερις ἢ πέντε μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη ἄφηναν τὰ σχετικὰ παιδιά λεύτερα ἀπὸ τὰ μαθήματα. Ἡ κάθε ὁμάδα ἐπαιγοε τὴ θέση τῆς στα ἐργαστήρια ἢ στὴς αἴθουσες τῆς διδασκαλίας, γιὰ νὰ ξέρῃ πόσο χῶρος ἔχει καὶ τότε γινόταν ἡ τελευταία ἐτοιμασία. Ἐβλεπε κανένας, ὅτι οἱ ὁμάδες αὐτὲς τῶν παιδιῶν, ποὺ λεύτερα εἶχαν ἐνωθῆ, γιὰ νὰ κάμουν μιὰ ἐργασία ὀλότελα δική τους καὶ προαιρετικὴ, κυριολεκτικὰ ἀγωνιοῦσαν, γιὰ νὰ τὴ φέρουν σὲ καλὸ τέλος.

Τὶς τελευταῖες αὐτὲς μέρες τὸ σχολεῖον παρουσίαζε τὴν εἰκόνα τέλειας ἀταξίας. Ἐβλεπε κανένας παιδιά νὰ πηγαινοέρχωνται σὰ μυρμήκια, φαινομενικὰ χωρὶς καμιά ἐπίβλεψη καὶ χωρὶς κανένα σκοπὸν.

«Πότε ἔβλεπε κανεὶς στὴν ἀκροποταμιὰ μικροὺς φυσιοδίφες νὰ κρατοῦν βάζα τῆς μαρμελάδας καὶ μικρὲς ἀπόχες. Πότε συνάντοῦσε ἄλλους νὰ τρέχουν μὲ τὰ ποδήλατα, σὲ ἀπόσταση πολλῶν χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ σχολεῖον, γιὰ νὰ βροῦν ἓνα λουλούδι, ποὺ φύτρωνε μόνον ἐκεῖ. Ἐδῶ μερικὰ παιδιά φαίνεται σὰ νὰ σπάζουν τούτῃ τὴ μηχανὴ καὶ νὰ τῆς σκορπίζουν τὰ κομμάτια τῆς ὀλοῦθε. Πάρα καὶ ἄλλοι σύντροφοὶ σπρώχνουν ἓνα χειραμάξι φορτωμένο μὲ τούβλα, ἐνῶ ἄλλοι ἀνακατεύουν μὲ τὸ φτιάξι τὴ λάσπη.

«Σιγὰ-σιγὰ ὁμοῦ ἔβλεπε κανένας αὐτὸ τὸ χάος νὰ μπαίνει σὲ τάξη, ἀρχίζαν κίόλας κάποια παιδιά νὰ κάμουν τὶς γενικὲς τους δοκιμὲς. Μερικὲς πετύχαιναν, ἄλλες δὲν πηγαιναν καλά. Καὶ τότε ἔπρεπε νὰ βροῦν τὴν αἰτία.

«Ὅσο πλησίαζε ἡ μεγάλη μέρα ἡ συγκίνηση ἀῤῥαινε. Ἐστελναν τηλεγραφήματα τρισεπίγοντα, γιὰ νὰ μάθουν π. χ. ἂν τοὺς ἔστειλαν τὸ ὀξυγόνο, ποὺ εἶχαν παραγγεῖλει. Ἐτρεχαν στὸ σταθμὸ γιὰ νὰ δοῦν, ἂν ἔφτασε κάποιο δέμα, ποὺ περιέμεναν ἀνυπόμονα, ἢ ἀκόμα πηγαιναν μὲ ἀποτοκίνητο στὴ γειτονικὴ πόλη, στὸ Peterborough, γιὰ νὰ φέρουν ὕλικά, ποὺ ἀλλιῶς θάφταναν πολὺ ἀργά. Ἄλλοι φρόντιζαν νὰ τυπωθῇ τὸ γενικὸ πρόγραμμα, ὅπου γιὰ κάθε πείραμα καὶ κάθε ἐργασία ἔδιναν τὰ ἴδια τὰ παιδιά μιὰ μικρὴ περιγραφή.

Τέλος ὅλα ἦταν ἐτοιμα. Πολὺ σπάνια ἡ τελειωτικὴ ἀποτυχία, ἀνάγκαζε κάποια παιδιά νὰ ἀφήσουν τὴν ἐργασία τους ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν μὲ μιὰν ἄλλη.

Ἐἴχαμε μπροστά μας, γράφει ἓνας συνεργάτης τοῦ Sanderson, μιὰ ὁμαδικὴ δουλειὰ τῆς πιὸ τέλειας μορφῆς, μιὰ δουλειὰ, ποὺ γινόταν μὲ θέρη καὶ ἔνταση ἐξαιρετικὴ. Ἡ χαρὰ τῆς ἐλεύθερης δημιουργίας παραμέριζε κάθε ἄλλη σκέψη καὶ ἀσχολία. Ἀπροσδόκητες ἱκανότητες ξεσκεπάζονταν ξαφνικὰ. Πολλὰ παιδιά βρῖσκανε, πὸς ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ γιορτὴ, τοὺς ἔδινε τέτια ζωντάνια, ὅπου ἔβλεπαν ἀλλαγμένη ὅλη τὴ νοοτροπία τους.

Μιὰ τέτια ὀλόθερη ἐνεργητικότητα, ἓνας ζῆλος τόσο ἀνήσυχος, ἦταν ὅ,τι ἤθελε νὰ γεννάῃ στὴ ψυχὲς τῶν παιδιῶν ὁ Sanderson. Ἐκεῖ ἔβλεπε νὰ πραγματοποιῶνται σιγὰ σιγὰ οἱ παιδαγωγικὲς του ἰδέες. Γι' αὐτὸν ἴσως ἡ ἐβδομάδα αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ εὐτυχισμένη τῆς χρονίας.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπίδειξη ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες ἐργασίες τῶν παιδιῶν, ποὺ γίνονται ἔξω ἀπὸ τὰ μαθήματα, γίνεται μὲ τὴν ἀνώτερη προστασία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρίας τοῦ σχολείου. Ἡ Ἐταιρία αὐτὴ, ὀργανώνει ἐπίσης ὅλο τὸ χρόνο διλέξεις καὶ πειράματα, ποὺ γίνονται εἴτε ἀπὸ εἰδικούς φερμένους ἀπ' ἔξω, εἴτε καὶ συχνότερα ἀπὸ τὰ παιδιά τοῦ σχολείου.

Ἡ «Ἐπιθεώρηση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρίας» βγαίνει κάθε τριμηνία, γράφει γιὰ ὅλες τὶς ἐργασίες τῆς τριμηνίας καὶ δημοσιεύει πολλὰ ἄρθρα τῶν παιδιῶν, ὅπου ἐκθέτουν τὶς προσωπικὲς τῶν παρατηρήσεις. Καὶ ἐνῶ σιγὰ σιγὰ ἡ μέθοδος τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας ἔδωκε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὴν παλιὰ μέθοδο τῆς δογματικῆς διδασκαλίας, μὲ τὶς προσδιορισμένες ἀπὸ τὸν καθηγητὴ γιὰ ὅλους τὶς ἰδίους «ἀσκήσεις», καὶ τῶν μαθηματικῶν ἡ διδασκαλία μεταμορφωνόταν.

Δὲν ἦταν πιὰ, ὅπως πρὶν, μιὰ σειρά ἀπὸ ἀφηρημένες «ἀσκήσεις». Καταπιάνονταν μὲ τὰ χειροπιαστὰ προβλήματα, ποὺ ἀντίκριζαν τὰ παιδιά μέσα στα ἐργαστήρια καὶ εἶχαν ἄμεσο ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ τὰ λύσουν. Τὰ παιδιά βλέποντας ἔστι

όλοφάνερα τήν πρακτική εφαρμογή καί τήν αξία τῶν μαθηματικῶν, καταγίνονταν ἔπειτα πολὺ πιδ'εὐχάριστα καί μὲ τὰ θεωρητικὰ μαθηματικά.

Ὅταν ὁ Sanderson εἶδε τὰ ποτελέσματα, πού εἶχεν ἡ ὁμαδική ἐργασία στήν περιοχὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἄργησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἴδια μέθοδο, γιὰ νὰ ἀναμορφώσῃ τὴ διδασκαλία τῶν μαθημάτων τοῦ φιλολογικο-ιστορικοῦ κύκλου.

Ὅλοι θυμούμαστε ἀκόμη τὴ φοβιχτὴ ἀνία τῆς διδασκαλίας τῶν «λογοτεχνικῶν ἀριστοουργημάτων» καί τῆς «γραμματολογίας». Στὴν καλύτερη περίπτωση, τὰ μαθήματα αὐτὰ ἦταν διαλέξεις τοῦ κ. καθηγητῆ τετάρτης ποιότητος, σημειώσεις, πού κρατοῦν βιαστικά οἱ μαθητῆς, ἄγωνα ἐπανάληψη γνώμων ξένων γιὰ συγγραφεῖς, πού δὲν εἶχαμε διαβάσει, ἀπαίσεις «ἐκδόσεις μετὰ σχολίων», σαχλανάλατες μεταφράσεις, πιδ' ἀπαίσια ἀκόμη «ἐγχειρίδια γραμματολογίας.»

Ὁ Sanderson θεώρησε χρέος του νὰ σκουπίσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ σύνεργα μονομιᾶς. Ἐνα δράμα τοῦ Σαίξπηρ, ἔλεγε, εἶναι προωρισμένο νὰ παίζεται στὸ θέατρο. Ὁ καλύτερος τρόπος λοιπὸν γιὰ νὰ τὸ μελετήσῃ κανένας καί νὰ τὸ καταλάβῃ, εἶναι νὰ τὸ παίξῃ.

Τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ μοιραστοῦν τοὺς ρόλους. Ὁ καθένας θὰ μάθῃ τὸ δικό του ρόλο καί παρακολουθώντας τοὺς ἄλλους θὰ γνωρίσῃ ὅλο τὸ δράμα. Ὅλα τὰ ζητήματα τῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας, τῆς σύνταξης, τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας θὰ λυθοῦν ἀπάνω στὴν προετοιμασία τῆς παράστασης. Καί ἀφοῦ οἱ τάξεις, ἔχουν πολὺ περισσότερα παιδιὰ ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος, τὸν κάθε ρόλο θὰ τὸν πάρουν πολλὰ παιδιὰ. Ἐτσι θὰ ὑπάρχουν τρεῖς ἢ τέσσερις Ὀθέλλοι τρεῖς ἢ τέσσερις Λυσδαιμόνες, τρεῖς ἢ τέσσερις Ἰάγοι. Σὲ κάθε τάξη θὰ σχηματιστοῦν δηλ. 3—4 θίασοι, πού θὰ παίξουν τὸν Ὀθέλλο. Ἄν ὑπάρχουν παιδιὰ, πού πετυχαίνουν καλὰ στὸ παίξιμο, μπορεῖ νὰ παίξουν τὸ ἔργο καί σὲ σχολικὴ γιορτὴ στὴ σκηνὴ τοῦ σχολειοῦ καί μὲ τὸ κατάλληλο βεστιαρίο. Τὸ σπουδαῖο ἦταν, τὰ παιδιὰ νὰ νιώσουν τὸ ἔργο, νὰ τὸ ζωντανέψουν τὰ ἴδια. Κάθε ὁμάδα συζητᾷ τὴν ἀπαγγελία, τὴ στάση, τὴ χειρονομία, τὴν ἠθοποιΐα τοῦ κάθε προσώπου; μπαίνει βαθιὰ στὸ νόημα τοῦ ποιητῆ. Ὁ καθηγητῆς, σκηνοθέτης αὐτὸς καί ἀκροατήριον, ἀκούει, κρίνει, διορθώνει κάπου κάπου: Βέβαια αὐτὴ ἡ μέθοδος, ἢ τόσο ζωντανή, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ μαρτύριο τῆς γραμματικοσυντακτικῆς ἐρμηνείας καί τοῦ σχολαστικοῦ σχολιασμοῦ. Τὸ σύστημα τῆς ἐργασίας σὲ μικρὰς ὁμάδες ὁλοένα καταχτοῦσε τὴ διδασκαλία τῶν φιλολογικοῖστορικῶν μαθημάτων. Γιὰ τοὺς κλάδους αὐτοὺς ἡ βιβλιοθήκη εἶχε τὴν ἴδια σημασία, πού ἔχουν τὰ ἐργαστήρια γιὰ τὶς φυσικῆς ἐπιστῆμες καί ἦταν ἐπίσης ἀπαραίτητη, ὅπως καί κεῖνα.

Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας σὲ μιὰ τάξη, πού ἔχει νὰ μελετήσῃ τὴν περίοδο τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ τὰ 1789 ἕως τὰ 1905. Ὁ καθηγητῆς μοιράζει τὸ θέμα σὲ πολλὰ τμήματα λ.χ. ἡ κατάσταση τῆς Εὐρώπης πρὶν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἐπάνω στὴν Ἀγγλία, τὸ βιομηχανικὸ σύστημα, τὰ μεγάλα οἰκονομικὰ προβλήματα τῆς Εὐρώπης, κ.τ.λ.

Ἡ τάξη θὰ μοιραστῇ σὲ ὁμάδες ἀπὸ 3—5 παιδιὰ. Κάθε ὁμάδα θὰ διαλέξῃ

ἓνα τμήμα ἢ ἂν εἶναι μεγάλο, μιὰ ὑποδιαίρεση τμήματος καί θ' ἀναλάβῃ νὰ τὸ μελετήσῃ βαθιὰ.

Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας κάθε ὁμάδας θὰ εἶναι νὰ συντάξῃ μιὰ ἔκθεση ἀπάνω στὸ θέμα, πού μελέτησε, ἔκθεση συνοδευμένη ἀπὸ χάρτες σχετικούς, εἰκόνες, σχήματα, στατιστικούς πίνακες, βιβλιογραφικὰ σημειώματα κτλ. Ἀφοῦ κάθε ὁμάδα μὲ τὴν βοήθεια τοῦ καθηγητῆ ἐπισκοπήσῃ συνολικὰ τὸ θέμα τῆς, κάθε παιδί παίρνει ἓνα ὠρισμένο μέρος ἐργασίας. Ἐπὶ τρεῖς μῆνες μελετᾷ μόνο του, κρατᾷ σημειώσεις, μαζώνει ἀτοιχεῖα χρήσιμα, ρωτώντας, ἂν κάποτε ἔχῃ ἀνάγκη, τὸν καθηγητῆ. Στὸ τέλος ἀρχίζει ἡ ὁμαδικὴ ἐργασία. Συγκεντρώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα, χωρία, συγγραφεῖς, σχέδια, χάρτες, ἀριθμοί, συντάσσεται ἡ ἔκθεση, συζητιέται, γίνεται δεχτὴ ἀπὸ τὴν ὁμάδα. Καμιὰ φορὰ, ἂν ὑπάρχουν ριζικὲς διαφωνίες μέσα στὴν ὁμάδα, συντάσσεται καί ἔκθεση τῆς μειονοψηφίας. Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ τῆς ἐργασίας, πολὺ σπάνια θὰ βρεθῇ στὴν τάξη παιδί πού νὰ μὴ δοκιμάσῃ τὴν ἐσωτερικὴ ἱκανοποίηση, πὼς βοήθησε ἀποτελεσματικὰ γιὰ νὰ βγῇ τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα, πὼς ἦταν ἀπαραίτητη καί ἡ δική του συμβολή γι' αὐτό. Ἡ ὁμαδικὴ ἐργασία γίνεται τὸ καλύτερο ψυχοκίνητρο.

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Ἡ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἀπάντηση στὴν κ. Ἰμβριώτη.

Ἡ κ. Ἰμβριώτη δὲν κατάλαβε καλὰ τί ζητοῦσα μὲ τὰ γραφόμενα μου καί γι' αὐτὸ ἡ ἀπάντησή της εἶναι μιὰ ἀπλή ἀντεπίθεση σὲ μερικὰ σημεῖα, πού γιὰ μένα δὲν ἔχουν σημασία. Ἐγὼ μὲ τὸ σημείωμα μου, τὸ εἶχα δηλώσει καθαρά, δὲν ἔφερα δικές μου προτάσεις, μὰ μερικὲς ἀπορίες, πού ζητοῦσα νὰ τίς ξεδιαλύνη ἡ κ. Ἰμβριώτη:

Ἐγὼ ἔλεγα: α') γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα μὲ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό, θὰ χρειαστῇ νὰ γινῇ μέσα στὴν τάξη φιλοσοφικὴ συζήτηση. Γιατὶ βέβαια ἀφοῦ γράφῃ (σελίδα 286 «Ἀναγέννηση») ὅτι «στὸ τρίτο στάδιο τῆς ἐργασίας *γεννιοῦνται μέσα στὴν τάξη προβλήματα γιὰ τὴν κοινωνία καί τὴν ἐξέλιξή της*», πὼς μπορεῖ νὰ μείνουν ἄλυτα; Ὅσο κι ἂν λέγῃ παρὰ κάτω, ὅτι ὁ δάσκαλος πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τὴ φιλοσοφικὴ συζήτηση καί ὅτι «στὰ παιδιὰ πού ἔχει μπρῶς του 16—20 χρόνων, σὲ σχολεῖο μὲ ἀνοιγμένες πόρτες καί παράθυρα στὴ ζωὴ, μάλιστα σάν τὴ ζωὴ τῆ σύγχρονη, πού πάλλεται ἀπὸ καινῶνικὰ προβλήματα, ἔχει ὑποχρέωση ὁ δάσκαλος ν' ἀφήσῃ τὸ παιδί νὰ δῇ κατὰματα τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καί νὰ τὴν καταλάβῃ», δὲ μπορεῖ νὰ πείσῃ κανένα, πὼς ὁ δάσκαλος καί τὰ παιδιὰ δὲ θὰ συζητήσουν αὐτὰ τὰ προβλήματα, πού ἀνάγονται στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅτι δὲ θὰ ζητήσουν ἔστω καί μιὰ δογματικὴ ἀπάντηση. Ἐπειτα, πὼς θὰ καταλάβῃ τὸ παιδί τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἂν δὲν ἐξηγήσῃ τὰ ζωντανὰ κοινωνικὰ προβλήματα, πού βλέπει καί πού γεννιοῦνται μέσα στὴν τάξη; Σ' αὐτὸ δὲν ἔδωκε καθαρὴ ἀπάντηση ἡ κ. Ἰμβριώτη.

β') Ἐγὼ εἶπα, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός ὁδηγεῖ στὰ κομμουνιστικὰ συμπεράσματα. Ἄλλο ζήτημα ἂν εἶναι σωστός ἢ ὄχι ὁ κομμουνισμός. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός ἔχει ἀμεροληψία καί δὲν εὐνοεῖ ὠρισμένο κοινωνικὸ σύστημα, γιὰτὶ (στὴ σελίδα 287 «Ἀναγέννηση») ἡ κ. Ἰμβρ. λέει, ὅτι «θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, χωρὶς νὰ δυνάμωστε ἀπὸ καμιά κοινωνικὴ ἢ πολιτικὴ προκατάληψη». Πὼς εἶναι δυνατό ὁ δάσκαλος νὰ ἐφαρμόξῃ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό *στὴ διδασκαλία του*, χωρὶς νὰ βγῆναι κομμουνιστικὰ συμ-

περάσματα, με απόλυτη αντικειμενικότητα και «χωρίς να παραβαίη τούς νόμους και τὰ προγράμματα τοῦ κράτους στήν ἐχτέλεση τοῦ ἔργου του ;» Αὐτὸ τὸ σκόπελο προσπάθησε νὰ ξεφύγη ἢ κ. Ἰμβρ. α') με τὸ νὰ μὴ ἀναφέρει πούθεν τὴ λέξη ἱστορικό ὕλισμὸ στὴ μελέτη της β') με τὸ νὰ ἀποφύγη τὸ ἴδιο καὶ στήν ἀπάντησή της γ') με μιὰ ἀόριστη ὁμολογία, πού θὰ τὴν ἐξετάσω ὕστερα. Ἀλλὰ τὴν ἀπάλλαξε ὁ σύμμαχος της κ. Ι. Κορδάτος στὴ δική του ἀπάντηση λέγοντας: «*Ὁ ἱστορικός ὕλισμὸς εἶναι μέθοδος, θεωρία τοῦ Μαρξισμού, πού εἶναι ἐπιστημονικά διατυπωμένη ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές της*». Ὑστερα ἀπὸ τὴν δήλωση αὐτὴ ἐγὼ δὲν ἔχω νὰ προστέσω τίποτα.

γ') Ἐγὼ εἶπα, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς σὲ κάθε σελίδα ἐξαίρουν τὸ πνεῦμα, τὴν προσωπικότητα, τὸ χαρακτήρα. Δὲ μπορούσα φυσικά ποτὲ νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι δὲν ἀναφέρουν ὁλότελα οἰκονομικά ἐλατήρια. Ὡστε ἦταν περιττὸς ὁ κόπος της, πού ἀράδιασε μερικά παραδείγματα, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ οἰκονομικοὺς ἀνταγωνισμούς. Καὶ βέβαια ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι δεσμευτικὴ γιὰ μᾶς, μὰ δὲν εἶναι καὶ ἀδιάφορη. Γιὰ νὰ καταπολεμήσωμε τίς γνώμες τῶν συγγραφέων ἐκείνων, χρειάζομαστε πολὺ γερούς ὄμους. Ἄς γίνῃ *πρῶτ' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ ὕστερα θὰ ἐρθῇ ἡ σειρά τοῦ σχολείου*.

δ') Τὰ δυὸ παραδείγματα, πού ἔφερα (Κύρου Ἀνάβαση καὶ ἐκστρατεία Ἀγησίλαου), δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νὰ τὰ ἐρμηνέψῃ με τὸν ἱστορικό ὕλισμὸ, παρὰ μόνο μᾶς πρόβαλε Γερμανικοὺς τόμους. Καὶ ὅμως δυὸ λέξεις ἦταν προτιμότερες. Ἀλλὰ ἡ ἄμεση ἀπάντησις δὲν εἶναι, φαίνεται, τόσο εὐκολή, ἀφοῦ καὶ ὁ κ. Κορδάτος δὲ μπόρεσε νὰ τὰ καταφέρῃ καὶ ζήτησε με σοφιστεῖες νὰ ἀποφύγη τὸ πρόβλημα. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι μονάχα τὰ παραδείγματα αὐτά, πού περιμένουν τὴν ἐξήγησίν τους, εἶναι ἄφθονα καθὼς λ. γ. ὁ ἀσκητισμὸς, ἡ πλήμυρα τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ μεγάλου, καὶ ὅλες οἱ ἐφευρέσεις, πού ἔγιναν τυχαῖα ἢ ἀπὸ καθαρὴ πνευματικὴ ἐργασία, μὰ πού ἀλλάξαν ὅμως τὴ μορφή καὶ τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας πολὺ ἢ λίγο σὲ διάφορες ἐποχές, κ. λ. π.

Ε') Στὸ παράδειγμα τοῦ Λεωνίδα ἤθελα νὰ τονίσω τὸ ρόλο, πού παίζουν οἱ δυνατὲς προσωπικότητες, οἱ ἥρωες, στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις. Μὰ ἡ κ. Ἰμβρ. παραξενεύεται πὼς ἀγνοῶ, ὅτι με τὴ λέξη «παράγοντες στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις» δὲν ἐννοοῦμε τίς προσωπικότητες. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ἤθελα νὰ μοῦ ἐξηγήσῃ. Γιατί τοὺς ἥρωες δὲν τοὺς θεωρεῖ «παράγοντες στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις»; Στ' ἀλήθεια ἐγὼ πιστεύω, ὅτι εἶναι καὶ παρὰ εἶναι «παράγοντες στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις». Στὴ σελίδα 286 λέει, ὅτι «ὁ δάσκαλος εἶν' ἀνάγκη νὰ μάθῃ τὸ παιδί νὰ μὴν ἀποδίνῃ, τὴν τέτλια ἢ τέτλια ἐξέλιξις τοῦ κάθε λαοῦ *σὲ ἄτομα καὶ σὲ ομάδες*, παρὰ νὰ ταχτοποιῇ τὰ ἄτομα καὶ τίς ομάδες σὲ κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς κοινότητες, πού τὰ γέννησαν». Καὶ παρακάτω: «Γιὰ τὰ *εἰδικὰ γεγονότα, ὅσο τὰ κυβερνάει ἢ λευτεριά ἐκείνου πού ἐνεργεῖ (ἀφοῦ τὸ σκοπὸ τὸν βάζει μόνος), δὲ μποροῦν με κανένα τρόπο νὰ ὑπαχτοῦν σὲ καμιά αἰτιότητα καὶ καταντᾷ ἀδύνατο νὰ πραγματευτοῦμε ἐπιστημονικά τὸ ἱστορικὸ ὕλικὸ, νὰ βροῦμε τοὺς νόμους τῆς ἐξέλιξης*». Ἀλλὰ ρωτῶ: Πὼς θὰ φήσῃ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοὺς «εἰδικούς αὐτοὺς παράγοντες» ἔξω ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης; Καὶ εἶναι δυνατό νὰ μὴν ἔχουν καμιά αἰτιότητα, ἀφοῦ παράγοντες ὄρισμένα ἀποτελέσματα; Καὶ ὅμως ἡ κ. Ἰμβρ. ἔκαμε μιὰ ὁμολογία στήν ἀπάντησίν της. «Τοῦτο μόνο θὰ πῶ, πὼς ἡ προσωπικὴ θυσία καὶ ὁ ἥρωϊσμός θαυμάστηκε καὶ τιμήθηκε καὶ τιμῆται παντοῦ καὶ πάντοτε». Μὰ ὁ κόμπος εἶναι νὰ μᾶς πῇ, τὸ γιατί θαυμάζεται καὶ τιμῆται ὁ ἥρωϊσμός, τί ἀξία ἔχει; Τὸ ρόλο παίζουν οἱ ἥρωες στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις; Κι ἂν δὲν εἶχαν σημαντικὴ ἐπίδραση στήν ἱστορικὴ ἐξέλιξις, θὰ τοὺς θαύμαζε ὁ κόσμος; Βέβαια οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι εἶναι ὄρισμένοι, καὶ ἔχουν φανερὴ αἰτιώδη σχέση. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ εἶναι σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους παράγοντες, τοὺς ἠθικοπνευματικούς;

Ἄς μὴ μοῦ ποῦν, πὼς οἱ πνευματικὲς ἐκδηλώσεις καὶ οἱ ἠθικοπνευματικὲς δυνάμεις εἶναι σὲ βάθος ὕλιστικὲς (σύμφωνα με τὴν ὕλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου). Γιατί τότε δὲ γίνεται ἱστορικὴ συζήτησις, παρὰ φιλοσοφικὴ, πού δὲ μπορεῖ νὰ χῆ κανένα τέλος, γιατί στὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει ποτὲ συμφωνία, καὶ ὁ καθένας λύνει τὰ ζητήματα σύμφωνα με τὸ φιλοσοφικὸ του σύστημα. Καὶ αὐτὸ ἴσα-ἴσα πρέπει νὰ προσέξωμε. Μέσα σὲ τὸ σχολεῖο τέτλια φιλοσοφικά προβλήματα δὲν πρέπει νὰ γέννηθῶν, ἔστω καὶ ἂν μείνουν ἄλυτα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ὁ ἱστορικός ἔχει χρέος νὰ ἐξακριβώσῃ τίς ἱστορικὲς πραγματικότητες καὶ νὰ ἐξετάσῃ τίς αἰτίαι τους καὶ τοὺς παράγοντες ὅλους τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Καὶ κατὰ τὴν περίστασιν, ἄλλοῦ, θάιτιοῦσιν, τοὺς οἰκονομικοὺς παρά-

γοντες, ἄλλοῦ τοὺς ἠθικοπνευματικούς, ἄλλοῦ τίς προσωπικότητες καὶ ἄλλοῦ ὅλους μαζί. Τὴ βαθύτερη σχέση τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἠθικῶν ὄρων, τῶν πνευματικῶν καὶ ἰλιγῶν, μοῦ φαίνεται, πὼς μόνο ὁ ἱστορικός, πού φιλοσοφεῖ, μπορεῖ νὰ ἐξετάσῃ, ὄχι ὅμως καὶ ὁ δάσκαλος σὲ σχολεῖο. Ἄς ποσπαθῆσῃ λοιπὸν ἡ κ. Ἰμβριώτη ν' ἀπαντήσῃ πραγματικά σὲς ἀντιρρήσεις μου, πού βέβαια γίνονται μόνο καὶ μόνο με ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν ἀλήθεια.

ΒΑΣ. ΔΕΔΟΥΣΗΣ

Ἀπάντησις στὸν κ. Κορδάτο.

Ὁ κ. Κορδάτος μπαίνοντας στὴ συζήτησίν μου με τὴν κ. Ἰμβριώτη με μεγάλη του εὐχαρίστησις μᾶς λέει «*Ὁ ἱστορικός ὕλισμὸς εἶναι θεωρία τοῦ Μαρξισμού ἐπιστημονικά διατυπωμένη ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές της*». Αὐτὴ ἡ ὁμολογία ἀταλλάσσει τὴν κ. Ἰμβριώτη ἀπὸ τὸν κόπο νὰ τὸ ὁμολογήσῃ ἢ ἴδια, ὅπως τὴν εἶχα προκαλέσει. Μόνο πού θὰ ἔπρεπε νὰ προστέσῃ, ὅτι συντελεῖ θαυμάσια στήν ἐξαγωγή κομμουνιστικῶν συμπερασμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ «ὑπονοεῖται».

Μὰ μιὰ πού παραδέχεται ὁ κ. Κορδάτος, ὅτι ὁ ἱστορικός ὕλισμὸς εἶναι μιὰ θεωρία, γιατί τοῦ φαίνεται παρῶσεν ἂν ἔχοιμε δισταγμούς καὶ ἀπορίες νὰ τὴν μπάσωμε σὲ τὸ σχολεῖο; Γιατί ἀπορεῖ καὶ νομίζει, πὼς ὅλοι οἱ ἄλλοι παρανοοῦν ἐκεῖνο, πού πολεμοῦν, δηλ. τὸν ὕλισμὸ σὰ φιλοσοφικὸ σύστημα, πολὺ δὲ περισσότερο σὰν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια; Ἐμεῖς παρανοοῦμε ἢ τοῦ λόγου του; Ἀλλὰ εἶναι ἄραγε ὁ ἱστορικός ὕλισμὸς ἀπὸ τὴν ἀλήθεια; Εἶναι μιὰ θεωρία ἐπιστημονικὴ, θὰ πῆτε. Πολὺ καλά. Μὰ οἱ ἐπιστημονικὲς θεωρίες δὲν εἶναι ἐπιστημονικὲς ἀλήθειαι καὶ ἔχουνε σχετικὴ ἀξία, πού ἐξαοριέται ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας θὰ δείξῃ, ἂν μπορῇ νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ σχετικὰ φαινόμενα, μὰ ὅλα, γιατί καὶ ἓνα μόνο ν' ἀφήνῃ ἄλυτο, τότε ἡ ἐπιστήμη ἀναζητᾷ νέα θεωρία, πού νὰ ἰκανοποιῇ τὸ λογικὸ καὶ νὰ ἐξηγῇ ὅλα τὰ φαινόμενα.

Γι' αὐτὸ προτοῦ νὰ ὑποθέτῃ, τί ὑποθέτουν οἱ ἄλλοι, καὶ νὰ τοὺς ἐπικρίνῃ, καὶ θὰ κἀν νὰ καταγίνῃ στήν ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας του ἐπάνω σὲ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ νὰ λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τίς ἀντιρρήσεις, πού τοῦ προτείνουν, χωρὶς βρισιές, πού φανερόνουν μονάχα τὴ δική του ἀδυναμία.

Μὲ κατηγορεῖ, ὅτι δὲν ἔχω ἐπιχειρήματα. Καὶ ὅμως εἶχα φέρῃ δυὸ παραδείγματα, τὴν Κύρου ἀνάβαση καὶ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησίλαου στήν Ἀσία. Καὶ εἶχα προκαλέσει τὴν κ. Ἰμβριώτη νὰ τὰ ἐρμηνέψῃ με τὸν ἱστορικό ὕλισμὸ. Οὔτε κείνη τὸ ἔκαμε οὔτε ὁ κ. Κορδάτος. Κι αὐτὸ, ὡς τὴν ὥρα εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι δὲν μποροῦν νὰ τὰ ἐρμηνέψουν. Ἄν τὸ κατορθώσουν θὰ παραδεχθῶ τὴν θεωρία τους. Ὅλα τὰλλα εἶναι περιττά.

Δὲ με νοιάζει μὲνα ἂν ἡ φιλοσοφία τοῦ Μαρξ εἶναι ὕλιστικὴ ἢ ὄχι. Αὐτὰ τὰ πράγματα σὲ τὸ σχολεῖο δὲν ἔχουν τὴ θέσιν τους. Τὸν ἱστορικό ὕλισμὸ τότε θέλω στήν πράξιν. Ἐδῶ, νὰ μᾶς ἐρμηνέψῃ τὰ ἱστορικὰ φαινόματα με συνέπεια στὸν ἑαυτὸ του καὶ με ἀμεροληψία καὶ με ἀπόλυτο σκοπὸ τὴν ἀλήθεια. Δὲν εἶναι δουλειὰ τῆς ἱστορίας νὰ ἐξετάσῃ, ἂν οἱ ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς δυνάμεις εἶναι κατὰ βάθος ὕλιστικὲς ἐκδηλώσεις ἢ ὄχι. Τὸ βάθος αὐτὸ εἶναι σκοτεινὸ καὶ μόνο ἡ φιλοσοφία τὸ ψηλαφίζει. Δουλειὰ τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τίς ἀποφάσεις καὶ τίς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν. Καὶ μεῖς λέμε, ὅτι κάθε ἄνθρωπος καὶ κάθε λαὸς παίρνει τίς ἀποφάσεις του καὶ ἐνεργεῖ καὶ ἀπὸ ἠθικοπνευματικούς λόγους καὶ ἀπὸ οἰκονομικούς.

Καὶ στήν Ἑλληνικὴ ἐπανάστασι τοῦ 21 λ. γ. θὰ ἐξετάσῃ ἡ ἱστορία, ἂν αὐτὴ ἔγινε, ἐπειδὴ ἡ Τουρκία ἐπέβη οἰκονομικά τοὺς Ἕλληνες ἢ ἠθικά, ἂν οἱ κλέφτες ἐγίνονταν κλέφτες, γιατί δὲν εἶχαν φωνὴ νὰ φᾶνε ἢ γιὰ νὰ ἐκδικηθῶν τὴν τιμὴ τῆς ἀδελφῆς ἢ τῆς κόρης ἢ τὴ δική τους, ἢ γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἀλλαξοπιστία. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση, τὴν ἄλλη μέρα, ἔχομε τὴν ἀντίδραση τοῦ κλέφτη καὶ τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ ἐργάτη. Ἀντίθετα οἱ πλοῦσοι ἢ ἔφυγαν σὲ τὸ ἐξωτερικὸ, ἢ ἔγιναν φτωχοὶ σὰν τοὺς πολλοὺς, ἢ ἀλλαξοπίστησαν καὶ τὰ περνοῦσαν μπέικα, ἢ ἦσαν φίλοι ὀπωσδήποτε με τοὺς Τούρκους. Τὴν ἀδιάκοπη ἀντίδραση ἐναντίον τῶν τύραννων δὲν τὴν ἔκαναν οἱ «μεγαλοαστοί». Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Καὶ τὴν ἐπανάστασι δὲν τὴν ἔκαναν οἱ μεγαλοαστοί. Οἱ «φιλικοί» δὲν ἦταν συμφεροντολόγοι καθόλου, ὅταν διωργάνωναν τὴν ἐπανάστασι. Καὶ ὅταν προσηλυτίζανε τοὺς Ἕλληνες στήν ἐπανάστασι, δὲν τοὺς ἔδιναν οὔτε

τούς έταζαν παράδες, παρά τούς ώρκιζαν στη θρησκεία και στη λευτεριά. Βέβαια δέν άρνιέται κανείς, πώς ή λευτεριά περιέχει έλπίδες και για την οικονομική καλύτερηση. Αυτό δά έλειπε. Μέσα στη λευτεριά είν' ανάμιχτα συνυφασμένες όλες οι έλπίδες. Και στην έφτάχρονη κι αίματοστάλαχτη επανάσταση δείχτηκαν ήρωες, καθώς οι Διάκος, Μπότσαρης, Παπαφλέσσας, Κανάρης, κτλ., και μαζί μ' αυτούς άμέτρητοι σύντροφοι στην αυτοθυσία, πού μόνο για την πατρίδα και τη θρησκεία έπεφταν στη φωτιά, μη λογαριάζοντας τίποτ' άλλο. Κι αυτοί άναψαν και κράτησαν την επανάσταση περισσότερο και ήστερα οι άλλοι. Αυτές είναι πραγματικότητες, πού είναι χτεσινές και βουίζουν ακόμα στ' αυτιά μας. Όταν ο ιστορικός υλισμός άρνιέται τις πραγματικότητες αυτές, ή δέν τις θεωρεί σπουδαίες για την ιστορική εξέλιξη, τότε δέν είναι ούτε επιστήμη ούτε αλήθεια ούτε άμερόληπτος κριτής.

Ποιά είναι τά επιχειρήματα του κ. Κορδάτου; «Στην Κύρου άνάβαση, λέει, γίνεται έμμεσα και κάποτε άμεσα φανερός λόγος για τις οικονομικές άντινομίες». Ποιές όμως είναι ούτές και τι σχέση έχουν με την αίτια της έκστρατείας αυτής, δέ μās τό λέει. Γι' αυτόν «επιφανειακά φαίνεται, πώς έγινε ή έκστρατεία από καπρίτσιο». Άλλά στο βάθος; έμπρός λοιπόν. Γιατί άποφεύγει την άπάντηση με την περίφημη λοξοδρομία τοι καλού παληκαριού, ρωτώντας ειρωνικά «μήπως έγινε χάριν άναψνής;» Και άπλώνοντας τό ζήτημα λέει: «Ο άρχαίος Έλληνικός κόσμος είναι μία δλόκληρη ιστορική εποχή. Στο σύνολο της λοιπόν θά την εξετάσουμε, κι όχι μονάχα στην έκστρατεία του Ξενοφώντα» (διάβαζε: Κύρου). Και τό ιστορικό σύνολο δέν άποτελείται από μερικές μορφές και ένέργειες κι αυτές δέν πρέπει να τις εξετάζει ο ιστορικός υλισμός του κ. Κορδάτου; Όστε εγώ ζητώντας την εξήγηση της αίτιας της έκστρατείας αυτής με τόν ιστορικό υλισμό, δέν καταλαβαίνω τόν ιστορικό υλισμό! «Πριν από την έκστρατεία του Κύρου, λέει, υπάρχει ένα κράτος Περσικό, πού πολλές φορές άποπειράθηκε να ξαπλωθή στη Μεσόγειο». Και λοιπόν; «Η ύπαρξη αυτή του Περσικού κράτους και οι άπόπειρες του να ξαπλωθή στη Μεσόγειο τι σχέση έχουν με την άπόφαση και την έχτέλεση της έκστρατείας του Κύρου; Άμ' εύκολώτερα μπορούσε να πη: «Πριν από την έκστρατεία του Κύρου ύπαρχε ή γέννηση του Κύρου και τό φαί, πού ξόδεψε τό στομάχι του για να φτάση ως εκείνη την ηλικία, πού άποφάσισε να πολεμήση τόν άδερφό του». Πριν από τη θυσία του Λεωνίδα, λέει, ύπαρχε ή Περσική επιδρομή». Μπράβο λογική. «Άν δέν έρχονταν οι Πέρσες, δέ θά θυσιαζόταν ο Λεωνίδας!». Και μία έρώτηση: Μόνο τό γιατί έγινε ή Περσική επιδρομή στην Ελλάδα, είναι χρήσιμο και σωστό να έρμηνέψη ο ιστορικός; Τό γιατί άπότυχε, τό γιατί νίκησαν οι Έλληνες και τι ρόλο έπαιξε ή νίκη αυτή για τόν άρχαίο έλληνικό πολιτισμό, δέν είναι σωστό να τά έρμηνέψη; Και τι νομίζει ο κ. Κορδάτος; «Η θυσία του Λεωνίδα με τούς 300, ή μεγαλοφυΐα του Θεμιστοκλή, ή αυτοθυσία, των Άθηναίων, πού άδειασαν την Άθήνα δυό φορές, και γενικά ή ήθικη ύπεροχή του Έλληνισμού δέν είν' εκείνα, πού νίκησαν τούς Πέρσες; Πώς ή υλική βία, ο χειμαρρος, αυτός της Άνατολής έχασε τό ήθικό του και έφυγε ντροπιασμένος πίσω; Άπό την οικονομική του κατάσταση; Η μήπως αυτά είναι λεπτομέρειες, πού δέν ενδιαφέρουν τόν ιστορικό υλισμό του κ. Κορδάτου; «Τό βασικό ζήτημα, λέει, είναι αν ύπήρχαν κοινωνικές τάξεις στην άρχαία εποχή και συνάμα αν ύπήρχε πάλη των τάξεων». Άλλη ανακάλυψη αυτή! Μά αν πάση όποιαδήποτε «ιστορική φυλλάδα» θά δη, ότι καμμιά δέν άρνιέται αυτό τό βασικό ζήτημα, και κανείς δάσκαλος δέν είναι, πού να μην εξετάζει τις κοινωνικές τάξεις κάθε εποχής καθώς και τις συγκρούσεις, πού έγιναν μεταξύ τους. Ο κ. Κορδάτος χολιασμένος, γιατί του πατήσαμε τά οικόπεδα, μās, έγγραψε μία σαλάτα ρούσικη από παρενθέσεις, υποθέσεις και επιθέσεις. Για τόν κ. Κορδάτο όσοι δέν πιστεύουν την υλιστική αντίληψη, δέν είναι επιστήμονες. Αυτός βέβαια ιεροφάντης του Μάρξ στην Ελλάδα είναι και ο μόνος επιστήμονας. Και όποιος δέ συμφωνάει με τόν ιεροφάντη και δέν είναι «πιστός», δέ νοιώθει τη θεωρία του Μάρξ. Όλοι οι άλλοι Έλληνες «άκόμη και μερικοί ξένοι», έχουν παρανοήσει τόν ιστορικό υλισμό και γενικά τό Μαρξισμό με την υλιστική του φιλοσοφία!

ΒΑΣ. ΔΕΛΟΥΣΗΣ

Ο κ. Κορδάτος και ή μαρξική επιστήμη

Ο κ. Κορδάτος στην τελευταία του άπάντηση, ούτε λίγο, ούτε πολύ, ανακήρυξε τόν έαυτό του τό μόνο γνήσιο έρμηνευτή του μαρξισμού. Μ' όσα όμως έγγραψε μās έκαμε πιά να βεβαιωθούμε, πώς μπορεί να είναι ένας πιστός όπαδός, μπορεί να ξερη να κάνη πολεμική, μά δέν έχει την πνοή εκείνη, πού ξεχωρίζει τόν επιστήμονα από τόν ύποταχτικό έρμηνευτή. Άφού έκαμε την ανακάλυψη, πώς ή φιλοσοφία του μαρξισμού είναι δλότελα υλιστική, μās ειπε, πώς έμεις δέν τό είχαμε καταλάβει. Μά αν έμεις δέν είχαμε καταλάβει αυτή τη θέση ο κ. Κορδάτος χρησιμοποιώντας τόν όρο «δλότελα υλιστική», με ένα άρνητικό επιδιορισμό, «όχι αλλά Μπουχνερ κ.τ.λ.» δέ μās φώτισε καθόλου. Για μās αυτή ή στάση του κ. Κορδάτου, δέν είναι καθόλου άνεξήγητη. Και άλλοτε ο κ. Κορδάτος μπερδεύτηκε δουλεύοντας μέσα στις προϋποθέσεις του μαρξισμού. Στη σελίδα 30 της Νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας του, βλέπει κανένας την ίδια άγωνία στη σκέψη του κ. Κορδάτου, πού θέλοντας να φτάση σε κάποιο γνωσιολογικό θετικισμό, μένει στη μέση του δρόμου. Άπό ένα τόσο καλό γνώστη του μαρξισμού, θά είχε κανένας την άπαιτηση να έχη στο νού του, πώς πολλές φορές προταθήκανε και άλλοι όροι έχτός από τόν όρο υλισμός, πού κρατήθηκε για ειδικούς λόγους.

Μās ειπε ακόμη, πώς δέν καταλάβαμε από πού ξεκινάει ο μαρξισμός. Έδώ ο κ. Κορδάτος ήθελε να πη, πώς δέ δεχόμαστε τη βάση, πού παίρνει αυτός, έμεις συζητάμε ένα σημείο, πού για τόν κ. Κορδάτο είναι άποδειγμένο. Όλοφάνερο είναι ένα τεράστιο σφάλμα, πού παίρνει για άπόδειξη τη θέση, πού πρέπει να άποδειχτή. Έμεις άπορούμε, πώς κάθεται και κάνει συζήτηση έπειτα από την αντίληψη του αυτή και δέ μās κατακεραυνώνει ρίχνοντας άπάνω μας την κατηγορία του στενόμυαλου συντηρητικού ή του πανάθλιου άργυρώνητου της μπουρζουαζίας.

Άν, όπως λέει ο κ. Κορδάτος, τόσοι άνθρωποι δέν κατάλαβαν τη βασική θέση του Μαρξισμού, πού μονάχα ο κ. Κορδάτος «όρθοτομεί», θά πη πώς ή θέση αυτή είναι δυσκολονόητη, πολυσύνθετη, όχι άπλή. Μά έμεις, επειδή είμαστε βέβαιοι, πώς ή θέση αυτή—όπως όλες οι επιστημονικές άρχές—είναι πολύ άπλή, μπορούμε να πούμε, πώς ο κ. Κορδάτος δέν έχει δικίο να τη φαντάζεται κάπως περίπλοκη, μυστηριώδικη, άπόρσιτη στους βέβηλους θνητούς. Αυτό, είναι γνώρισμα μιās νοστορίας δλότελα δογματικής, ή επιστήμη λέει «Σοφόν τό σαφές.»

Θά παρακαλοήσαμε ακόμα, να μās έδινε τό δικαίωμα ο κ. Κορδάτος, να λέγαμε δυό λόγια για τόν τρόπο της συζήτησης. Πολύ σωστά γράφει ο κ. Κορδάτος, πώς ο ιστορικός υλισμός δέν είναι γιατροσόφι, χτυπώντας έτσι την επιπόλαιη αντίληψη, πού επικρατεί για τόν ιστορικό υλισμό στους μισομορφωμένους διανοούμενους και πού θύμα της είναι και ο κ. Δεδούσης. Αυτό τό σημείο ίσα-ίσα έπρεπε να αναλυθή περισσότερο. Όπως διατυπώθηκαν όμως τά πράματα άμφιβάλλομε, αν θά βγη κανένα άποτέλεσμα. Γιατί, όπως ο κ. Κορδάτος έβαλε ένα έρώτημα γενικά έκφρασμένο και όρθό στην επιστημονική άποψη «ύπήρχαν κοινωνικές τάξεις και πάλη ταξική στην άρχαιότητα», πολύ φοβούμαστε, πώς κάποιοι αντίπαλοι του θά άρχίσουν να ξεφυλλάνε τούς άρχαίους, για να βρουν μέσα σ' αυτούς νεώτερους καπιταλιστές και προλετάριους. Και άφού βέβαια δέ θά μπορούσαν ναύρουν τέτιους, θά άρχίσουν να βάλουν πάλι τις φωνές και έτσι ή συζήτηση δέ θά τελειώση. Χρέος μας είναι, σε κάθε συζήτηση, να μη ζητάμε έγωϊστικά θριάμβους πάνω σε άκατατόπιστους συζητητές, μά να χύνωμε, όσο μπορούμε περισσότερο φως.

Καλαμάτα 18-5-27

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ

N. I. ΛΟΥΒΑΡΙ. (καθηγητή της εισαγωγής και έρμηνείας της Κ. Διαθήκης στη Θεολογική Σχολή στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας). **Θρησκευολογία και Καινή Διαθήκη** (Λόγος έναρχτήριος).

Ο έναρχτήριος του κ. Λούβαρι δεν έχει φυσικά το ίδιο ενδιαφέρον, που έχει ο έναρχτήριος του κ. Καλλιτσουνάκη. Ένας καθηγητής της θεολογίας ή καλύτερα της έρμηνείας της Ν. Διαθήκης, τι έχει να προσέτι στην επιστήμη; Φυσικά τίποτα. Έπειτα, οι δικοί μας πανεπιστημιακοί θεολόγοι, είναι τόσο κολλημένοι στην παράδοση ώστε, από την τέτατη παθητική τους θέση, ν' αναγκάζονται φωνογραφικά, να ξαναμαρτυρήσουν τα επιχειρήματα των Πατέρων της Εκκλησίας.

Στην Ευρώπη όμως, με κέντρο τη Γερμανία από την εποχή του Στράους (1808—1874) τα ζητήματα, που τίθουν τα εδάγγελα με άφετηρία αυτό το ζήτημα της ιστορικότητας του Χριστού και της καταγωγής του χριστιανισμού ξετάστηκαν από όλες τις μεριές, με το φως της επιστήμης. Ακόμα και θεολόγοι ανακατεύτηκαν στη συζήτηση, με άρκετη δόση ελευτεροφροσύνης. Η θεολογική Σχολή του αθηναϊκού πανεπιστημίου, αν και έχει να δείξει ένα Θεόκλητο Φαρμακίδη, δεν έχει να παρουσιάσει πάνω στα ζητήματα αυτά, καμιά τέτατη πρωτότυπη έργασια.

Ακολουθάει πιστά και τυφλά την παράδοση. Ο κ. Λούβαρις, αν και καμώνεται το νεωτεριστή και φιλελεύθερο, δεν τόλμησε να ξεφύγει από τα όρια του στενού θεοκρατισμού. Αν κι αναρίθμησε ονόματα και σχολές με φράσεις μπερδεμένες και σκοτεινές (θα μιλήσω παρακάτω για το ζήτημα αυτό), κατάληξε στο ίδιο, το πασίγνωστο θεολογικό συμπέρασμα, πως ο χριστιανισμός έχει θεϊκή καταγωγή, πως είναι ή θρησκεία της «αποκαλύψεως».

Να παρακολουθήσουμε τον κ. Καθηγητή στη σειρά των συλλογισμών, που κάνει, είναι αδύνατο, γιατί δεν υπάρχει συνοχή. Ξεδιαλύουμε μόνο τα βασικά σημεία της γνώμης, που διατύπωσε, αναφορικά με τη θέση του χριστιανισμού απέναντι στην ιστορική επιστήμη. Πρώτα πρώτα δε μας καθορίζει τα «όρια» της **θρησκευολογίας** σαν επιστήμης. Κάνει μερικές τέτοιες απόπειρες, χωρίς να καταλήξει σε κανένα συμπέρασμα. Είναι «εκλεκτικός»: «Η ορθόδοξος έρμηνεία—λέει—δύναται και όφείλει να ποιείται χρήση των θρησκευολογικών λεγομένων μεθόδων, το μόνον ίνα τηρή έαυτήν επί του συγχρόνου επιστημονικού επιπέδου, το δε ίνα ενισχύη την περί ειδίκτης και πλήρους έν τω Ίησού αποκαλύψεως του θείου πεποιθήσιν των σπουδαστών, άλλ' ως είπομεν, ή ιδέα, άφ' ης θα όρμάται προς τοϋτο, είναι ή της ειδολογικής επιδράσεως. Τοϋτο περιέχει ήδη, έν έαυτώ την προϋπόθεσιν της αποκαλύψεως και δη της ειδίκτης έν τω χριστιανισμώ αποκαλύψεως του θεού». Μά άφου ό χριστιανισμός είναι ή θρησκεία της «αποκαλύψεως», τότε τι χρειάζεται ή θρησκευολογική έρευνα; Η ύπάρχει ένα δομένο, άποδειγμένο γεγονός και στην περίπτωση αυτή ή έρευνα δε χρειάζεται, γιατί είναι ή άφηση της από τα πριν άπόδειξης, ή δεν ύπάρχει, όποτε «ή προϋπόθεσις της αποκαλύψεως» πέφτει, άφου ή έρευνα προϋποθέτει άμφιβολία.

Μά ό κ. Λούβαρις, που διορίστηκε μάλιστα από τον Πάγκαλο, καθηγητής της κοινωνικής φιλοσοφίας (!!) στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, δεν πολυσκοτίζεται για τέτατη μικροπράματα και άπαντάει άξιωματικώτατα: «το δικαίωμα προς την προϋπόθεσιν ταύτην, θα ήδύνατο νά τεθῆ έν άμφιβολώ, μόνον υπό της θετικοφροσύνης ή του υλισμού. Αγαθή τύχη. Είς μέν τον δεύτερον οϋδέποτε (!) προσέσχε των νοϋν ή επιστημονική (;) φιλοσοφία, ή δε πρώτη άποτελεῖ μίαν θεωρίαν παρά τας λοιπάς και άναντιωρήτως οϋχι την κρατίστην». Ο λαός, σε παρόμοιες περιπτώσεις, λέει: «πάρτων στο γάμο σου, νά σου πῆ και του χρόνου». Μά στην περίπτωση, που ή «θετικοφροσύνη» δεν άξίζει μιά πεντάρα, μά είνε μιά σαν τίς άλλες θεωρίες, γιατί αναγκάζεται ό κ. Λούβαρις ν' άπαντάη στα επιχειρήματα της; Ο έναρχτήριος του έμμεσα είναι μιά άπάντηση στην επιστημονική κριτική των χριστιανικών

πηγών, από τα χρόνια του Στράους ως τα σήμερα. Έπειτα τι είναι πάλι αυτή, ή «επιστημονική φιλοσοφία», που άρνιέται τάχα τον υλισμό; Μήπως ή θεολογία του;

Όσοο την έρευνα της ιστορικής επιστήμης πάνω στο χριστολογικό πρόβλημα. (Έρευνα: άπόλυτα θετική και υλιστική), ό κ. Λούβαρις την άναγνωρίζει σαν άναγκαίο στοιχείο της εξήγησης και της έρμηνείας της Κ. Διαθήκης. «Πās τις-λέει-θα όμολογήση, ότι δεν είναι δυνατόν ν' άγνοῆ ή ορθόδοξος θεολογία, την τεραστίαν εκείνην έρευναν, και διότι τοϋτο δεν θα ήτο **επιστημονικόν** και διότι ή άγνοια αυτή ένέχει έν έαυτή τον κίνδυνον νά οδηγηση εις αντίθετα προς τα δι' έαυτης προδικασμένα, ύφ' ημῶν άποτελέσματα». Πως; γιατί; Η «τεραστία έρευνα» πάνω στο χριστολογικό ζήτημα δε στηρίζεται στις θετικές προπάντων επιστήμες: Οι κριτικές του Baug, του Καλιώφ, του Smith, του Μπρούνο Μπάουερ, κλπ. δε στηρίζονται στο θετικισμό; Μά ό κύριος καθηγητής της έρμηνείας των Εϋαγγελίων σαν το καλό το παλληκάρι, ξέρει κι άλλο μονοπάτι. «Η επιστήμη, λέει, είνε προπάντων μέθοδος». Περιορίζοντας έτσι αυθαίρετα το σκοπό και το έργο της επιστήμης, νομίζει πως βρίσκει μιά «δικαιολογία», για νά στηρίξη τα γρονθοκοπούμενα συμπεράσματα του. Φαίνεται όμως, πως οϋτε με τον αυθαίρετο αυτό δογματισμό μένει ευχαριστημένος και γι' αυτό νομίζει πως «ή έλληνική θεολογία, δεχομένη τας σημερινον ισχυούσας ιστορικές μεθόδους έν τη έρευνῃ του αντίκειμένου αυτής, οϋδόλωσ είνε υποχρεωμένη νά όρμάται και από των μεταφυσικών προϋποθέσεων, άφ' ὧν κατά το πλείστον έγεννήθησαν αι μέθοδοι εκείναι». Τι θέλει να πῆ, δεν πολυκαταλαβαίνουμε. Νά φταιῆ άραγε ή καθαρεύουσα, για το όλο ασυνάρτητο ύφος του κ. καθηγητή ή μήπως ό ίδιος έφαρμόζει τό: μιά στο καρφι και δυό στο πέταλο; Είνε γνωστό, πως ή ιστορική κριτική από το Στράους και δώθε, τόσο για το ζήτημα της ιστορικότητας του Χριστού, όσο και για το περιεχόμενο και την ιστορικότητα των Εϋαγγελίων, δε στηρίζεται καθόλου σε «μεταφυσικές προϋποθέσεις». Η μεταφυσική είναι άποκλειστικό έργο των θεολόγων. Μά άφου «ή έλληνική θεολογία δεν είναι οϋδόλωσ υποχρεωμένη νά όρμάται και από των μεταφυσικών προϋποθέσεων» (σ. 19), τότε, πως οι όπαδοί της θετικοφροσύνης (διάβαζε θετικών επιστημών) και του υλισμού (και μάλιστα του διαλεκτικού υλισμού), δε λογαριάζονται από την «επιστημονικήν (;) φιλοσοφίαν»; Ο κ. Λούβαρις για τίς αντιφάσεις του αυτές, φυσικά δε μας δίνει καμιά εξήγηση. Χρωστάει μόνο «χάριτας στην καθαρεύουσα», που τόσο πολυ τόνε βοήθησε ν' άπάγγειλη μπροστά σ' ένα σωρό «έπιστημους», τον έναρχτήριο του χωρίς καμιά λογική συνοχή.

Είν' αλήθεια, πως σε παρόμοιες περιπτώσεις ή καθαρεύουσα, ή άρχαίζουσα μάλιστα του κ. Λούβαρι, είνε «άγγελος προστάτης», για όσους άερολογούν. Μά στη συγκεκριμένη αυτή περίπτωση, μπορούμε να πούμε, πως έκαμε το θάμα της. Έβγαλε άσπροπρόσωπο τον κ. Καθηγητή, που όχι μόνο «έδρεψε συγχαρητήρια», μά και πήρε και εισιτήριο για το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης.

Νά ό λόγος, που για μερικούς είναι τόσο προσφιλης ή καθαρεύουσα. Η καταραμένη δημοτική δεν έχει τέτατη εύλογία, οϋτε μπορεί νά σκεπάση την άρλουμπολογία κανένος καθηγητή.

Κ. Κ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΔΩΡΑΣ ΜΟΑΤΣΟΥ: Στίχοι. Αθήνα, 1927.

Ό,τι προπάντων λείπει από τους Στίχους της Δας Μοάτσου είναι ό λυρικός παλμός. Στα ποιήματα της δε βρίσκουμε οϋτε μιά εικόνα έντονα χρωματισμένη ή παραστατική. Ο τόνος τους είναι σχεδόν μόνο άφηγηματικός. Η Δα Μοάτσου διηγείται κάποιες γοσταλγίες για μέρη, όπου έζησε άλλοτε, κάποιες μελαγχολικές της διαθέσεις, από όπου δε μπορεί νά απολυτρωθῆ, όσο κι αν επιθυμῆ τη χαρά, κάποιες μοναξίες βαριές.

Η Δα Μοάτσου κάνει το λάθος νά τό λέη όλα' δεν κρατάει τίποτα κρυφό. Σε τίποτα δεν έπεχτείνεται πέρα από τα ποιήματα της κι αυτό στερεί άναγκαστικά τους Στίχους της από την έσωτερικότητα τους. Η πολυ έπεξηγηματική και κάποτε και πεζολογική έκφραση, που κάνει και κατάχρηση των υποκοριστικών, ρηγαίνει και άδυνατίζει τον πόνο. Το πόσο είναι άδύναμη ή δημιουργική ικανότητα της Δας Μοάτσου, γίνεται όλοτετα φανερό, όταν προσπαθῆ νά άναστήση μερικούς άρχαίους θρύλους **Κανδαύλη, της Αφροδίτης το Παράπονο, Πηνελόπη,**

Πενθεσίλεια, και δὲν κατορθώνει οὔτε νὰ μᾶς μεταφέρει μέσα στὴν ἀρχαία ἀτμόσφαιρα, οὔτε νὰ δλοκληρώσῃ μιὰ συγχρονεμένη σύλληψη τῶν ἀρχαίων θρύλων. Ἀπλὰ και μόνο διηγείται τοὺς θρύλους ἀρκετὰ ἀτονα. Ἡ ἴδια ἀνεπάρκεια παρατηριέται και στὰ ποιήματα με ἐπαναστατική τάση: **Πόθος**, **Μοδιστράκι**. Οἱ **Στίχοι** εἶναι μιὰ συλλογή ποιημάτων πολὺ φτωχῆ, μάλιστα ὅταν συλλογιστοῦμε, ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἐργασία 12 χρόνων (1915—1927), πού παρουσιάζεται χωρὶς καμιά ἐξέλιξη, ἐντελῶς στατική. Παρ' ὅλα αὐτά, κι ὅσο ἂν λείπη ἀπὸ τοὺς **Στίχους** ἡ «ποιητική» πνοή, δὲ μποροῦμε νὰ μὴ διακρίνομε μέσα στὸ κάθε ποίημα, μιὰ λεπτότητα, μιὰ ἀβρότητα και τρυφερότητα και μιὰ εὐλικρίνεια, πού δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς ἀφήσουν ὀλότελα ἀδιάφορους κι ἀσυγκίνητους. Μιὰ διάθεση πολὺ πικραμένη, πολὺ ραφιναρισμένη, μὰ και πολὺ ἀδύνημη, πού νοσταλγεῖ τὴ χαρὰ και δὲν τὴ βρῖσκει κι ὑποφέρει στὴ Μοναξιά και δὲν κατορθώνει οὔτε ν' ἀπολυτρωθῆ μέσα στὴν αἰσθητική ἐκφραση και μετάδοση τῆς πονεμένης ἀναζήτησης. Τὸ βιβλίο τῆς Δας Μοάτσου παρ' ὅλες τὶς ἑλλείψεις του, εἶναι εὐγενικὸ και συμπαθητικὸ.

Ὁ στίχος και ἡ γλώσσα τῆς Δας Μοάτσου δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ καινούργιο. Δὲ μᾶς σταματᾶει, οὔτε μιὰ πλούσια λέξη· οἱ ἐκφράσεις εἶναι κοινές, μὰ ρέουν κανονικά, ἀβίαστα και συχνὰ ἔχει τὸ ὅλο ποίημα ἀρκετὴ μελωδικότητα.

Ὅλα τὰ ἐλαττώματα, μὰ και οἱ ἀρετὲς τῶν **Στίχων** τῆς Δας Μοάτσου φαίνονται καθαρὰ στὴν **Πρώτη Μόνωση**. Εἶναι γιὰ τὴν ἀντίληψη μου τὸ πιὸ ἀκριβὸ και ὀλοκληρωμένο και πιὸ πρωτότυπο ποίημα τῆς συλλογῆς.

Ἀπ' τὸ μισόγυρο παράθυρο,
μεσ' στ' ἀνοιξιᾶτικο τὸ δεῖλι,
γλυστροῦνε γέλια, ξεφαντώματα,
κι ὅλες οἱ μυρουδιές τοῦ Ἀπρίλη.

Πὰ στ' ἄσπρα τὰ κρεββατοσέντονα,
δεκατριῶ χρόνῳ παιδοῦλα,
νιώθει μέσ' στ' ἄγουρο κορμάκι τῆς
μιὰ πρωτογνώριστη τρεμοῦλα.

Ἀνασηκώνει τὰ μαλλάκια τῆς
με τὰ κρινόλευκα χερᾶκια,
λὲς τὴ φιλοῦν με τὴν ἀνάσα τους
τριαναφυλλάκια και ζαμπάκια.

Μὰ μέσ' στὴν κάτασπρη ψυχοῦλα τῆς
με τὴ χαρὰ φωλιάζει ἡ λύπη,
μεσ' στὸ μεθύσι τὸ ἀνοιξιᾶτικο
νιώθει σὰν κάτι νὰ τῆς λείπη.

Σὲ ποιὸν νὰ πῆ τὸ πόσο εἶναι ὄμορφα
τὰ λούλουδα και τὰ πουλάκια
και στὸ λαιμὸ σὰν ἀδερφοῦλα του
νὰ ρίξη τᾶσπρα τῆς χερᾶκια;

Και στ' ἀνοιξιᾶτικο σουρούπωμα,
πού οἱ μυρουδιές τῆς κυκλώνουν
στὸ πρωτογνώρισμα τῆς μόνωσης
τάθῳα ματάκια τῆς βουρκώνουν.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΛΙΛΗΣ ΠΡΙΟΝΙΣΤΗ: Μιὰ Πόρνη. Ἀθήνα ἐκδ. Τσουκαλᾶ 1927, σχ. 8^ο μ. σελ. 115 δε. 20

Τὸ πρῶτο διήγημα τῆς Κας Πριονιστῆ «Κάτω ἀπὸ μιὰ Προσταγή», πού ἐκδόθηκε πέρυσι, ἦταν ἀνώριμο και παρουσίαζε ἀρκετὲς ἀτέλειες, ἔδινε ὅμως πολλὲς ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ συγγραφέα του. Γραμμένο γύρω ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὴ περιπέτεια μιᾶς γυναίκα, φανερωσε μιὰ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα ν' ἀντιμετωπίσῃ βαθιὰ κάποια ἐπιταχτικά γυναικεία προβλήματα και νὰ συγκινήσῃ τὸν ἀναγνώστη, χωρὶς νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς αἰσθητικῆς Τέχνης. Εἶχαμε πιστέψει, πὼς ἡ Κα Πριονιστῆ θὰ μᾶς ἔδινε στὸ μέλλον ἔργα λογοτεχνικά πολὺ σύχρονα και πολὺ ἀνθρώπινα.

Εἶχαμε πιστέψει, και γι' αὐτὸ εἶναι σήμερα μεγάλη ἡ ἀπογοήτεψη μας. Τὸ δεῦτερο ἔργο τῆς Κας Πριονιστῆ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἓνα χυδαῖο, βιομηχανικὸ κατασκευάσμα. Τὸ ὑποδείχνει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ προκλητικὸς τίτλος «Μιὰ Πόρνη». Δὲν πάσχω ἀπὸ σεμνοτυφία, και συχνὰ διακήρυξα, πὼς ἡ Τέχνη ἀγνοεῖ τὴν ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ και ἀνήθικο. Φτάνει ὁ συγγραφέας ν' ἀποβλέπῃ ἀποκλειστικά στὸ νὰ δημιουργήσῃ Τέχνη και νὰ μὴ φαίνεται πούθενά, πὼς κἀνοντας τὴ διάκριση τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς σὲ ἠθικά κι ἀνήθικα ἐκμεταλλεύεται τὴν κλίση τοῦ κοινοῦ σ' ὅ,τι νομίζεται ἀνήθικο. Δυστυχῶς τὸ βιβλίο τῆς Κας Πριονιστῆ δὲ στέκει καθόλου πάνω ἀπὸ κάθε τέτια ὑποψία. Ἡ κάθε φράση εἶναι γραμμένη μ' ἓνα τρόπο πρόχειρο κι ἀμελεημένο και ἡ ὅλη ὑπόθεση πλέχεται ἀσύνδετα, ἀψυχο-

λόγητα και ἀποκρουστικά. Οὔτε μιὰ στιγμή δὲν προσπάθησε ἡ Κα Πριονιστῆ νὰ μπῆ μέσα στὴν ψυχροσύνθεση μιᾶς πόρνης και νὰ μᾶς τὴν ἀποκαλύψῃ δὲν προσπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἓναν ἄνθρωπο. Γυρίζει δῶ και κεῖ μερικά ἀντρείκελα μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα μολυσμένη ἀπὸ τὶς πιὸ παρὰ φύση ἑλξεις, (ὁμοφυλικὲς ἑλξεις γυναικῆς με μαῖμου) κι ἀξασνο μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα γεννιοῦνται χωρὶς τίποτα νὸ τὸ δικαιολογῆ, οἱ πιὸ ὑπερρωμαντικές ἀγάτες. Τὴν Πόρνη τὴν ἐρωτεύεται με μιὰ ἀγάπη σχεδὸν αὔλη, χωρὶς σαρκικὸ πόθο μέσα του, ἓνας ἄντρας, πού αὐτοχτονεῖ γι' αὐτὴν, ὕστερα ἀπὸ ἀτέλειωτες tirades ἀφοσίωσης και λατρείας, και ἡ ἴδια ἡ Πόρνη ἀγαπᾷ ἀργότερα ἓνα ἄλλο ἄντρα και πεθαίνει ἀπὸ μαρασμὸ, γιὰ τὸ αὐτὸς τὴν ἀφήνει. Τίποτα δὲν ἀναλύεται ἐσωτερικά, καμιά στιγμή δὲν ἀναπαρασταίνεται με κάποια δύναμη. Κυριαρχεῖ ἓνας τόνος ἡλαρῆς ἐπιφανειακῆς ἀφήγησης, πού ἀρέσκειται νὰ ἐπιμένῃ στὸ πιὸ βρωμερὰ ἐπιεισόδια ἢ νὰ ὠραιοποιῇ ψεύτικα.

Ἡ Κα Πριονιστῆ ἀποκαλεῖ τὸ ἔργο τῆς Ρομάντισο. Εἶναι μόλις ἀρκετὰ μεγάλο, γιὰ ἓνα μακρὺ διήγημα, και ἡ ἑλλειψη κάθε πλοκῆς, δὲ θὰ τοῦ ἐπέτρπε, κι ἂν ἀκόμα εἶχε ἄλλα προσόντα, νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλο τοῦ διηγήματος. Δὲ θὰ ἦταν ποτε τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ συρμένη ἀφήγηση.

Τὸ πόσο λίγη ἀξία δίνει ἡ Κα Πριονιστῆ στὰ ἔργα τῆς, φαίνεται καθαρὰ κι ἀπὸ τὸν τρόπο, πού τὸ ἄφησε νὰ τυπωθῆ. Ὅταν ἀγαπᾷ ἓνας συγγραφέας ἓνα ἔργο του τὸ περιβάλλει με κάποια ἐπιμέλεια. Δὲ ζητοῦμε πολυτελεῖς ἐκδόσεις, μὰ ἡ ἐκδοση τῆς Πόρνης ὑπερβαίνει, ὅπως και τὸ περιεχόμενο, κάθε ὄριο ἀνεχτοῦ. Ἀπειρα γράμματα και φράσεις ὀλόκληρες δὲν ἔπιασαν στὴν ἐχτύπωση, ὅλα τὰ περιθώρια εἶναι ὀλότελα ἄνισα και συχνὰ τὰ γράμματα τῆς στραβὰ τυπωμένης σελίδας. Ξεπερνοῦνε τὸ περιθώριο. Ὅταν ἓνας συγγραφέας περιφρονεῖ ὁ ἴδιος, τόσο πολὺ τὸ ἔργο του, τὸ τοποθετεῖ μόνος του ἔξω ἀπὸ τὴν τέχνη.

Κρίνω με δριμύτατη αὐστηρότητα. Τὸ δικαίωμα αὐτῆς τῆς αὐστηρότητας μοῦ τὸ δίνει τὸ προηγούμενο ἔργο τῆς Κας Πριονιστῆ. Ἄν δὲν ὑπαρχε τὸ «Κάτω ἀπὸ μιὰ προσταγή» ποτε δὲ θὰ εἶχα ἀσχοληθῆ με τὴν «Πόρνη». Ἡ Κα Πριονιστῆ ἔδειξε ἄλλοτε, πὼς ἔχει ταλέντο και τὴ δύναμη νὰ συγκινήσῃ τὸν ἀνθρώπινο. Δὲ μπορῶ νὰ μὴν ἐκφράσω τὴ βαθύτατη θλίψη, πού αἰσθάνθηκα βλέποντας μιὰ ἰδιοσυγκρασία συγγραφέα νὰ ξεπέφτῃ θεληματικά τόσο χαμηλά.

Γ. ΤΣΟΥΚΑΛᾶ: Κουρασμένος ἀπὸ τὸν Ἔρωτα. Ἀθήνα. ἔκδ. Τσουκαλᾶ, 1927, σχ. 8^ο μικρὸ σελ. 103.

Ὁ κ. Τσουκαλᾶς, μᾶς ἔχει δώσει ποιήματα τυπωμένα ὅλα στὸν ἴδιο σκοπὸ κι ἀρκετὰ ἀδύναμα, ἄλλὰ μελωδικὰ και θελχτικά. Παρ' ὅλη τὴ ρομαντικὴ τους τάση, τὰ χαρακτηρίζει μιὰ εὐγένεια, μιὰ λεπτότητα, και μιὰ εὐλικρίνεια. Ὁ κ. Τσουκαλᾶς εἶναι καθυστερημένος, εἶναι ὁμῶς εὐλικρινῆς. Δὲν ὑπάρχει καμιά πόζα στὴν ἀγάπη του γιὰ τὶς φεγγαρολουσμένες βραδιές και γιὰ τὶς ὄνειροπόλες ψυχές. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ και στὰ ρομάντσα του, ὁμῶς στὰ ρομάντσα, πολὺ περισσότερο ἀκόμα παρὰ στὴν ποίηση, δὲ φτάνει ἡ εὐλικρίνεια... Ὁ κ. Τσουκαλᾶς δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ βγῆ ἀπὸ τὴ διάθεση τῆς ἀκαθόριστης θλίψης, οὔτε και νὰ ἐμβαθύνῃ σ' αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ διαπλάσῃ ἀνθρώπους. Τριγυρίζει μέσα σὲ σκιές, χωρὶς οὔτε κἀν νὰ συνειδητοποιῆ, με κάποια ἐνάργεια, ὅτι τὰ πλάσματα του δὲν εἶναι παρὰ σκιές. Θέλει νὰ πιστέψῃ, ὅτι εἶναι «περισέματα παλιοῦ τρόπου ἀντίληψης, πού δὲ μποροῦσαν ν' ἀκολουθήσουν τὴ ζωὴ στὸν καινούργιο της δρόμο», ὅτι εἶναι «μικρὲς ἀβουλες ψυχές, πού λυγίσανε στὸ πρῶτο χτύπημα τῆς πραγματικότητας».

Ἄν ὁ κ. Τσουκαλᾶς κατόρθωνε νὰ μπῆ μέσα στὴν ἀγωνία τῶν ψυχῶν αὐτῶν, και νὰ μᾶς δείξῃ ἐσωτερικά, πὼς εἶναι ἀπὸ πρὶν νικημένες, μπορεῖ τὰ πρόσωπα του, χωρὶς βέβαια νὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν, νὰ μᾶς συγκινοῦσαν, σὰν κάθε μοιραῖο θῦμα... Ὅταν ὁμῶς ἀπλᾶ και μόνο μᾶς ἀφηγιέται, πὼς ἓνας ἄντρας χωρίστηκε ἀπὸ μιὰ γυναίκα, γιὰ τὸν κάποιο βράδι διαισθάνθηκε, ὅτι ὁ ἔρωτας του θὰ πεθάνῃ μιὰ μέρα, και ὕστερα θέλησε γιὰ τὴν ἴδια αἰτία και ν' αὐτοχτονήσῃ, και τώρα δὲ μπορεῖ πια νὰ ξαναγαπήσῃ και νὰ ζήσῃ, γιὰ τὸ δὲν ξεχνᾶει τὸ ἀραχνένιο αὐτὸ παρελθόν, χαμογελάμε μονάχα γιὰ τὴ σοβαροφάνεια, πού σ' αὐτὴ τυλίγει ὁ κ. Τσουκαλᾶς ἱστορίες τόσο ἀσήμαντες, ἀδιάφορες, ἀδειες και ψεύτικες... Ἀποροῦμε, πὼς ὁ κ. Τσουκαλᾶς κατορθώνει νὰ εἶναι εὐλικρινῆς, μέσα σ' ἓνα κόσμο, τόσο ἀνύπαρξο κι ἐπιμένει

νά δίνη ένα ρεαλιστικό τόνο σε άφηγήσεις, που θά στέκονταν κάπως μόνο, αν ήταν φανταστικές.

Το προηγούμενο του ρομάντσο, το είχε τουλάχιστο τοποθετήσει μέσα σε παρθένα δάση.. 'Ο «Κουρασμένος από τον έρωτα» ζή στην 'Αθήνα κι ο κ. Τσουκαλάς ζητάει να συμβιβάση την υπερρωμαντική του διάθεση με περιγραφές του ό,τι παίρνει για τις κυριώτερες έκδηλώσεις της σύγχρονης ζωής. Οι μισές τουλάχιστο σελίδες του βιβλίου του, είναι αφιερωμένες σε απεικονίσεις όργων μορφινομανών και σε περιγραφές όμοφυλοφυλικών έλξεων. Μερικά θέματα, που νομίζονται ανήθικα και είναι ακόμα ανεκμετάλλευτα, δε μπορούν ν' αγγίζονται μόνον επιφανειακά, κι έξω από το κάδρο τους. Οι παρεχτροπές του έρωτικού ένστικτου, απασχολούν πολύ τους ξένους μοντέρνους συγγραφείς, όμως οι συγγραφείς αυτοί, έχουν γίνει βέλειο κάτοχοι του θέματος τους. Οι παρεχτροπές αναλύονται σε φαινόμενα της ζωής.

Όταν ένας συγγραφέας περιγράφει μόνο εξωτερικά τις πιο χυδαίες τους έκδηλώσεις και δε φαίνεται να συγκινείται από τα ούσιαστικά προβλήματα, που ξεσκεπάζονται άμα σηκώσει κανένας κάποιο πέπλο, δίνει εύκολα την έντύπωση, πως γράφοντας γύρω από μερικά θέματα, αποβλέπει σε σκοπούς πολύ ξένους για την εξυπηρέτηση της Τέχνης και της ζωής. 'Ο κ. Τσουκαλάς φροντίζει άρκετά τη γλώσσα και το ύφος του και δίνει μια φόρμα λογοτεχνική σε κάθε του σελίδα, ώστε διώχνει αυτή την ύποψία. Τόν θεωρούμε πώτερο θύμα της αδυναμίας του να ξεπεράση τον έαυτό του και να νιώση χωρίς τεράστιες παρεξηγήσεις τον παλμό της σύγχρονης ζωής. Καλύτερα ούτε να το προσπαθή. Τα ρομάντσα του θά στερούνται βέβαια πάντα από κάθε ενδιαφέρο, κι από κάθε βαθύτερη αξία, μα θά παρουσιάζουν τουλάχιστο μια ένότητα και δεν θά ξεφεύγουν όπως ο «Κουρασμένος από τον έρωτα» από την ατμόσφαιρα τους, που όσο κι αν είναι ψεύτικα ωραιόπαθη, είναι ευγενικά.

'Ο κ. Τσουκαλάς παραθέτει στο βιβλίο του έναν πρόλογο, όπου εκθέτει το καλλιτεχνικό του Πιστεύω. Το Πιστεύω του είναι τόσο πλατύ κι ακαθόριστο, που μπορεί να περικλείση μέσα του όλα και τίποτα. Νόημα σ' ένα Πιστεύω δίνουν τα έργα κι όχι τα λόγια.

ΑΔΕΞ. ΝΤΡΟΖΝΤΩΦ: Μετά το Ναυάγιο, μετάφρ. από το ρωσικό Ν. Δικιαρδόπουλου—'Αλεξάντρεια, Έκδοση Νέα Ζωή, 1927. σχ. 80 σελ. 190 δρ. 25.

'Ο κ. Δικιαρδόπουλος εξακολουθεί να μάς δίνει σε άριτες λογοτεχνικές μεταφράσεις άγνωστα έργα της ρωσικής λογοτεχνίας. Έγραψα κι άλλοτε, πόσο είναι ενδιαφέρο να γνωρίσωμε και τους δευτερεύοντες ρώσσους συγγραφείς. Στη Ρωσία γίνεται μια κοσμογονία, με τεράστιες άπληχίες σ' όλο τον κόσμο. Και οι πιο απομακρυσμένοι συγγραφείς επηρεάζονται άμεσα ή έμεσα από την κολοσσιαία προσπάθεια που οποιαδήποτε κι αν είναι ή εξέλιξη της δε μπορεί ν' αφήση κανένα αδιάφορο. Οι Ρώσοι συγγραφείς ζούν μέσα στο τρικύμισμα. Δε κατορθώνουν ακόμα να μάς δώσουν έργα, που ν' ανήκουν αποκλειστικά και μόνο στην Τέχνη και που να μετουσιώνουν σε μια ολοκληρωμένη σύνθεση τα στοιχεία του αναβρασμού γύρω τους. Οι σύγχρονοι ρώσοι συγγραφείς είναι κατώτεροι από τους προεπαναστατικούς ρώσσους συγγραφείς. Έκείνοι προαισθάνονταν, προφήτευαν, δημιουργούσαν... Μπαίνανε βαθιά, μέσα στις δυναμικότητες της πολύπλευρης ρωσικής ψυχής. Οι ρώσοι συγγραφείς σήμερα σχεδόν μόνο περιγράφουν και είναι τόσο ή κίνηση γύρω τους, που μη μπορώντας να την άγκαλιάσουν όλη τη βλέπουν αναγκαστικά κομματιασμένη και με μια αντίληψη άρκετά στενά υποκειμενική. Συχνά δεν αποφεύγουν όλοτελα και τον τόνο της άμεσης πολεμικής. 'Απ' ό,τι γνωρίζουμε ή μεταεπαναστατική Ρωσία, δεν παρουσιάζει σήμερα λογοτέχνες ανάλογους με τους σύγχρονους κορυφαίους λογοτέχνες της άλλης Εύρώπης.

Δε σημαίνει. Είναι μοιραίο σε μια κρίση πελώριας ζήμωσης, να παθαίνη ή Τέχνη κάποιον κλονισμό 'Οπισθοχωρεί, για να όρμηση με περισσότερη ένταση και με αναγεννημένες δυνάμεις. Όσο κι αν είναι κατώτερα καλλιτεχνικά τα σύγχρονα ρώσικά έργα, παρουσιάζουν ένα δυνατό δικό τους ενδιαφέρο. Δονίζονται όλοίσα από τον παλμό μιας ζωής, που πλάθεται. Κι ότι φανερώνει μια οποιαδήποτε μεριά της δημιουργίας αυτής και της άπληχης της σε διάφορες ίδιουσυχρασίες, δε μπορεί παρά να συγκινήση πολύ βαθειά, όσους αισθάνονται τον έαυτό τους ζωντανό.

Το ρομάντσο «Μετά το Ναυάγιο» μάς διηγείται τις τραγικές ταλαιπωρίες εκείνων, που δε μπόρεσαν ν' άφομοιωθούν με τις αξιώσεις της νέας ζωής και προτίμησαν την έξορία... Πολ-

λές άγριότητες κηλίδωσαν την Έπανάσταση, κι ο συγγραφέας δε διατάζει να τις περιγράψη με όμα χρώματα. Είναι όμως φυσικό κάθε Έπανάστασης, να κάνη υπερβολές. Οι υπερβολές είναι αναπόφευγες για να επικρατήση ένας καινούργιος ρυθμός. Και οι έξοριστοι το νιώθουν γρήγορα. 'Αρνήθηκαν να δουλέψουν εκεί που είναι ταγμένοι και το ξερίζωμα τους δε πέτυχε τίποτ' άλλο παρά να μεγαλώση την αστάθεια γύρω τους και μέσα τους... Όσο κι αν είναι σκληρές οι συνθήκες μέσα στο δικό τους περιβάλλο, εκεί πάντα θάβρισκαν το γνώσιμο έδαφος για να σταθούν και να μπορέσουν ίσως να ξεπεράσουν τον παλιό έαυτό τους. Τουλάχιστο έπρεπε να προσπαθήσουν. Στην έξορία γυρίζουν χωρίς σκοπό, ξένου σε όλους, και σχεδόν περιφρονημένοι κι απ' όσους θεωρητικά έπιδιοκιάζουνε τη φυγή τους. Δειλίασαν μπροστά στον προορισμό τους και τιμωριούνται. Κι αν μερικοί, οι πιο δυνατοί, κατορθώνουν να ριζώνουν σ' όποιο χώμα κι να κάνουν δικό τους όποιο περιβάλλο, οι πιο αδύνατοι, και μάλιστα τα κορίτσια και οι γυναίκες, συντριβονται στην παραπλάνηση τους. Άλλες αυτοχτονούν, γιατί μένουν έγκαταλειμένες χωρίς χρήματα, από έναν άντρα, που τις ξεγέλασε και δεν έχουν τη δύναμη να παλαίψουν μόνες και χωρίς ένθουσιασμό, άφου δεν έχουνε σκοπό, άλλες πουλιούνται για να συντηρηθούν όπως-όπως. Μια μέρα αποφασίζουν να τολμήσουν, και να γυρίσουν στην Ρωσία. Καλύτερα, αν δε βαστάξουν, να νικηθούν στον άγωνα, παρά να νικηθούν από την ταπείνωση.

Το Μετά το Ναυάγιο είναι γραμένο σ' ένα τόνο υπερβολικά αφηγηματικό. Σ' αυτό συντείνει και ή πάντοτε επικίνδυνη φόρμα του ήμερολόγιου, που διάλεξε ο συγγραφέας. Η προσωπική έξομολόγηση δίνει μια χαλαρότητα στην πλοκή, γιατί την τραβά σε μακρος και δε τη συγκεντρώνει και έμποδίζει τη βαθειά ψυχολογική άνάλυση των προσώπων. Όταν μιλά κανένας ο ίδιος, κρύβει πολλά. Μόνο ένας Proust μπόρεσε να υπερνικήση τις δυσκολίες της διήγησης με το 'Εγώ, γιατί δίνει στο «'Εγώ» κάθε λευτεριά και το έξυψώνει σ' ένα πρόσωπο σχεδόν φανταστικό.

'Ο Ντροζντώφ έπιμένει υπερβολικά ή διήγηση με το έγώ να είναι όλοτελα άληθόφανη. Έτσι περιγράφονται πιότερο σπηρά κι επιφανειακά και δεν αναλύονται οι διακυμάνσεις του έρωτικού ένστικτου και οι έρωτικές περιπέτειες που αποτελούν ένα μεγάλο μέρος του ρομάντσο. Και θά άξιζε να αναλυθούν βαθύτερα. Οι Ρώσοι ζούν τον έρωτα όσο ίσως κανένας άλλος λαός. 'Ο Ντροζντώφ το υποδείχνει μόνο. Δεν κατορθώνει ακόμα να μάς υποβάλλη με άρκετη ένταση την πεποίθηση του, που κρύβει μέσα της και μια τάση άρκετά έθνικιστική. Πιστεύει ότι κάθε άνθρωπος δε μπορεί άτιμώρητα να ξεφύγη τη Μοίρα του, που του όρίζει ν' άγωνιστή στον τόπο του, για τον τόπο του, μάλιστα όταν ο τόπος του υποφέρει, γιατί δημιουργεί. Το «Μετά το Ναυάγιο» είναι ένα μέτριο ρομάντσο, αλλά καθόλου αδιάφορο, όπως κάθε τι που, αν κι έχη ατέλειες, κοιτάζει προς το Άθροιο.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

Σημειώσεις:—Στη μελέτη του κ. Ν. Χατζιδάκη, 'Η λυρική ποίηση σε μετάφραση (Αναγέννηση σελ. 383), δημοσιεύτηκε το ακόλουθο Γαλλικό σονέτο, που κάθε στίχος του αποτελείται από μια λέξη μονοσύλλαβη ή δισύλλαβη.

Fort	Sort	Rose	brise
belle,	frèle,	close	l'a
Elle	quelle	la	prise
dort;	mort!		

'Ο κ. Χατζιδάκης βρήκε στα Γαλλικά Annales (9 Janvier 1927) και άλλο όμοιο σονέτο

Nuit	J'aime	au	dune,
morne.	ton	haut	o
L'orne	ton	d'une	Lune!
luit.	blème		

—Στο έρχόμενο διπλό φυλλάδιο της «Αναγέννησης» θά έκτεθούν τα γεγονότα της έφειταις Γενικής Συνέλευσης του Έκπαιδευτικού Όμίλου. Επίσης θά συνεχιστή και ή μελέτη του κ. Κ. Σωτηρίου για την «Ψυχανάλυση» που λείπει από τουτο το φυλλάδιο, επειδή ο συγγραφέας είχε άρρωστήσει στο διάστημα αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

[Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σὲ ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, ποῦ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς *Εὐρυπίδης* θ, Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνη μὲ τὸ βιοβιβλιογραφικόν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα των].

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- ΦΩΤΟΥ ΓΙΟΦΥΛΛΗ: *Ἡ Φαρμακωμένη* (δραῦμα σὲ 3 πράξεις) Ἀθήνα (ἐκδ. Ζηκάκης) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 87 Δρ. 10 (Δ).
- Α. Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΑ: *Ἐλεύθερη ἀγάπη*. (Μυθιστόρημα) Ἀθήνα (Τυπ. Ι. Χαντζάρα, Πειραιᾶ) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 80 Δρ. 15 (Δ).

Β'. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ

- P. ΒΟΥΕΤ: *Τὸ μαχητικὸ ἔνστιχον* (Μεταφρ. Γ. Ἰμβριώτη) Ἀθήνα. (Α. Ι. Ράλλης) 1927. Σχ. 80 μ. σελ. 240. Δρ. 50 (Δ)

Γ'. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

- ΑΛΕΞΗ ΙΣΚΡΑ: *Ὁ Κάρολ Μάρξ. Ἡ ζωὴ του—τὸ ἔργο του*. (Κατὰ τὸ ἔργο τοῦ Μάρξ) Ἀθήνα (Ἐκδ. Ἀκαδημαϊκόν) 1927 Σχ. 80 μ. Σελ. 106 Δρ. 15 (Δ)
- Ι. ΣΤΑΛΙΝ: *Ὁ Δερινισμός*. Ἀθήνα (Ἐκδ. Ἀκαδημαϊκόν) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 152 Δρ. 25 (Κ)
- Α. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΥ: *Ἀὐτοβιογραφία* (Μετ. ἀπὸ τὰ Ἰταλικά Χ. Ἀντωνάτου) Ἀθήνα (Ἐκδ. Δημητράκος) 1927 Σχ. 80 μ Σελ. 109 (Δ).
- Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ: *Σκέψεις ἐπὶ τοῦ Πολιτεύματος καὶ τῆς Διοικήσεως*. Παρίσιον Σχ. 80 μ. Σελ. 62 (Κ)
- ΚΑΡΑ ΚΑΟΥΤΣΚΙ: *Ὀικονομικὲς θεωρίαι τοῦ Κάρολ Μάρξ* (Μετὰφρ. Π. Πουλιόπουλου) Ἀθήνα (Ἐκδ. Α. Ι. Ράλλης) 1927 Σχ. 80 μ. Σελ. 376. Δρ. 40 (Δ)

Δ'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

- Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ: *Ὁ Πεσάλτοι καὶ τὸ ἔργο του*. Κέρκυρα (Τυπ. Φοῖνιξ) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 20. (Κ)
- Δ. Γ. ΜΩΡΑΓΙΟΥ: *Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς*. Ἀθήνα (Τυπ. Μπλαζουδάκη) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 349. Δρ. 60 (Κ)

Ε'. ΓΕΩΡΓΙΚΑ

- Β. ΚΡΙΜΠΑ: *Τὸ ἀμπέλι, ἡ σταφίδα καὶ ἡ Σουλτανίνα*. Ἀθήνα (Ἐκδ. Ἑλλην. Γεωργικῆ Ἑταιρείας) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 55 Δρ. 5. (Δ)
- ΑΛ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: *Τὸ λάδι*. Ἀθήνα (Ἐκδ. Α. Ι. Ράλλης) 1927.

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτική, Μ=Μιχτή. Σχ. 80 Μ=Σχήμα ὄγδοον μέγα. Σχ. 80 μ=Σχήμα 80 μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐκδόσεως].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννηση» προσπαθεῖ νὰ τηρῇ ὁμοιόμορφη ὀρθογραφία, περίπου τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνῃ ἓνας ἐπίσημος κανονισμός, ποῦ θὰ ἀπλοποιήσῃ, καθὼς ἐλπίζομε, πολὺ τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπόν, ὄσους γράφουν νὰ συμμορφώνωνται, ὅσο μποροῦν μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ περιοδικοῦ.